

En vanlig uppfattning är att giftermål inom adeln förr var affärsmässiga uppgörelser mellan två släkter. Huvudsyftet med äktenskapet skulle ha varit att tillföra familjen ekonomiska tillgångar och inflytelserika släktförbindelser. Individens vilja var underordnad familjens önskemål, och huruvida de två som skulle gifta sig hyste några känslor för varandra ansågs spela mindre roll. Nyare forskning har dock lyft fram att äktenskap även i äldre tider ofta byggde på kärlek, men adeln har fortfarande setts som ett undantag. Inom adeln skulle gods och börd ha haft en fortsatt stor betydelse, även efter det att kärleksäktenskapet blivit norm.

I *Kärlekens språk* undersöks i vilken utsträckning kärleken tilläts ha betydelse vid äktenskap inom adeln under perioden 1750-1900. Studien visar att även om börd och ekonomi var viktiga faktorer i valet av livspartner, var kärleken än viktigare och att det under hela perioden fanns en förväntan om att den skulle ligga till grund för äktenskapet. Genom en fördjupad studie av två förlovade pars brev analyseras hur kärlekens uttryck inte desto mindre förändrades över tid. Resultaten visar att 1700-talets kärleksbrev kretsade kring kärleken i sig, medan 1800-talets brev i stället fokuserade på kärleksrelationen.

Kärlekens språk

Kärlekens språk

Adel, kärlek och äktenskap 1750 - 1900

Brita Planck

Brita Planck

Avhandling från Institutionen för historiska studier i Göteborg
ISBN: 978-91-628-9009-4

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Kärlekens språk

AVHANDLING FRÅN INSTITUTIONEN FÖR HISTORISKA STUDIER

Kärlekens språk

Adel, kärlek och äktenskap 1750-1900

Brita Planck

with an English summary

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Avhandling för filosofie doktorsexamen i historia
Göteborgs universitet, den 28 maj 2014
ISBN: 978-91-628-9009-4

Distribution: brita.planck@history.gu.se

© Brita Planck 2014

Omslag: Brev från Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 25 juni 1756

Tryck: Ineko AB, 2014

E-publikation: <http://hdl.handle.net/2077/35436>

ABSTRACT

Planck, B., 2014: *Kärlekens språk: adel, kärlek och äktenskap 1750–1900*. (Language of love: aristocracy, love and marriage 1750–1900). Ph.D. dissertation, Department of Historical Studies, University of Gothenburg, Sweden. Written in Swedish, with an English summary.

ISBN: 978-91-628-9009-4

This thesis examines the attitudes towards marriage for love among the Swedish aristocracy from 1750 to 1900. It also explores how the expression and experience of love transformed during the same period. According to previous research, the ideal of marrying for love emerged in the 18th century and resulted in fundamental changes in how romantic love was perceived. These changes are generally credited to the middle class, due to their foundation of wealth on a monetary economy rather than on landed estates. The aristocracy was considered to have held onto a more pragmatic system, which viewed birth and estate as more important than the feelings of individuals.

This thesis is comprised of two main surveys. The first is a macro-historical analysis of how love and marriage were understood by the Swedish aristocracy. The source materials consist primarily of printed diaries, memoirs and autobiographies. The purpose of this study is to analyze the relationship between family and the individual, and to explore how factors such as money, titles and love were ranked when choosing a spouse. In conclusion, though nobility often had to take factors such as wealth and titles into account, marrying for love was the ideal state throughout the entire period studied.

The second survey is a micro-historical analysis of the correspondence between aristocratic lovers, one set dates from 1756 and the other from 1858/59. The purpose of this study is to analyze how and why the expression and experience of love transformed. The method assumes that the intent of love letters was twofold: first, to develop and deepen the feeling of love between the writer and the recipient and, second, to develop and deepen the relationship between the writer and the recipient. The study shows that while emotions were the focus of the letters from 1756, the relationship was at the fore in the letters from 1858/59. This sheds new light on the importance of sentimentalism in the development of romantic love.

Keywords: aristocracy, elite, love, marriage, cultural history, history of emotions, the eighteenth century, the nineteenth century, letters, auto/biography, Sweden

FÖRORD

När min man disputerade fick han en avhandling från 1842 av sin far. Den avslutas med följande ord:

Innan jag nu lägger ifrån mig min ovana och i synnerlighet mot slutet brådslande penna, får jag hembära min förbindligaste tacksägelse till alla dem, som haft godheten gå mig tillhanda med upplysningar, litteratur o.s.v., samt utbedja mig af de sakkunnige ett skonsamt omdöme öfver min nu slutade afhandling.

Ehuru få beröringspunkter i övrigt – studien ifråga behandlar en njursjukdom – är igenkänningsfaktorn stor i just de orden.

En avhandling är inte en soloflygning, utan i högsta grad ett lagarbete. Vid min sida har jag haft min huvudhandledare professor Göran Malmstedt och min biträdande handledare docent Lars Nyström. Att säga att samarbetet alltid har varit smärtfritt är kanske att ta i, men det har alltid varit stimulerande. Framför allt uppskattar jag det stora förtroende ni visade mig när jag efter mycken vånad äntligen bestämde mig för vad jag egentligen ville skriva om. Ni gav mig fria tyglar att kasta mig ut i det okända, och jag tror att ni håller med om att resultatet blev de bästa delarna av avhandlingen. Stort tack för det! Jag uppskattar också all den tid och energi ni lade ner på mig och mina texter under våren 2014 – utan det engagemanget hade jag aldrig hunnit klart före sommaren.

Att texten nu föreligger i (förhoppningsvis) läsbart skick, har jag inte enbart mina handledare att tacka för. På mitt slutseminarium kommenterades texten av professor Christer Ahlberger. Stort tack för dina konstruktiva synpunkter! Med Christer har jag också haft flera stimulerande diskussioner om vårt gemensamma intresse kognitionshistoria. I ett sent skede erbjöd sig docent Kenneth Nyberg att läsa och kommentera delar av avhandlingen. Jag uppskattar det oerhört – liksom alla våra trevliga samtal i fikarummet och på Twitter.

Avhandlingens summary har översatts av Ingrid Eng, som tog sig tid att göra detta under en resa från USA till Sverige. Ett stort tack från en fd kollega! Docent Richard Sörman har granskat mina franska översättningar – och därmed räddat mitt skinn när jag varit helt fel ute. Stort tack för detta! Eventuella fel som kvarstår är helt mina egna.

Doktorandkollektivet på Institutionen för historiska studier på Göteborgs universitet är en sällsamt gemytlig grupp att tillhöra. Tack för alla skratt genom åren! Manuset har korrekturläst av doktorandkollegorna Frida Wik-

ström, Terese Zachrisson, Daniel Zachrisson, Ann-Sofie Andersson, Sari Nauman, Anna Locke, Jakob Winther Forsbäck och Sara Ellis Nilsson. Stort tack! Utan er hade skönhetsfelen varit många fler. Under mina år på institutionen har också flera rumskamrater hunnit passera revy. Helene Castenbrant, Linus Karlsson, Jakob Winther Forsbäck, Ole Christian Aslaksen, Anna Ihr, Anna Wessman och Frida Wikström – ni har alla bidragit till att det alltid har varit roligt att göra resan till Göteborg. Här skulle jag kunna fortsätta att räkna upp alla de fantastiska människor som huserar på institutionen, men förordet skulle då börja likna en personförteckning i paritet med bilaga 1. Kort sagt: Institutionen för historiska studier är en sällsynt trevlig arbetsplats.

Inom akademien finns stora möjligheter att träffa människor från andra lärosäten med samma, snarast fanatiska, intresse som man själv för någon obskyr del i historien. Ibland träffar man individer som bara är genuint underbara och som man därför aldrig vill släppa kontakten med. Några som på olika sätt förgyllt min doktorandtid genom att dela mina intressen, lyssnat när jag behövt gnälla av mig och stöttat när jag kört fast är My Helsing, Stina Karlgren, Marie Steinrud och Per Widén.

Slutligen vill jag rikta ett stort tack till Fredrik von Essen som låtit mig husera i arkivet på Kaflås ända sedan jag skrev c-uppsats. Din generositet och ständiga entusiasm över mitt utdragna projekt har varit fantastisk – och en förutsättning för att den här avhandlingen alls skulle komma till stånd. Likaså vill jag tacka Fredrik Posse, som lika generöst låtit mig ta del av hans brevsamling. Jag hoppas att ni känner att jag gjort era förfäder rättvisa.

Riddarhuset har haft vänligheten att anslå medel för att bekosta tryckningen av avhandlingen. Jag vill därutöver rikta ett tack för ekonomiskt stöd under avhandlingsarbetet till Helge Ax:son Johnsons stiftelse, Kungl och Hvitfeldtska Stiftelsen, Per Lindecrantz' fond och Torsten Söderbergs stiftelse.

Äktenskap har haft en viss betydelse i den här avhandlingen, och disputationen infaller av ett ödets nyck på min tjugoföråriga bröllopsdag. Därmed bekräftas återigen min tes om att ett lyckligt äktenskap är, om inte en förutsättning, så åtminstone till stor nytta för framgång. Anders, Agnes och Jonas, er tillägnar jag denna bok.

Skara i april 2014

Brita Planck

INNEHÅLL

INLEDNING	13
Kärleksäktenskapet, ett nytt eller gammalt ideal?	14
Evig kärlek eller skiftande innebörder?	17
Känslornas historia	20
Syfte och disposition	24
Källor och metod	26
ARRANGERADE ÄKTENSKAP OCH FRIVILLIGA FÖRBINDELSER	29
Övertalning	31
Ålder	35
Övervakning	39
Förbjuden kärlek	42
Makten över äktenskapet	45
ATT VÄLJA DEN RÄTTA	49
Börd	50
Besuttenhet	55
På giljarstråt	61
Känsla med förnuft	66
BREV OCH BIOGRAFICA	69
1756 – Carl Sparre och Ulrika Strömfelt	71
1858/59 – Fredrik von Essen och Aurore Brahe	79
Brevväxlingarna	84
BREV SOM RELATIONSARENA	91
Det vardagliga samtalet	93
Nyheter och skvaller	96
Då och sedan	101
Gudomliga vän och förtrostan på Gud	107
Du och jag – och vi tillsammans	111
BREV SOM KÄRLEKSMEDIUM	115
Svenska som kärlekens språk	116
Närhet och förtrolighet	120
Små ord av kärlek... ..	123
...och svallande känslor	126
Från utanpå till inuti	132
MEN STÖRST AV ALLT ÄR KÄRLEKEN?	139
Adel, kärlek och äktenskap	139
Från emotion till relation	145

SUMMARY	153
Nobility, love and marriage	154
From emotion to relation	156
BILAGA 1 Äktenskapskatalog.....	161
BILAGA 2 Förteckning över släkter i åldersstudien	184
BILAGA 3 Statistiska data för studien av ålder vid första giftermål.....	186
BILAGA 4 Statistiska data för studien av unga brudar.....	187
KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	188

Bilder

1. Fritz von Dardel, <i>Ett frieri</i>	43
2. William Hogarth, <i>Marriage à-la-mode</i> (1743–1745).....	58
3. Knut Ekwall, <i>Frieriet</i> (1880–1889)	64
4. Lorens Pasch d.y., <i>Carl Sparre</i>	72
5. Gustaf Lundberg, <i>Ulrika Strömfelt</i>	74
6. Johan Pasch, <i>Hönstavlan</i> (1747).....	78
7. Gustaf Silfverstråle, <i>Skörd på Kafås</i> (1802).....	80
8. Aurore Brahe och Fredrik von Essen år 1859.....	82
9. Aurore och Fredrik von Essen omgivna av familj och släktingar.....	84
10. Teckningen ur Carl Sparres brev till Ulrica Strömfelt	104
11. En volym av Carl Sparres brev till Ulrika Strömfelt	127

Diagram

1. Medianålder vid första giftermål 1600–1899	36
2. Unga brudar (<18 år) 1600–1800.....	37
3. Adliga giften utom ståndet.....	51
4. Andel svenska i Carl Sparres brev 22/5 – 26/10 1756	116
5. Andel svenska ord i Ulrika Strömfelts brev 26/6 – 19/10 1756	118

Tablåer

1. Översikt av brevväxlingen mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt.....	86
2. Översikt av brevväxlingen mellan Aurore Brahe och Fredrik von Essen	88

KAPITEL 1

INLEDNING

Den 9 juli 1756 satte sig baron Carl Sparre ner för att författa ett kärleksbrev till fästmön Ulrika Strömfelt. Det var det sjätte brevet på två veckor, och liksom de övriga var det på franska. Han inledde den sexton sidor långa episteln på ett för honom typiskt sätt:

Överväldiga dock inte världen, bedårande vän, låt det hjärta som avgudar er andas, mitt är alltför besatt av er, alltför livligt och alltför uppfyllt; begravt under en hög av orsaker till tacksamhet och ömhet, den ena större och sannare än den andra, det förblir kvävt och förlorar allt hopp om att kunna träda fram att för er skildra och uttrycka allt vad det känner.¹

Det svulstiga och sentimentala tilltalet känns främmande för oss, men var av allt att döma meningsskapande för Carl Sparre och Ulrika Strömfelt, ty Ulrika skrev ett svar med vändande post där hon bland annat berättade hur lycklig hon var över sitt val av fästman.²

Carl Sparre hade friat till grevinnan Ulrika Strömfelt i slutet av maj. Efter ett uppmuntrande svar reste han till godset Landsjö i Östergötland där hon befann sig. Hans vistelse fick emellertid ett brådstörtat slut, då planerna för en statskupp avslöjats. Sparre, som var ledamot av Sekreta utskottet och tillhörde lantmarskalken Axel von Fersens innersta krets, måste bege sig till Stockholm. Väl där fick han genast fullt upp med utredningar, patrullering och rådsmöten. Ändå tog han sig tid att skriva många och långa brev till fästmön. Han skrev om den misslyckade statskuppen, om sitt förakt för kuppmakarna och sin avsky mot dödsstraffen de dömdes till – men framförallt skrev han om kärlek. I december 1756 stod bröllopet.

Äktenskapet mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt framstår som lämpligt ur alla synvinklar. De tillhörde båda eliten inom den svenska

¹ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 9/7 1756. *N'accablez donc pas le monde, adorables amie, laissez respirer le Ceour qui vous idolatre, le mien est trop occupé de vous, trop vif et trop remplis ; ensevelis sous un tas de sujets de reconnoissance et de tendresse l'un plus grand et plus vrais que l'autre, il reste suffoqué et perd tout esperance de pouvoir s'y faire jour pour Vous depeindre et Vous exprimer tout ce quil sent.* (Min översättning.)

² Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 11/7 1756. *J'ai à tout moment sujet de me feliciter de mon choix.*

aristokratin och de var båda hattpartister. Kanske är det detta som föranlett senare skribenter att uppfatta deras äktenskap som ett resonemangsparti?³ Carl Sparre och Ulrika Strömfelt tillhörde också en grupp i samhället som tidigt fick lära sig att skriva och komponera galanta brev. Det för den moderna läsaren överlastade uttryckssättet i 1700-talets språk har ibland tolkats som inövade formuleringar snarare än uppriktiga känslor. Det är lätt att instämma i Oscar Levertins ”hvem kan känna sig riktigt säker ifråga om 1700-talets abstrakta franska, där samma stereotypa uttryck betecknar de varmaste och de tommaste känslor”.⁴ Men måste vi känna igen oss? Kanske skiljer sig den kärlek de gav uttryck för från det vi kallar kärlek i dag.

Den här avhandlingen utforskar de sociala och kulturella sammanhang där den svenska adeln navigerade för att hitta en äktenskapspartner under perioden 1750–1900. Den fördjupar sig också i hur och varför kärlekens uttryck och förståelsen av kärlek förändrades under samma period.

Kärleksäktenskapet, ett nytt eller gammalt ideal?

Den internationella forskningen om kärlek och äktenskap är omfattande. Två huvudfrågeställningar kan dock urskiljas. Den första frågan handlar om huruvida kärlek var en faktor vid äktenskapsbildningen i äldre tider, medan den andra i stället kretsar kring kärlekens beskaffenhet.

När det gäller den första frågan menar många historiker att det någon gång mellan 1600- och 1800-talen ska ha skett en revolution i synen på äktenskapet; att känslan och det individuella valet kom att få allt större inflytande.⁵ Den utvecklingslinje man tänker sig då är att äktenskapet från början var en ekonomisk och social uppgörelse mellan två släkter, där individens vilja var underordnad familjens önskemål. Äktenskap handlade enligt denna syn främst om att säkra släktens ekonomiska tillgångar i form av jordinnehav samt att förse sig med nya och inflytelserika släktförbindelser. Huruvida de två parterna som skulle ingå äktenskap hyste några varmare känslor för varandra kom i andra hand. Under 1600- och 1700-talen skulle

³ T.ex. Lindskog 1932, s. 306 och Strömfelt, släkt, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/34602>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Roger Axelsson), hämtad 2014-01-16.

⁴ Levertin 1908, s. 17.

⁵ T.ex. Ambjörnsson 1978, s. 165-166, Bjurman 1998, s. 138–140, Coontz 2005, kap 9–10, Frykman & Löfgren 1979, s. 79–83 och Stone 1990, kap. 6.

enligt denna riktning en ny syn på individen och en uppvärdering av kärleken som grund för äktenskap ha växt fram. Som viktigaste faktorer för denna förändring framhålls oftast den framväxande medelklassen och penningekonomin.⁶ Medelklassens ekonomiska bas var inte bunden i jord och inte heller utgjorde hushållet i denna grupp den arbetsgemenskap som kännetecknade bondehushållet. Ekonomiskt uttryckt kan man säga att äktenskapet gick från att vara en produktionsenhet till att vara en reproduktions- och konsumtionsenhet. Det behövdes då ett nytt kitt för att hålla ihop kvinna och man – och det kittet var kärlek. Adel och bönder som hade sitt kapital bundet i jord skulle däremot haft ett fortsatt pragmatiskt synsätt långt in i modern tid.

Uppfattningen att äktenskapet i första hand var en ekonomisk och social institution där känslor hade en underordnad roll, i synnerhet inom de besuttna grupperna, är förhållandevis vanlig bland svenska äktenskapsforskare. Synsättet lyser också ofta igenom i forskningen kring den svenska adeln. Historikern Göran Norrby, som i en Bourdieuinfluerad studie undersökt den svenska högadeln under 1800-talet, ser framförallt äktenskapet som en av de strategier som hjälpte adeln att bibehålla en framskjuten position i samhället.⁷ Adelskapet betraktas som ett kapital som kan bytas mot andra kapital på äktenskapsmarknaden. Norrby infogar visserligen en brasklapp om att äktenskap kanske inte bara handlade om pengar, men förhållandet kärlek – äktenskap problematiseras inte i någon större utsträckning.⁸

Samma utgångspunkt har historikern Johanna Ilmakunnas som har undersökt adelns livsstil och konsumtionsmönster utifrån familjen von Fersen. Högadliga äktenskap var enligt denna studie primärt politiska allianser och ekonomiska uppgörelser, där individens känslor var underordnade familjens (faderns) önskemål.⁹ Studien belyser en hel del av de problem man kan stöta på när man undersöker kärlek och äktenskap utifrån enskilda individer. Familjen von Fersen uppvisar såväl äktenskap som ingåtts av kärlek, som äktenskap som tycks vara helt arrangerade partier. Kärleksäktenskapen förklaras med att

⁶ Några undantag är Randolph Trumbach (1978) som förfäktar tesen att den romantiska kärleken först utvecklades i aristokratin samt Edward Shorter (1976), som i stället menar att kärleksäktenskapets ursprung bör tillskrivas arbetarklassen; den som inget ägde hade heller inget att förlora på att bejaka känslan.

⁷ Norrby 2005, kap. 4.

⁸ Norrby 2005, s. 133–134.

⁹ Ilmakunnas 2012, s. 68–83.

”ingendera familjen skulle ha accepterat ett kärleksäktenskap om det inte hade varit förenligt med båda familjernas intresse”.¹⁰

Det finns dock andra som tvärtom menar att kärlek alltid har varit betydelsefull vid äktenskapsbildningen. Enligt historikern Pieter Spierenburg kan man se en gräns omkring 1980 i familjeforskningen. Före 1980 var en vanlig utgångspunkt att äktenskap i äldre tid var arrangerade uppgörelser där individernas känslor spelade föga roll, därefter hävdar allt fler forskare att romantiska känslor alltid har haft betydelse.¹¹ Förändringen kan sannolikt förklaras historiografiskt; det växande intresset för kulturhistoria och inflytandet från vetenskaper som antropologi öppnade för nya tolkningar av källmaterial som tidigare avfärdats som subjektiva och tendentiösa. En som tidigt lyfte fram den här uppfattningen var antropologen Alan Macfarlane som i en artikel 1979 kritiserade idén att knyta kärleken till moderniseringsprocessen.¹² Senare följde han upp tankegångarna i ett inflytelserikt verk, där han drev tesen att kärlek även inom äktenskapet funnits som en oföränderlig storhet i England åtminstone sedan medeltiden.¹³

I Sverige är det framförallt historikern Malin Lennartsson som fört en diskussion utifrån det här synsättet. Hon har undersökt hur män och kvinnor argumenterade inför rätten, såväl den kyrkliga som den världsliga, i fall som rörde trolovningar och skilsmässor i 1600-talets Småland.¹⁴ Hon visar att det inte sällan var känslan som stod i centrum av argumentationen; det var för kärleks skull man ville leva tillsammans eller brist på kärlek som gjorde att man ville gå isär. Och rätten lyssnade och visade att man inte var likgiltig inför dessa känslor, utan tvärtom värderade dem högt och ofta fällde utslag till fördel för dem. Även historikern Kekke Stadin har lyft fram att det tycks ha funnits en föreställning om att romantisk kärlek skulle utgöra en grund för äktenskap i alla samhällsskikt redan under 1600-talet.¹⁵

Oavsett om man menar att kärleksäktenskapet är någonting nytt eller om det alltid har varit ett ideal, är det dock få historiker som skulle påstå att

¹⁰ Ilmakunnas 2012, s. 72.

¹¹ Spierenburg 1991, s. 225 och s. 246.

¹² Macfarlane 1979.

¹³ Huvudsyftet med Macfarlanes studie verkar emellertid vara att befästa att individualismen i England som ett evigt fenomen — något som gör att han i sin strävan efter detta positionerar sig på samma sätt mot människor från andra kulturer som de föregångare han kritiserat gör mot människor i historien. Macfarlane 1987.

¹⁴ Lennartsson 1999.

¹⁵ Stadin 2004, s. 56.

människor förr inte blev förälskade. Vad som skiljer är forskningens syn på kärlekens betydelse för individen och äktenskapet. Till stor del förefaller skillnaden i synsätt bero på vilken typ av källmaterial som historikern använt. Den som studerar stora kvantitativa material, ser mönster som verkar tyda på att kärlek hade en underordnad roll vid äktenskapsbildningen.¹⁶ Den som i stället tar del av källor där människor uttrycker sig själva och sina känslor, finner föreställningar om att kärlek skulle utgöra en grund för äktenskap i alla samhällsskikt och i alla tider.¹⁷

Det finns alltså en livaktig diskussion om vilken betydelse man i äldre tider gav kärlek vid äktenskap. Många av dem som diskuterat frågan har dock inte problematiserat kärleken *i sig* i någon större utsträckning. Man har sökt efter uttryck som påminner om våra samtida, och när dessa har saknats har man tolkat det som att kärleken var mindre viktigt. Kärlek har således uppfattats som en tidlös känsla, som varit densamma över tid och rum. Mot detta synsätt har emellertid invändningar riktats från dem som menar att kärleken är bunden till tid och rum, och därmed beroende av historiska och kulturella förhållanden.

Evig kärlek eller skiftande innebörder?

En historiker som sett kärleken som kulturellt konstruerad och därmed föränderlig över tid är John R. Gillis. Han menar att vi bör räkna med att våra förfäder var helt kapabla till kärleksfulla relationer ”så som de definierade dem”.¹⁸ Men om man ser kärleken som en föränderlig storhet, måste man också definiera vad som kännetecknar den moderna, västerländska kärleken, eller den så kallade romantiska kärleken. Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson menar att den romantiska kärleken kännetecknas av bland annat följande kriterier:¹⁹

- Kärleken är ett frivilligt förhållande mellan två självständiga individer.

¹⁶ T.ex. Dribe & Lundh 2005.

¹⁷ T.ex. Lennartsson 1999, Macfarlane 1987 och Stadin 2004.

¹⁸ Gillis 1988, s. 89.

¹⁹ Ambjörnsson 1978, s. 116f. I liknande banor resonerar de flesta som undersökt kärlekens kulturhistoria, se t.ex. Bjurman 1998, s. 16–17, Giddens 1995, s. 41–48, Luhmann 2003, kap. 13, Reddy 2012, s. 1–38 och Sanner 2003, s. 47 för liknande resonemang.

- Kärleken utspelas i en intimitet.
- Kärleken syftar till en långvarig förbindelse, med få undantag garanterad av äktenskap.
- Kärleken är ett andligt-sinnligt samspel där ömhet och förståelse spelar större roll än sexuell attraktion, även om denna förutsätts finnas med.
- Kärleken förenar två individer, vilka tänktes vara ”som skapade för varandra”.

Sammanfattat med några få ord är således den romantiska kärleken ömsesidig, intim, monogam, idealistisk och exklusiv.

En intressant aspekt med den romantiska kärleken är det spänningsfyllda förhållandet till sexualiteten. Den som älskar trånar efter både den älskades kropp och själ, men som sociologen Anthony Giddens formulerat det: ”I förbindelser baserade på romantisk kärlek tenderar den sublimes kärlekens element att dominera över den sexuella glödens.”²⁰ För att något ska vara ”äkta kärlek” i västerländsk tappning, bör den således domineras av en osjälvisk dyrkan, ”kärlek”, framför ett själviskt begär, ”lust”. Motsättningen mellan kärlek och lust har historikern William M. Reddy utforskat i en komparativ analys, där han jämför den höviska diktningen under den europeiska medeltiden, med liknande källor från de samtida sydostasiatiska kungadömena Bengalen och Orissa (Choladynastin) samt Heianperiodens Japan (åren 794–1185).²¹ Jämförelsen lägger flera intressanta skillnader i dagen, där den främsta är den kristna världsbildens särskiljande mellan kropp och själ, en dikotomi som inte alls är lika framträdande i de hinduiska respektive buddhistiska världsbilderna.

Tankarna om att den romantiska kärleken går tillbaka till den höviska kärleken och den kristna världsbildens betydelse är inte nya, utan har diskuterats ingående av dem som intresserat sig för kärlekens kulturhistoria. I ett inflytelserikt verk från 1982 utvecklar sociologen Niklas Luhmann en teori kring hur kärlekens semantik förändrats och därmed också själva känslan.²² Även han förlägger den romantiska kärlekens ursprung till medeltidens

²⁰ Giddens 1995, s. 43.

²¹ Reddy 2012.

²² *Liebe als Passion: zur Codierung von Intimität*, på svenska 2003 som *Kärlek som passion: om kodifiering av intimitet*.

höviska kärlek, men det centrala resonemanget kretsar kring att de omvälvande förändringar som ägde rum vid övergången till det vi kallar modern tid också medförde grundläggande förändringar i vårt sätt att konstruera och forma intima relationer. Kärleken kopplades då loss från hushållets ekonomi, och blev självmotiverande. Luhmanns karakteristik av den moderna kärleken skulle kunna sammanfattas så här: Kärleken är ett mysterium, en bjudande naturkraft som inte ser till pengar eller klass.²³ Kärleken motiveras av det (oförklarliga) faktum att man älskar, och sålunda rättfärdigar kärleken sig själv. Kärleken är reflexiv, den riktar in sig på ett jag och ett du som har en relation till varandra, inte för att de äger vissa lämpliga egenskaper utan därför att de älskar. Romantisk kärlek skulle alltså, enligt Luhmann, kunna ses som ett gemensamt självförverkligande projekt.

Luhmann, liksom andra som utvecklat hans resonemang, kopplar dessa förändringar till egendomsförhållanden, och menar att det är övergången till penningekonomi som skapar möjligheter för individen att etablera relationer för deras egen skull, och därmed kan den romantiska kärleken slå igenom som grund för äktenskapet.²⁴ Resonemangen påminner således i stor utsträckning om dem som förts bland dem som menar att kärlek inte var en grund för äktenskap i förmodern tid. Skillnaden är att dessa menar att kärleken var en känsla som undertrycktes och inte fick utlopp, medan de som diskuterar kärleken som kulturell konstruktion menar att kärleken förändrades och anpassades till nya förhållanden. Båda dessa riktningar ser dock kärleks-äktenskapet som något modernt, och att äktenskapsbildning i äldre tid handlade mer om egendom än om känslor. Äktenskapet förknippades alltså inte med kärlek i första hand, utan människor fick utlopp för sitt behov av intimitet i andra relationer, som till exempel vänskap.²⁵

Att kärlekens uttryck förändras över tid och att uttrycket skapar en föreställning av känslan som man förhåller sig till, är enligt min mening en betydligt mer fruktbar tanke än kärleken som en tidlös essens. Det är således skillnaderna som kommer att stå i fokus i min undersökning. Men om kärlekens uttryck och förståelsen av vad kärlek är förändras över tid, påverkar det då också upplevelsen av kärlek? Frågan är rimlig, problemet är hur man

²³ Luhmann 2003, kap. 13.

²⁴ Luhmann 2003, kap. 13.

²⁵ Gillis 1985, s. 34f., Luhmann 2003, s. 117f. Se också Wolff 2004, för ytterligare perspektiv på vänskap.

ska komma fram till svaret. Kan man någonsin förstå upplevelsen av känsla hos en annan människa i en annan tid?

Känslornas historia

Hittills har det som ger färg åt tillvaron inte haft någon historia: eller var hittar man en kärlekens, girighetens, avundens, samvetets, fromhetens, grymhetens historia?

Friedrich Nietzsche *Den glada vetenskapen* 1882

Intresset för känslor i historien är inte något nytt. I den historiografiska artikeln "Worrying about emotions in history" från 2002 spårar historikern Barbara Rosenwein intresset för området tillbaka till Norbert Elias och Lucien Febvre. På ett annat ställe påpekar hon att historiker alltid talat om känslor och att historieskrivningen är full av "ofokuserat känslöprat".²⁶ När man i dag talar om *history of emotions* – känslöhistoria – menar man dock inte ett allmänt nämnande av känslor, utan ett växande forskningsfält med ett flertal olika teoribildningar och ingen ännu fastlagd kanon.²⁷ Det finns till och med historiker som börjat tala om en *emotional turn*.²⁸ Så vilka teoretiska och metodologiska överväganden görs och vilka historiska problem kan känslornas historia lösa?

Historikern Hugo Nordland menar i en artikel avsedd att introducera forskningsfältet i Sverige att det går att urskilja två riktningar inom det känslöhistoriska fältet; en som betonar känslornas kontinuitet och en annan som i stället tar fasta på deras diskontinuitet.²⁹ Den första skulle ta sin

²⁶ Rosenwein 2006, s. 1.

²⁷ Det kan vara värt att påpeka att vi i svenskan översätter såväl *emotions* som *feelings* med "känslor", men det finns en viktig distinktion mellan begreppen. *Emotions* är de tankar och värderingar som i sin tur utlöser en emotionell reaktion på en händelse eller ett objekt. *Feelings* är den fysiologiska reaktionen som blir resultatet av en *emotion*. Historikern har således ingen möjlighet att studera *feelings* då dessa syftar på själva den inomkroppsliga upplevelsen av t.ex. en händelse. I den mån distinktionen är av intresse kan man på svenska använda "emotioner" respektive "känslor", men då detta sällan är fallet torde det inte vara något problem att använda "känslor" för båda företeelserna. Man bör dock vara medveten om att skillnaden finns, när man använder sig av begreppet känslor. Se t.ex. Goldie 2000, s. 50–83.

²⁸ Se t.ex. Biess 2010, s. 67 och Plamper 2010, s. 237.

²⁹ Nordland 2012.

utgångspunkt i människan som biologisk varelse och att känslor är en del av människans kognition. Kunskap och förståelse för hur människans hjärna fungerar, skulle då kunna hjälpa till att avtäcka aspekter i historien som tidigare förbigåtts. Den andra utgår från känslornas skiftande innehåll och begrepp över tid och fokuserar på samtidens medvetna attityder till känslor.

Nordland är kritisk till det första förhållningssättet, som han menar utgår från en universalistisk människosyn och en oproblematiserad förståelse av känslor. Följden av det blir, menar Nordland, att empirin underordnas den teoretiska förklaringsmodellen. I stället förordar Nordland den andra riktningen, det vill säga den som ser känslor som kulturella konstruktioner. Som exempel på en bra utgångspunkt för detta förhållningssätt lyfter han fram historikern Thomas Dixon, som har diskuterat hur känslor gått från en teologisk och moralfilosofisk diskurs till att allt mer definieras utifrån vetenskapliga anspråk.³⁰ Den kategorisering av känslor som tog form under 1800-talet innebar en sammanslagning av en rad begrepp som använts tidigare, såsom "affekter", "passioner", "drifter" och "begär". Det centrala i slutsatsen blir att den som vill skriva om känslornas historia måste förhålla sig till de skillnader som föreligger mellan nutida och dåtida känslokategorier.

Nordland har flera viktiga poänger, och om jag förstår honom rätt förespråkar han ett förhållningssätt hos historikern att inte söka det allmänmänniska och spekulera i psykologiska förklaringar. Vi bör enligt Nordland utgå från en modern förståelse av känslor när vi diskuterar likheter och skillnader i ett historiskt samhälle med en helt annan begreppsapparat än vår. En grundläggande fråga varje historiker bör ställa sig är således om vi verkligen vet att det är känslor vi studerar.³¹ Detta är viktiga påpekanden om att forskare måste inta en ödmjuk hållning inför dem som studeras och deras föreställningsvärld och att man bör ha ett kritiskt förhållningssätt mot känslubegrepp i en historisk kontext. Jag delar också Nordlands tvekan inför att psykologisera dem vi undersöker. Men om känslohistoria i första hand ska handla om att utreda känslubegrepp, vad skiljer då känslohistoria från begreppshistoria? Nog borde väl känslohistoria kunna ha större anspråk än så?

En historiker som antagit utmaningen att använda känslor som förklaringsmodell är William M. Reddy, som tidigare nämndes i diskussionen om den moderna kärleken. Han får också exemplifiera den riktning som

³⁰ Dixon 2003.

³¹ Se Rosenwein 2010 för utförligare diskussion kring detta.

Nordland benämner känslornas kontinuitet. I verket *The Navigation of Feeling: a Framework for the History of Emotions* (2001) presenterar Reddy något som väl snarast kan betecknas som en systemteori där känslomässigt lidande pekats ut som en historisk drivkraft till förändring. Teorin går i korthet ut på att existensen av mer eller mindre rigida känsloregimer (*emotional regimes*) verkar normerande för vilka känslouttryck – och därmed också känslor – som är tillåtna. I en sträng och snäv känsloregim uppstår känslomässigt lidande (*emotional suffering*) och individer söker sig till känslofristäder (*emotional refuges*) för att där kunna ge utlopp för icke tillåtna känslor. När tillräckligt stort lidande uppstått och fristäderna vuxit sig tillräckligt starka, kan i stället dessa ta över som känsloregim. Reddy exemplifierar sin teori genom en ny tolkning av franska revolutionen. Enligt denna gav ancien regimes strikta känsloregim upphov till fristäder i form av salonger och teatrar, där en sensibilitetskult odlades. Inom denna ansågs dygden ha sitt upphov i känslor, och ju kraftfullare en känsla uttrycktes, desto sannare och dygdigare bedömdes den vara. Denna sensibilitetskult drevs under jakobinernas ledning till sin spets, och blev den nya känsloregimen. I sin tur kom den att orsaka lidande eftersom det blev farligt att visa rädsla för terrorväldet. Då känslor ansågs alltid vara sanna, måste den som visade rädsla vara en fiende till revolutionens ideal; annars fanns ju ingenting att frukta. Det lidande som detta gav upphov till ledde senare till att jakobinerna kunde störtas.

Reddys teori har kritiserats, bland annat av Barbara Rosenwein, som lagt fram en egen teori som dock på många sätt är en modifiering av Reddys.³² Reddys övergripande modell är problematisk och svår att operationalisera, men därmed inte sagt att Reddys teori saknar intressanta och tankeväckande inslag, tvärtom.

I en uppgörelse med socialkonstruktivismen, som han menade ledde till relativism och inte kunde förklara historisk förändring, föreslog Reddy att den som sysslade med känslornas historia borde vända sig till kognitionspsykologin.³³ Med inspiration från språkfilosofen J.L. Austins talaktsteori lanserade han begreppet *emotives* – emotiv. Austins resonemang går ut på att språkliga yttringar inte enbart kan ses som utsagor om sakförhållanden

³² Rosenwein väljer begreppet *emotional communities* i stället för *emotional regimes*. Teorin utvecklas i Rosenwein 2006.

³³ Reddy 1999.

(konstater) utan också som handlingar eller talakter som medför faktiska förändringar (performativer). Ett emotiv som ”jag är glad” skulle enligt Reddy kombinera såväl konstativernas funktion (ett konstaterande om att jag känner mig glad) som performativernas (ett yttrande som ”jag är glad” kan också påverka mig och den som hör det att bli lite gladare). Begreppet kan användas för att beskriva hur känslor hanteras och formas, inte bara av omgivningen och dess förväntningar utan också av individerna själva, när de försöker beskriva det obeskrivliga, nämligen hur man känner.³⁴ Emotiv är således påståenden om hur vi känner oss, men samtidigt som vi säger dem förstärker vi känslan.

Emotivbegreppet skulle kunna öppna för ett nytt och spännande sätt att ta sig an känslor i historien. Historiker som analyserar känslouttryck skulle inte längre vara begränsad av begreppshistoriska analyser eller av att bara kunna utläsa allmänt förekommande föreställningar. Med hjälp av emotivbegreppet finns enligt Reddy en tredje väg, där vi kan anta att känslouttryck bekräftade och förstärkte existerande känslor hos såväl den som uttryckte dem som hos den de riktades mot. Hur dessa emotiv utformades för att skapa de önskade effekterna blir då avhängigt den rådande känslokulturen. Emotivbegreppet har alltså anspråk på att inte bara säga något om hur känslor uttrycktes, utan också om hur de upplevdes.

Det förhållningssättet innebär dock att historikern måste anta att det finns något som kan kallas ”allmänmänskligt” och att känslor är en del av människan som biologisk och kognitiv varelse. Detta innebär emellertid inte detsamma som att förkasta antagandet om att känslor är kulturellt betingade. Till exempel betonar Reddy att känslor i högsta grad är en produkt av kulturen.³⁵ Enligt kognitionsvetenskapen är känslor rationella och del av en perceptions- och utvärderingsprocess.³⁶ Den fysiska och mentala kapaciteten för känslor är således universell, men hur känslorna upplevs och uttrycks beror på kulturella normer såväl som på individuell läggning.

Hur kan då en sådan utgångspunkt vara till nytta för historikern? Ett användningsområde skulle kunna vara att det hjälper oss att förstå hur känslor kan manipuleras. Som exempel kan nämnas ”priming”, ett uttryck som ofta

³⁴ Reddy 2001, s. 96–111

³⁵ T. ex. Reddy 2001, s. 164. Det finns fler historiker än William M. Reddy som menar att en ökad förståelse för människans kognitiva funktioner kan vara användbart. En historiker som på ett underhållande och fantasieggande sätt funderat på om detta kan vara en fruktbar väg för historieämnet är Smail 2008.

³⁶ T.ex Olofsson 2012.

används inom kognitionsvetenskapen.³⁷ Detta innebär att hjärnan reagerar snabbare på ett stimulus om den utsatts för liknande stimuli innan, vilket i sin tur beror på att neuronerna har lättare att aktiveras om de varit aktiverade tidigare.³⁸ Man kan exempelvis se att försökspersoner som får se bilder av djur, reagerar snabbare om det är flera bilder på djur i rad (även om det är olika djur). Repetition är således en kraftfull form av priming, och ett emotiv som upprepas kommer att bidra till att forma känsloläget ytterligare. Därför är ritualer betydelsefulla; att be en bön morgon och kväll kommer att verka stärkande i tron.³⁹

Om känslohistoria ska förtjäna att betraktas som en egen inriktning inom historievetenskapen, bör den enligt min mening ha anspråken att undersöka just känslor i historien, inte bara hur människor skrev om känslor. Känslorna i sig ska ses som dynamiska faktorer för historisk förändring och inte enbart betraktas som något som förändras i och med större samhällsförändringar.

Syfte och disposition

I avhandlingens inledning mötte vi Carl Sparre och Ulrika Strömfelt som författade sina känsloläsa brev i upptakten av den tid där många historiker anser att kärleksäktenskapet blev ideal. Det svulstiga och sentimentala språket har ofta tolkats som retorik, därför att vi inte kan känna igen oss. Vi uttrycker inte ”äkta kärlek” så. Men kanske kan det, som jag var inne på tidigare, tolkas som uttryck för upplevelse av en annan sorts kärlek?

Såväl Carl Sparre som Ulrika Strömfelt var adliga; han var friherre och hon grevinna. Just adeln framhålls ofta som den grupp där kärleksäktenskapet tog längst tid att slå igenom. Ofta betonas vilken komplicerad process giftermål var, då äktenskapets funktion var att utöka en släkts sociala och ekonomiska kapital, snarare än att främja enskilda individers lycka. Även historiker som förfäktar tesen att kärleksäktenskapet tidigt var ett ideal, menar att just inom adeln fick andra hänsyn väga tyngre.⁴⁰ Den potentiella spänningen mellan att dels förhålla sig till alla de överväganden som måste

³⁷ För en populärvetenskaplig diskussion kring priming, se Kahneman 2013, kap 4.

³⁸ T.ex. Ahlsén & Eklund 2012, s. 444.

³⁹ Reddy 2009, s. 23.

⁴⁰ T.ex. Lennartsson 1999, s. 183–184. Ett undantag är dock Kekke Stadin, som framhåller att romantiska ideal tycks ha funnits inom adeln redan under stormaktstid. Stadin 2004, s. 58.

göras vid äktenskapsbildning, dels ägna sig åt att författa känslolösa brev gör adeln till en särskilt intressant grupp att undersöka. Att utreda hur adeln hanterade den här balansgången mellan det rationella och det emotionella blir då ett sätt att komma åt hur kärleken förändrades.

Det övergripande syftet med min avhandling är att genomlysna den svenska adelns inställning till kärlek och äktenskap under tiden 1750–1900 samt att visa hur och varför uttryck för och upplevelse av kärlek förändrades under samma period.

Avhandlingen består av två delar. Den första delen genomförs på makronivå, där såväl kvantitativ som kvalitativ metod används för att komma åt de normsystem som omgav adelns äktenskapsbildning. Studien består av två kapitel. I det första utforskas vilka informella och formella regler som rådde kring giftermål. I det andra kapitlet ligger fokus på hur äktenskapspartnern valdes ut. Till dessa undersökningar har följande frågeställningar formulerats:

- Vem hade makten över äktenskapet inom adeln? Hur stort inflytande hade individen över valet av äktenskapspartner?
- Hur valde man äktenskapspartner inom adeln? Hur resonerade man och vilket värde gav man faktorer som börd, besuttenhet och kärlek?

Avhandlingens andra del genomförs på mikronivå.⁴¹ Här står två förlovade par i centrum, och det är deras uttryck för och upplevelse av kärlek som utforskas. Denna del består av tre kapitel. I det första introduceras de fyra individerna samt deras brevväxlingar. Det andra kapitlet utgörs av en komparativ studie som fokuserar på hur kärleksrelationerna konstrueras och rekonstrueras genom brevväxlingarna. I det tredje utforskas hur kärleken uttrycktes och upplevdes utifrån de båda parens kärleksbrev. Dessa undersökningar utgår från följande frågeställningar:

- Hur konstruerades en kärleksrelation i mitten av 1700-talet respektive mitten av 1800-talet? Hur kan skillnaderna förklaras?
- Hur förändrades kärleksemotiven över tid? Hur påverkade det upplevelsen av kärlek?
- Hur kan förändringarna förklaras ur ett känslöhistoriskt perspektiv?

⁴¹ Om mikrohistoria, se t.ex. Götting & Kåks 2004, s. 25–31, Jarrick 1992, s. 177–185 och Liljewall 1995, s. 20–24.

Källor och metod

Det är tacksamt att bedriva kulturhistoriska studier på adeln, då det är en grupp som har efterlämnat stora mängder källor. I avhandlingens första del undersöks framförallt tryckta memoarer och dagböcker, i den andra delen brev ur två omfattande brevväxlingar.

Att en stor mängd källor finns tryckta gör det möjligt att gå igenom omfattande material relativt enkelt. Utgivningen medför dock källkritiska problem. Dels beträffande representativiteten – vems material trycktes och varför?⁴² Dels därför att det som givits ut har redigerats och censurerats, och när det gäller 1700-talet dessutom ofta översatts från franska.⁴³ Källkategorin medför också metodiska problem. Rent arbetsmässigt handlar det om att gå igenom stora mängder text. En persons memoarer kan vara ett flerbandsverk, där varje del omfattar 400–500 sidor – utan att för den skull innehålla mycket mer än enstaka fragmentariska uppgifter till nytta för min undersökning.⁴⁴

Några av metodproblemen med källpluralistiska undersökningar har diskuterats i en artikel av Janke Myrdal. För min studie är framför allt det som diskuteras under titeln ”de sällsynta beläggens krav” relevant.⁴⁵ Titeln syftar på undersökningar där stora genomsökningar ger få belägg och hur forskaren ska hantera de källkritiska kraven när det är svårt att över huvud taget finna belägg. Den diskuterar också de svårigheter som uppstår när beläggen ska bedömas i förhållande till varandra. Ett stort problem när det gäller värderingen, påpekar Myrdal, är att det lätt att fastna i enstaka och mer detaljrika belägg. De behövs eftersom de på ett utmärkt sätt belyser det som diskuteras, men riskerar att framstå som anekdotiska och unika, eftersom de ges en oproportionerlig tyngd på mer fragmentariska beläggs bekostnad. För att med viss sannolikhet kunna göra anspråk att de mönster som urskiljs är

⁴² En stor del av materialet gavs ut kring år 1900, då intresset för politisk historia var stort. Eftersom tryckåret gör det svårt att veta när en uppgift ursprungligen skrevs ner, har jag för att underlätta för läsaren där det har varit möjligt antingen angett årtal när det skrevs (om det är en dagbok eller brev) eller skribentens livstid (om det är memoarer eller annan typ av källa).

⁴³ En stor del av de dagböcker, memoarer och brevsamlingar från 1700-talet som finns i tryck, gavs ut runt sekelskiftet 1900 då man hade en helt annan syn på till exempel sexualitet. Det finns alltså risk för att sådant som uppfattades som stötande eller alltför frispråkigt har tagits bort. I vissa fall påpekas uttryckligen att så skett, t.ex. Wachtmeister 1915, s. VII. En översättning som utsatts för mycket kritik är den av *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok*. De tre första delarna, som översattes av Carl Carlson Bonde, anses allmänt vara relativt tillförlitliga, medan Cecilia af Klerckers översättning av de senare anses undermålig. Många som använder dagboken har därför valt att gå till originalet. Se Sjöblad 1997, s. 219 och Hellsing 2013, s. 19.

⁴⁴ De mest påtagliga exemplen är *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok* och *Axel von Fersens memoarer*, som består av nio respektive åtta band.

⁴⁵ Myrdal 2007, s. 500f.

generella, föreslår Myrdal att man sammanställer en katalog där alla belägg noteras. I mitt arbete har en katalog omfattande cirka 300 äktenskap upprättats, där såväl längre kommentarer som mer fragmentariska uppgifter om dessa äktenskap antecknats.⁴⁶ För att stärka representativiteten i de exempel som förekommer i löptexten, redovisas ytterligare belägg för företeelsen i fotnoterna.

Undersökningen i avhandlingens första del bedrivs på två plan. I det första ligger fokus på hur författaren funderar över *sin egen* situation och *sin egen* inställning till kärlek och äktenskap. Men de flesta individer ingår trots allt mycket få äktenskap i sitt liv och många memoarförfattare har dessutom medvetet avstått från att diskutera sina privatliv; memoarerna är främst skrivna för att författaren skulle kunna ge sina synpunkter på historiska skeenden och prominenta personer. För att få bredd i studien, undersöks därför också hur författaren reflekterar kring *andra* individers äktenskap. Därmed bör man även indirekt kunna komma åt normer och ideal kring kärlek och äktenskap.

I avhandlingens andra del, som undersöker relationen mellan uttryck för och upplevelse av kärlek består källmaterialet av två brevväxlingar mellan förlovade par. Att fokusera på några få enskilda individer motiveras av en önskan att försöka utforska hur människor i en annan tid och med en annan förståelse för kärlek uttryckte och upplevde kärlek. Förhoppningen är att dessa fallstudier genom att de förankras i den undersökning av sociala och kulturella förhållanden som gjorts i avhandlingens första del, ändå ska kunna säga något om generella förhållanden.

De två brevväxlande paren är Carl Sparre och Ulrika Strömfelt (1756) och Fredrik von Essen och Aurore Brahe (1858/59). Båda brevväxlingarna är som tidigare nämnts omfattande – den från 1700-talet omfattar 71 brev och den från 1800-talet 87 brev. Paren uppvisar också inbördes flera likheter. Alla kontrahenterna tillhör högadeln, kvinnorna är hovdamer, männen officerare. Båda äktenskapen beskrivs dessutom som lyckliga av samtiden.⁴⁷

Min utgångspunkt är att kärleksbrev har samma grundläggande syfte, oberoende av när de är skrivna. Detta syfte är att genom att uttrycka sin känsla

⁴⁶ Katalogen över de undersökta äktenskapen samt deras förekomst i källorna redovisas i bilaga 1.

⁴⁷ Om Sparre – Strömfelt se t.ex. Ehrensvärd II 1878 [1780], s. 174, Hedvig Elisabeth Charlotta II 1903 [1785], s. 82 och Hochschild I 1908 [[1780], s. 43. Äktenskapet mellan Essen och Brahe omtalas fortfarande som ovanligt lyckligt i släkten. Se också Forsstrand 1928, kap. 6 och Wrangel 1924, s. 71-72

för den andra skapa och utveckla en relation med denna. Brevväxlingarna är valda utifrån att de befinner sig på varsin sida av den ”brytpunkt” som många historiker har identifierat runt år 1800. Genom en närläsning av breven studeras hur känslan uttrycks och hur kärleksrelationen konstrueras i ett komparativt perspektiv. En liknande ambition har historikern Marie Douglas, som i sin avhandling utforskar just upplevelsen av kärlek hos två par på 1800-talet. Hon betonar vikten av ett historieempatiskt förhållningssätt, där man ser historien och dess aktörer på deras egna villkor och strävar efter att ta det de uttrycker på allvar.⁴⁸ Det förhållningssättet har varit vägledande även för mig när jag har försökt förstå främmande uttryckssätt i äldre kärleksbrev, i synnerhet i 1700-talsbreven.

Men låt oss börja med att undersöka hur normer och praktiker såg ut. Vem gifte man sig med – och varför?

⁴⁸ Douglas 2011, s. 55.

KAPITEL 2

ARRANGERADE ÄKTENSKAP OCH FRIVILLIGA FÖRBINDELSER

I mars 1788 väckte en förlovning stor uppståndelse vid det svenska hovet.⁴⁹ Den blott sextonåriga Charlotta Eleonora De Geer, dotter till den rike Charles De Geer som var en av riddarhusoppositionens ledande män, hade förlovats med kungagunstlingen och hovstallmästaren Hans Henrik von Essen. Det hela hade gått snabbt, ena dagen begärde han flickans hand, och nästa dag ”på kvällen kl. 8 såg han flickan för första gången och blef genast förlofvad”.⁵⁰

Genom giftermålet blev Hans Henrik von Essen en förmögen man – och kungen hade fått en bundsförvant nära lierad med en av sina främsta kritiker. En på alla sätt lyckad allians kan tyckas. Men även om ett bröllop naturligtvis alltid piggar upp, var det inte trolvningen i sig som var uppseendeväckande utan de många omständigheterna som omgav den. Det var allmänt känt att Charlotta Eleonora hade uppvaktats intensivt av greve Adolf Ludvig Ribbing, men också att hennes far skulle ha sagt sig inte vilja gifta bort dottern före 20 års ålder, och att Ribbing därför bidade sin tid. Upprörd uppsökte Ribbing von Essen och anklagade denne för nesligt beteende. von Essen ska ha svarat att om det var så att fröken De Geer älskade Ribbing och lovat honom sin hand skulle han ridderligt dra sig tillbaka, men i motsatt fall ämnade han på inga villkor avstå henne. Ribbing fick medge att han inget sådant löfte hade fått, och det hela urartade till en duell som de båda undkom med blotta förskräckelsen. Men i detta drama fanns inte bara en försmådd friare, även Hans Henrik von Essen hade en käresta. Hon hette Augusta Löwenhielm och var visserligen gift på annat håll, men hon och von Essen var ett etablerat par i hovkretsarna och hade levt tillsammans i uppemot tio år.

Förlovningen orsakade en hel del förundran i sin samtid, och de olika parternas bevekelsegrunder diskuterades ingående. Hur kunde Charlotta

⁴⁹ Framställningen bygger på följande källor: Erdmann 1926 [1788], s. 355–359, Fersen VII 1871 (Axel von Fersen 1719–1794), s. 10–12, Forsstrand 1914 [1788], s. 200, Hedvig Elisabet Charlotta II 1903 [1788], s. 213–216 och Hochschild I 1908 [1788], s. 125–126.

⁵⁰ Hedvig Elisabeth Charlotta II 1903, s. 213.

Eleonora tacka ja till en man hon aldrig träffat – och som dessutom var kär i en annan kvinna? Hur kunde Charles De Geer acceptera en friare från motståndarlägret? Hur skulle det gå för den stackars försmådde Adolf Ludvig? Och hur kunde Hans Henrik svika den vackra Augusta?

Förlovningen mellan Charlotta Eleonora De Geer och Hans Henrik von Essen innehåller alla de faktorer vi brukar förknippa med äktenskapsbildning inom aristokratin förr: pengar, makt och börd. Det anknyter också till föreställningen att aristokratiska äktenskap förr i första hand var ekonomiska och sociala angelägenheter där personliga känslor fick stå tillbaka. Men de som var med då, tycks inte ha uppfattat det hela som ett normalt förfarande – annars hade förlovningen inte väckt sådant uppseende. Så vad ansågs då vara normalt förfarande?

Historiker som intresserat sig för familj och äktenskap beskriver ofta utvecklingen som en framgångsberättelse där man gått från att ha varit bunden vid släkt och materiella begränsningar till frihet och självbestämmande. Utifrån denna forskning skulle följande schematiska utveckling över tid kunna konstrueras.⁵¹

1. Äktenskap var en affärsmässig överenskommelse mellan föräldrarna.
2. Äktenskap arrangerades av föräldrarna, men med vetorätt för de unga.
3. Äktenskap var en överenskommelse mellan de unga, men med vetorätt från föräldrarnas sida.
4. Äktenskap är en överenskommelse mellan de unga, och föräldrarna meddelas om beslutet.

För att få en bild av hur stort handlingsutrymme individen hade i förhållande till familjen, bör först klargöras hur detta reglerades i lagen. Att äktenskap skulle ingås med båda parternas samtycke var en viktig tanke inom kristendomen, och har således varit tankegodt i Sverige åtminstone sedan medeltiden. Den katolska kyrkans inflytande ledde också till att det infördes förbud i de senare landskapslagarna mot att tvinga kvinnan till giftermål mot sin vilja.⁵²

⁵¹ T.ex. i Stone 1990 s. 181–182, men även hos t.ex. Ambjörnsson 1978, s. 165–166, Bjurman 1998, s. 138 och Åström 1993, s. 147.

⁵² Hafström 1969, s. 23 och Melby, Pylkkänen, Rosenbeck & Carlsson Wetterberg 2006, kap. 1.

I kyrkoordningen från 1571 framhålls att det är föräldrarnas rätt och plikt att ha auktoritet över vem barnen gifte sig med, men direkt därefter rekommenderar den att barnens önskemål bör beaktas: ”Doch skola föräldrar eller målsmän icke någhot handla i thenna sakenne med vold och trugh. Ty thet tagher siellan gott lahg, när någhor warder nödgat til at tagha then som han icke hafuer lust eller kärleek til.”⁵³ I 1686 års kyrkolag handlar det inte längre om en rekommendation, utan nu slås fast att ”Ingen må trolofvas, emot sin egen fria vilja och vederbörandes samtycke.”⁵⁴ 1734 års lag är lika tydlig och stadfäster att: ”Ej må någor til giftermål twingas; utan bör så qwinnans som mannens friwillige ja och samtycke giftermålet fästa.”⁵⁵ Frivilligheten betonas också i själva vigselritualen genom att såväl kvinna som man uttalar orden ”jag tager dig N” och genom att kvinna och man gemensamt går fram till altaret.⁵⁶

Friheten från tvång var således lagstadgad under hela den undersökta perioden, men det säger ingenting om hur praktiken såg ut eller hur man förhöll sig till detta. Kapitlets syfte är att utforska vilket handlingsutrymme individen hade i valet av äktenskapspartner och vilka ramar familj och normer satte upp runt detta handlingsutrymme.

Övertalning

I sin undersökning av fabriksägare i Norrköping har historikern Anita Göransson hittat exempel på flickor som inte tillfrågats innan äktenskapsplanerna gjorts upp.⁵⁷ Det skulle kunna vara exempel på steg 1 i den utvecklingsmodell som skissades i inledningen, det vill säga arrangerade äktenskap. I min undersökning har jag funnit två fall där kvinnor förlovats på det sättet.⁵⁸ Det förekom således, men tycks ha uppfattats som något anmärkningsvärt av dem som skildrar det hela.⁵⁹ De som berättar om dessa

⁵³ Laurentius 1571, s. L[v].

⁵⁴ Rydholm 1902, s. 77.

⁵⁵ 1734 års lag § 1.5.

⁵⁶ Carlsson 1972, kap. 4.

⁵⁷ Göransson 1990, s. 538.

⁵⁸ Dels Vivika Trolle (f. 1721) som 1740 gifte sig med Gustaf Bonde af Björnö (f. 1682), dels Ulrika Cederhjelm (f. 1758), som dock aldrig gifte sig med den hon ofrågad förlovats med.

⁵⁹ Skildring av Vivika Trolles förlovning återfinns i Barfod 1976 [1788] s. 38–39. Den är dock nedtecknad nästan 50 år efter händelsen. Ulrika Cederhjelm's förlovning finns skildrad i hennes styvdotter Malla Montgomerys (1782–1861) memoarer. Montgomery-Silfverstolpe I 1914, s. 30.

förlovningar betonar kvinnornas förvåning när de fick besked, vilket tyder på att det inte var ett vanligt förfarande.⁶⁰ Dessutom påpekas i båda skildringarna att flickorna efter den initiala förvåningen kommit fram till att de inte hade något emot de påtvingade fästmännen – det vill säga en antydning om att de kanske trots allt haft en möjlighet att tacka nej.

Arrangerade äktenskap är ett begrepp som ofta kommer upp när giftermål i äldre tider diskuteras. Det kan därför vara en poäng att utreda vad som avses med arrangerade äktenskap och hur dessa skiljer sig från resonemangs-äktenskap (också kallade konvenansäktenskap). Arrangerade äktenskap görs upp av tredje part, till exempel föräldrarna, och godkännes av den som ska gifta sig.⁶¹ Resonemangs- och konvenanspartier handlar i stället om äktenskap som ingås av andra skäl än kärlek – vilket dock inte kräver någon tredje part. Det kan därför vara intressant att notera att när den här typen av äktenskap kommer på tal i källorna, är det nästan alltid begreppet resonemangsparti som används. När ett äktenskap uppges vara arrangerat, är det ofta en betraktare som bedömer äktenskapet som sådant. Det är dessutom inte sällan en senare skildrare som faller omdömet, vilket kanske kan tolkas som ett uttryck för en föreställning om att ”det var värre förr”.⁶²

I den mån arrangerade äktenskap förekom, tycks de ha handlat om uppgörelser mellan kvinnans föräldrar och friaren (som sannolikt fått klartecken från sina föräldrar – om de var i livet – att gå vidare). Ska man återknyta till modellen i inledningen verkar således utgångspunkten snarare ha varit ett steg 2,5; där äktenskapet var en överenskommelse mellan kvinnans föräldrar och friaren, men där hon hade vetorätt. Ett typiskt exempel i den här kategorin är förlovningen mellan Hans Henrik von Essen och Charlotta De Geer i kapitlets inledning, där källorna är samstämmiga om att hon tillfrågades. Kvinnor tackade också nej till frierier.⁶³ Som exempel kan nämnas att när Carl Johan Aminoff (f. 1733) år 1774 hittat en kvinna att fria till, vände han sig till hennes far som gärna skulle se honom som svärson. Hon lät dock

⁶⁰ ”Fröken Vivika blev således ej lite förundrad att oåtsporad se sig förlovad” i Barfod 1976 s. 38 och ”den stackars flickan var nära att dåna af häpnad och förundran” i Montgomery-Silfverstolpe I 1914, s. 30.

⁶¹ Om den som ska gifta sig tvingas till detta kallas det tvångsäktenskap. Även om det givetvis finns en gräzon här, är det viktigt att hålla isär begreppen. Modée & Bohlin 2009, s. 11.

⁶² Gerard De Geer ansåg till exempel att hans föräldrars äktenskap var arrangerat. De Geer 1977, s. 28–29. Liknande exempel i Hamilton 1927 s. 48 och Horn 1931, s. 218.

⁶³ T.ex. Montgomery-Silfverstolpe (1782–1861) II 1914, s. 41 och Erdmann 1925 [1768], s. 78–79. I det senare fallet är dock brevskrivaren Adolf Löwenhielm (f. 1743) övertygad om att det är flickans mor som ligger bakom. ”Modern pinade i början dottern, som gjorde motstånd, men hon gav slutligen vika och överlät skenbart valet åt dottern, ehuru på ett sätt som tydligt lät henne känna av den moderliga myndigheten.”

inte beveka sig, utan den besvikne fadern fick meddela Aminoff hennes avslag: ”iag känner För Vål min Doters Romaneska Tänkessätt För at hoppas någon Förändring däri”.⁶⁴ Fadern respekterade alltså dotterns önskan att få gifta sig av kärlek.

Äktenskap i min undersökning som skulle kunna tolkas som arrangerade är få, men förekom under hela perioden. Den sparsamma frekvensen kanske kan förstås som att man faktiskt var medveten om att arrangerade äktenskap där kontrahenterna inte kände någon form av sympati för varandra löpte risk att misslyckas.⁶⁵ Ett harmoniskt äktenskap, där makarna samarbetade mot ett gemensamt mål, var kanske om inte en förutsättning, så åtminstone en stor tillgång för karriären, och således gynnsam även för den övriga släkten.⁶⁶ Lagens bestämmelse att ingen skulle tvingas till äktenskap, tycks alltså ha varit respekterad. Men därmed inte sagt att framför allt unga kvinnor kunde utsättas för påtryckningar att tacka ja till önskvärda friare.

Ett bra exempel på det slags övertalning en ung kvinna kunde få utstå skildrar Malla Montgomery (f. 1782) i sina memoarer. Under en period år 1803 uppvaktades hon av Adolf Mörner (f. 1773) – en uppvaktning som inte uppskattades. Malla bodde hos sin mormor på Edsbergs gård utanför Stockholm. Mormodern var gammal och innan hon dog ville hon se sin dotterdotter gift. Adolf Mörner uppfyllde mer än väl vad mormodern önskade. Vid ett tillfälle, då Mörner friade i mormoderns närvaro, gav hon också Mörner sin välsignelse.

Nu såg Malla sig på väg att blifva förlofvad utan att hafva yttrat ett ord, och utan att blifva tillspord. Sårad och uppbragt uppsteg hon med en viss högtidlighet och sade bestämdt åt den redan liksom segrande friaren: ”Herr grefve, det förundrar mig att ni tyckes glömma, att jag har ett ord med att säga här och att endast *detta* ord kan blifva afgörande.”⁶⁷

Mörner hade svårt att acceptera Mallas nej, och intensifierade sin uppvaktning, vilket hon tyckte var mycket enerverande. Och det var inte bara Mörner och

⁶⁴ Aminoff 1994 [1774], s. 275.

⁶⁵ Det finns flera exempel i källorna på vad som förefaller vara arrangerade äktenskap och som slutar med skilsmässa. T.ex. Gustaf Trolle-Bondes äktenskap med kusinen Charlotte Bonde (i Bonde 1945, s. 138–141 och Wrangel 1927, s. 13–15), Bror Cederströms äktenskap med Catharina Woltemat (i Ahnfelt VI 1882 [1799], s. 38–39), Carl Anders Leuhusens äktenskap med Vivika Sofia Bonde af Björnö (Leijonhufvud 1927, s. 68 (Ebba Bonde 1776–1851) och Carl Julius Gustaf Hästesko af Målagårds äktenskap med Christina Eleonora Leijonhielm (i Liljenkrantz 2003 [1817], s. 2).

⁶⁶ T.ex. Norrhem 2010.

⁶⁷ Montgomery-Silfverstolpe I 1914 (1782–1861), s. 337–338.

mormodern som utsatte henne för påtryckningar. Mörners far skrev ett brev till Mallas mormor, där det framgick att han såg det hela som mer eller mindre klart, och det kom även brev från Mallas vänner med gratulationer till förlovningen. Inte ens guvernanten kunde låta bli att lägga sig i, utan föreslog att Malla skulle fira sin mormors födelsedag med att ”på denna dag förklara sig villig att gifva grevfe Mörner sin hand”.⁶⁸

Till slut visste Malla varken ut eller in. Hon överhopades med ömsom gratulationer och ömsom bannor. Hon förebrådde sig för att hon hade bett Mörner om att de trots allt kunde vara vänner. Kanske hade hon då uppmuntrat honom? ”Det förekom henne ibland som vore hon på sätt och vis tvungen att gifva sig med Mörner för att bibehålla sitt goda namn och rykte.”⁶⁹ Till sist avtog uppvaktningen, och Malla fick en kort resit innan nästa kavaljer uppenbarade sig och det hela upprepades. Återigen försökte såväl mormor som vänner och bekanta påverka henne genom att diskutera de olika kandidaternas företräden, men efter ett av dessa möten sägs att ”denna rådplägning – som alla andra – slutade med, att Malla lämnades fullkomlig frihet att själf bestämma”.⁷⁰

Det är inte svårt att tänka sig att den som var mindre envis än Malla Montgomery kunde ge efter för massiva kampanjer av den här typen med omväxlande vädjanden till förnuftsargument och känslomässig utpressning.⁷¹ Ett exempel på en kvinna som till slut gav efter för påtryckningarna och accepterade den av familjen utvalde friaren var Sophie von Fersen (f. 1757), dotter till Axel von Fersen d.ä. och den väninna som hertiginnan av Södermanland riktade breven i sin berömda dagbok till. År 1776 hade prins Fredrik förälskat sig i henne och planerna för en enlevering var långt gångna.⁷² Fadern hade dock ingen längtan efter att bli befryndad med kungafamiljen och lyckades övertala dottern att i stället gifva sig med greve Adolf Piper (f. 1750). Historikern Johanna Ilmakunnas, som undersökt släkten von Fersens ekonomi, visar att Sophies brudutstyrsel var nästan dubbelt så dyr som den systemen fått vid sitt bröllop några år tidigare, vilket möjligtvis kan tolkas som

⁶⁸ Montgomery-Silfverstolpe I 1914, s. 345. ”Denna idé, att för att fira en födelsedag skänka bort en hel framtid, revolterade Mallas hela känsla!”

⁶⁹ Montgomery-Silfverstolpe I 1914, s. 347.

⁷⁰ Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 7.

⁷¹ Ytterligare skildring av hur detta kunde gå till finns i Sjöblad 1997 s. 155–213 om Christina Charlotta Rudbeck.

⁷² von Fersen III 1869, s. 196 och Hedvig Elisabeth Charlotta I 1902 [1776], s. 43–46, 446–449.

att fadern hade dåligt samvete för att han visste att dottern inte ville gifta sig med Piper.⁷³ Att tvinga på sitt barn ett oönskat giftermål förefaller inte ha varit något som gjordes med lätt samvete, vilket också talar för en önskan om att barnen skulle vara välvilligt inställda till den blivande gemålen.

Det förefaller således som om föräldrar aktivt försökte påverka sina barn, i synnerhet döttrarna, att välja efter deras önskemål. Samtidigt betonas i dessa resonemang hur sista ordet alltid låg hos den som skulle gifta sig.⁷⁴ Även om föräldrarna gärna ville styra barnens val, tycks det således ändå ha varit viktigt att det åtminstone skenbart verkade som om den fria viljan fick råda.

Ålder

Charlotta Eleonora De Geer i det inledande exemplet var vid förlovningen bara 16 år, den blivande maken Hans Henrik von Essen var då 33 år. Det är inte en orimlig tanke att en så ung flicka var lättare att övertala till äktenskap, än en som hunnit bli några år äldre. Det vore i så fall fördelaktigt för föräldrar som ville styra döttrarnas val av make att försöka få dem bortgifta så tidigt som möjligt. En tonåring hade sannolikt svårare att hävda sig mot föräldrars och omgivningens önskemål än en kvinna som nått en mer mogen ålder.⁷⁵ I detta avsnitt ska vi titta närmare på hur gamla män respektive kvinnor var när de gifte sig, och hur vanligt det var att adelskvinnor var mycket unga när de gifte sig.

Sverige kännetecknades under den undersökta perioden av det som brukar benämnas det västeuropeiska giftermålsmönstret. Detta innebär att man gifte sig sent, att ålderskillnaden mellan makarna var liten och att många inte gifte sig alls.⁷⁶ Orsakerna till detta var att man inte kunde gifta sig förrän man hade möjlighet att förestå ett hushåll, det vill säga när föräldrarna var beredda att lämna över. Detta giftermålsmönster anses emellertid utmärka bondebefolkningen; inom adeln framhålls ofta i stället ett annat giftermålsmönster som dominerande, nämligen att kvinnorna giftes bort tämligen unga och att ålders-

⁷³ Ilmakunnas 2012, s. 233.

⁷⁴ Axel von Fersen (1719–1794) skriver till exempel i sina memoarer hur han vid hertig Fredriks frieri "efter samråd med min hustru och min dotter afslog detta nådebevis". von Fersen III 1869, s. 196.

⁷⁵ Se också Persson 2007, s. 53-54.

⁷⁶ Lennartsson 2012, s. 87. Allra flest som inte gifte sig alls var det inom adeln. Omkring 30 % av adelns män (födda 1700–1859) gifte sig aldrig och detta förändrades tämligen lite över tid. Elmroth 1981, s. 49. För adelns kvinnor såg mönstret något annorlunda ut. Bland kvinnor födda i undersökningsperiodens början var det omkring 25 % som aldrig gifte sig. I slutet av perioden hade andelen ogifta ökat till omkring 35 %. Carlsson 1977, s. 32.

skillnaden var större mellan makarna.⁷⁷ En adelsfröken skulle inte enbart bli en duglig hustru, hon var också en förmedlare av sin familjs sociala och ekonomiska kapital. Att gifta sig med en kvinna från en framstående familj kunde således vara en genväg till rikedom och inflytande.

Åldern är något som relativt enkelt går att undersöka med hjälp av *Riddarhusets stamtavlor*. Till denna undersökning har jag sammanställt en mindre databas bestående av 38 släkter (23 grevliga, 11 friherrliga och 4 adliga). Sammanlagt handlar det om 1 679 äktenskap under perioden 1600–1899.⁷⁸ Undersökningen omfattar cirka 10 procent av de ingångna äktenskapen inom adeln under perioden.⁷⁹ Som framgår i diagram 1 var genomsnittsåldern förhållandevis stabil under hela undersökningsperioden. Medianåldern var med små variationer 30 år för män och 23 år för kvinnor.

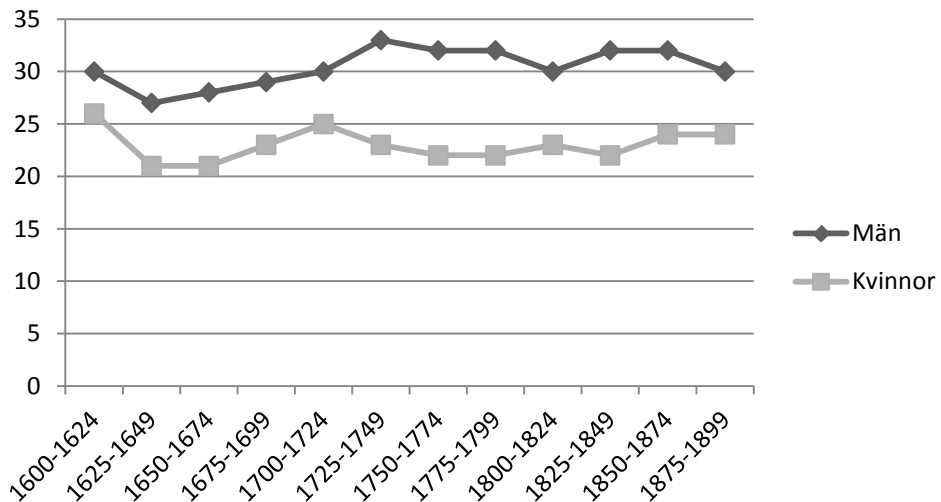

Diagram 1: Medianålder vid första giftermål 1600–1899, fördelad efter tidpunkt för vigsel, 1 343 kvinnor och 1 341 män. Källa *Riddarhusets stamtavlor*.

Medianåldern säger dock ingenting om andelen riktigt unga brudar. Enligt 1734 års lag skulle en kvinna ha fyllt 15 år för att få gifta sig, var hon yngre än

⁷⁷ T.ex. Stadin 2004, s. 178.

⁷⁸ Databasens statistiska underlag återfinns i bilaga 3 och 4..

⁷⁹ Antagande efter antal adelsmän som gifte sig under perioden 1680–1879 i Carlsson 1973, s. 188.

så, fick man söka dispens hos Kungl. Maj:t.⁸⁰ Det fanns bara två brudar i de undersökta släkterna som var yngre än 15 år, och ingen av dem var adlig.⁸¹ Det förefaller således ha varit ovanligt med barnbrudar under den undersökta perioden och historikern Malin Lennartsson har i en undersökning av barnäktenskap under stormaktstiden också visat att dessa oftast var en nödlösning på ett försörjningsproblem.⁸²

Men även en femtonåring är dock mycket ung, och det kan därför vara intressant att undersöka hur vanligt det var att gifta sig i den åldern. I diagram 2 nedan redovisas andelen brudar som var under 18 år när de gifte sig. Att 18 år valts som övre gräns motiveras av att det är dagens myndighetsålder.⁸³

Diagram 2: Unga brudar (<18 år) 1600–1800, andel i % fördelade efter tidpunkt för vigsel. 1 429 adliga brudar varav 94 var under 18 år (7 %). Källa Riddarhusets stamtavlor.

⁸⁰ Män måste också söka tillstånd för att gifta sig om de var under 21 år, det hade till exempel Carl Fredrik von Blixen-Finecke (f. 1822) fått göra, när han 1842 gifte sig med den ett år äldre Sofie Ankarcrona. Horn 1928, s. 148.

⁸¹ Lilly Persson-Henning var 14 år när hon 1889 gifte sig med den 23 år äldre Hans von Essen och Marianne Tomkins var bara 12 år när hon 1790 gifte sig med den 25 år äldre Carl Gustaf Oxenstierna af Eka och Lindö. Det bör dock noteras att det finns gott om felaktiga uppgifter i *Riddarhusets stamtavlor*. När båda parter är adliga är det relativt enkelt att kontrollera märkliga uppgifter genom att slå upp den andra parten, men det går inte att göra i Lilly Persson-Hennings och Marianne Tomkins fall. Den senare är dessutom ett extra besvärligt fall, eftersom hon är engelska och därför inte så lätt låter sig kontrolleras i till exempel kyrkböcker.

⁸² Lennartsson 2012, s. 118.

⁸³ Äktenskapsåldern för kvinnor höjdes till 17 år 1892 och till 18 år 1915 – 15 år var alltså det som gällde under i stort sett hela undersökningsperioden.

Diagrammet visar att andelen mycket unga brudar låg på omkring 10 procent fram till 1800-talet. Mellan 1800 och 1850 var 4 procent av brudarna under 18 år och efter 1850 var endast en brud i undersökningen under 18 år. Det var Ida Bonde af Björnö (f. 1868) som 1885 gifte sig med den tio år äldre Ernst Gustaf Florman.⁸⁴ Äktenskapsåldern höjdes till 17 år 1892, men redan innan dess tycks det alltså ha blivit en allmän uppfattning att kvinnor borde vara minst 18 år när de gifte sig.

Åsikten att kvinnor borde vara äldre än 15 år förekommer emellertid i källorna under hela undersökningsperioden. Carl Tersmeden (f. 1715) fick till exempel lova sin femtonåriga fästmö Inga Dorotea Malmköld (f. 1733) att inte nämna giftermål förrän hon fyllt 18 år, ”förmodligen af sin moder instruerad hvad hon som alltför ung skulle risquera genom att taga en man af min taille och complexion”.⁸⁵ En inte orimlig tolkning är att åldern också kunde vara en praktisk ursäkt att ta till när man hade förbehåll mot en viss friare.⁸⁶ Flera vittnesmål i källorna tyder på att en alltför stor ålderskillnad också verkar ha uppfattats som något negativt.⁸⁷

Unga brudar förefaller således inte ha varit något som ansågs vare sig önskvärt eller eftersträvansvärt, trots att yngre flickor förmodligen var lättare att forma efter föräldrarnas vilja än äldre. Hypotesen om att adelskvinnor giftes bort unga tycks således inte haft fog för sig. Det fanns emellertid andra sätt att styra processen.

⁸⁴ Att detta giftermål inte tillkom av dynastiska skäl kan man ana av brudgummens namn. Han var son till en fotograf, och förlovningsen med en fröken från en av Sveriges förnämaste adelsätter (den enda som kan ståta med en kung i sina led) fick en bördsstolt adelsman att rasande utbrista i sin dagbok att ”på nästa adelsmöte tror jag mig skola motionera, att vi slå sönder vapensköldarne!”. Fleetwood I 1968 [1884], s. 622.

⁸⁵ Tersmeden 1917 (Carl Tersmeden 1715–1797), s. 10. Över huvudtaget förefaller 18 år vara en gräns som många förespråkade, trots att lagen tillät giftermål från 15 år. Se också Norrhem 2007, s. 136 för ytterligare exempel.

⁸⁶ Som exempel kan nämnas Fredrik Sparres systerdotter Charlotta Augusta Adlerfeldt (f. 1765) som år 1782 uppvaktades av Adolf Ludvig Stierneld (f. 1755). När denne begärde hennes hand av riksrådet Sparre fick han till svar att Sparre ”aldrig ämnade lägga band på sin nièces val; men att hon ännu vore för ung att bestämma sig”. Fersen V 1870 (Axel von Fersen 1719–1794), s. 81. Likaså hade Charles De Geer sagt till dotterns friare Adolf Ludvig Ribbing att han ville att dottern skulle vänta tills hon var 20 år med att gifta sig. Fersen VII 1871, s. 10.

⁸⁷ ”Dessutom är er syster ung och han en gammal man; sådana äktenskap äro ej lyckliga hvarken för den ena eller den andra”, kommenterades till exempel det tilltänkta äktenskapet år 1767 mellan Beata Charlotta Ekeblad (f. 1748) och Lorentz Vilhelm Creutz (f. 1728). Ahnfelt V 1882 [1768], s. 124. Om Johan August Meijerfelts (f. 1664) äktenskap med Brita Barnekow (f. 1700) sägs att ”detta gifte mellan en ful och gammal herre och en 16 års munter fröken synes ej ha varit det bäst avpassade; också blev det icke lyckligt”. Barfod 1976 [1788] s. 259. Se också Edholm 1919, s. 87 och Steyern 1960, s. 218 för liknande resonemang. Likaså oroade sig Georg Adlersparre för ålderskillnaden mellan honom och hustrun (han var född 1760, hon 1784), Adlersparre 1960 [1809], s. 53. Även Sophia Elisabeth Brenner argumenterade mot stor ålderskillnad i sina bröllopsdikter, se Lindgårde 1999, s. 57–60.

Övervakning

Ett aktivt men övervakat deltagande i sällskapslivet kunde medföra större möjligheter att träffa lämpliga kandidater. Etnologen Angela Rundquist, som undersökt adelskvinnors liv under senare delen av 1800-talet, beskriver hur ”överklassen försäkrade sig om att den sociala reproduktionen skedde inom den egna kretsen genom att aktivt styra sina döttrar mot de platser där de acceptabla männen hade tillträde”.⁸⁸

I Malla Montgomery-Silfverstolpes memoarer kan man få en inblick i hur umgängeslivet såg ut i slutet av 1700-talet. Mallas hem, godset Edsberg, låg nära Stockholm och titt som tätt kom herrar och damer vandrande från Stockholm, och man ägnade sig åt teater, musik, dans och högläsning. Ibland reste man in till Stockholm för att delta i olika tillställningar där. En ung kvinna lämnades ytterst sällan ensam med en man, men påtagligt är att ungdomarna ofta förefaller ha umgåtts med varandra utan äldre förkläden närvarande.⁸⁹ Det till synes fria umgänget under 1700-talet hade två förutsättningar, enligt etnologen Eva Lis Bjurman. För det första att de hade tid, plats och tjänstefolk som sörjde för att det fanns eld i kakelugnarna, olja i lamporna, mat på bordet, rena kläder i garderoben och sänglinne i sängarna, och för det andra att så gott som alla ungdomarna tillhörde samma klass och rörde sig inom ett givet revir och därför kunde tillåtas en viss frihet.⁹⁰

För den som bodde längre ifrån storstaden kunde det vara problematiskt att ordna möteplatser. På landsorten, där urvalet var begränsat, blev det alltså än viktigare att delta i vad som erbjöds och 1700- och 1800-talets adel verkar ha befunnit sig på ständigt resande fot.⁹¹ De unga männen reste för att studera, få militär utbildning och på bildningsresor i Europa. Längs resvägarna låg godsens som ett pärlband där man stannade och hälsade på, ofta anförande olika former av släktskap.

Eftersom avstånden var stora kunde det hända att ungdomarna inte hann träffas särskilt många gånger innan de förlovade sig. Till exempel berättar Ebba Bonde (f. 1776) hur hon under ett besök på Kulla-Gunnarstorp år 1797 träffade Gustaf Adolf Sparre af Söfdeborg (f. 1760). Åtta dagar senare författade han ett friarbrev där han hörde sig för att hon inte redan var

⁸⁸ Rundquist 2001, s. 85.

⁸⁹ T.ex. Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 184 och s. 202.

⁹⁰ Bjurman 1998, s. 171.

⁹¹ En skildring av hur en sådan resa kunde gestalta sig finns i Forsell 1914 [1842]. Se också. Rundquist 2001, s. 265.

bortlovad. Ebba ställdes inför ett livsavgörande beslut: ”Detta kostade mig tårar – att tänka på något så allvarsamt – jag kände honom så lite.”⁹²

Under 1800-talet förefaller övervakningen av ungdomarna ha tagit sig andra uttryck; i stället för den ”kamratövervakning” som skildras i Malla Montgomerys memoarer, flyttades funktionen allt mer över till den äldre generationen.⁹³ Det var framförallt de unga kvinnorna som övervakades, ”på bjudningarna hade flickorna oftast sina mödrar med sig, och skulle det vara riktigt fritt och lössläppt någon gång, kunde en enda mamma bli anförtrodd fem eller sex flickor”, beskriver en man tillställningarna i slutet av 1800-talet.⁹⁴ Balsalarna kantades av åskådare där de äldre kvinnorna, ”sittfruarna”, bevakade varenda rörelse i rummet.⁹⁵ Kvinnor hade frihet inom vissa ramar på platser där adeln hade makten, som den egna egendomen, men kanske ingav de stora bostäderna och de stora lantegendomarna kvinnorna en illusion av en större frihet än de faktiskt hade.⁹⁶ På andra områden märktes övervakningen tydligare, som på gatorna i huvudstaden. En ung kvinna lämnade sällan bostaden ensam, och den ständiga övervakningen blev också ett klassmärke. Ensamma kvinnor kunde inte vara *fina* flickor, dessa hade ju alltid sällskap. När landsortsflickan Anna Bergenstråle (f. 1858) år 1875 kom till Stockholm för att studera musik, fick hon inte gå ut om kvällarna utan förkläde. Hon var dock hon glad att hon ”ej hölls så stramt som ett par flickor Wrangel, som aldrig ens mitt på dagen fick gå ut utan att ha en betjänt eller en tjänarinna som följde dem hack i häl”.⁹⁷

En anledning till de mer slutna tillställningarna kan ha varit att en ny samhällsgrupp börjat tränga sig in på de arenor där adeln tidigare haft monopol. Medan risken för att en ung adelsdam skulle träffa och förälska sig i olämpliga individer var tämligen liten i mitten av 1700-talet, ökade den under 1800-talet. Allt mer av societeten ”infiltrerades” av den framväxande borgerligheten, men adeln gjorde sitt bästa för att bevaka sina bastioner. Till exempel

⁹² Leijonhufvud 1927 (Ebba Bonde 1776–1851), s. 78. Ebba Bondes och Gustaf Adolfs Sparres äktenskap blev lyckligt, sämre gick det för systemen Vivika Bonde (f. 1770) som på liknande sätt träffade sin man Carl Anders Leuhusen (f. 1765). ”Jag tror det ej var något passande – lyckligt – parti på något sätt, och de talte ej 10 ord med varandra före bröllopet. Jag tror även de ej voro gifta mer än något över ett år.” Leijonhufvud 1927 s. 68.

⁹³ Lindgren 2011, s. 28.

⁹⁴ Bonde 1943, s. 50.

⁹⁵ Rundquist 2001, s. 88.

⁹⁶ Se Bjurman 1998, s. 171–172 och Rundquist 2001, s. 77 för resonemang kring detta.

⁹⁷ Bergenstråhle 1980, s. 120. Se också t.ex. Bonde 1945, s. 50 och Steyern 1960, s. 257 för liknande resonemang.

berättas hur man för att hålla adel och ofrälse åtskilda på baler spände upp ett rep över balsalen, där de adliga fick dansa på en sida och de borgerliga på den andra. Om en adelsman bjöd upp en borgartös fick hon krypa under repet och dansa på adlssidan.⁹⁸

Aristokratin började också söka sig till andra arenor för att kunna hålla distans och bibehålla sin särställning. Agneta Rundquist har visat hur salongsfärdighet, alltmer elaborerad etikett, långa anor, nobla titlar och släktnätverk kom att lyftas fram som allt överskuggande värden, vilket kamouflerade tomrummet efter förlorad politisk och ekonomisk makt.⁹⁹ Allra mest kunde man hålla på särskiljandet genom att flytta in i de privata hemmen.¹⁰⁰

Sällskapslivet handlade således i lika hög grad om att stänga ute olämpliga kandidater, som att ordna mötesplatser för de egna ungdomarna.¹⁰¹ "Att i sällskapslivet träffa 'folk man inte kände' roade inte aristokratin."¹⁰² Övervakningen ledde till samma resultat som de långa avstånden; det vill säga att det fanns små möjligheter att hinna lära känna varandra på djupet. Att dansa mer än en dans med en kvinna ansågs inte passande, och att dansa kotiljong med samma dam två eller tre baler i rad var nästan liktydigt med förlovnings och "panelhönsen höllo noga reda på sådant."¹⁰³

Hur ska man då förklara förändringen från relativt fritt kamratumgänge till mer institutionaliserat och övervakat sällskapsliv? Förmodligen var det flera faktorer som spelade in. Den absolut viktigaste och mest centrala är sannolikt den allmänt ökade sedligheten (ibland uttryckt som den framväxande borgerlighetens sätt att formera sig mot den amoraliska aristokratin).¹⁰⁴ En andra förklaring ligger nog i adelns önskan att markera *skillnad*, något som framhålls av de forskare som sysslat med adlig kultur.¹⁰⁵ Agneta Rundquist påpekar att börden tycks ha blivit allt betydelsefullare för

⁹⁸ Stadstraditioner i Kristianstad, LUF 13066.

⁹⁹ Rundquist 2001, s. 265.

¹⁰⁰ Fleetwood I 1968 (1882), s. 244 berättar till exempel om hur friherrinnan Palins salong fungerade som en "giftermålsbyrå".

¹⁰¹ "Det fanns då för tiden ännu vad man kallar en 'societet' i Stockholm, d.v.s. en bestämd avskild krets, där alla kände varandra, och dit ingen egentligen fick tillträde utan den tysta men dock avgörande domen 'reçu' fallit över honom." Weidenhielm 1926, s. 206.

¹⁰² Steyem 1960, s. 141.

¹⁰³ T.ex. Bonde 1943, s. 52 och Bonde 1945, s. 174.

¹⁰⁴ T.ex. Frykman & Löfgren 1979, s. 185f.

¹⁰⁵ T.ex. Norrby 2005, s. 270f., Rundquist 2001, s. 269f.

identiteten, allteftersom adelns politiska och ekonomiska makt urholkades.¹⁰⁶ Att institutionalisera sällskapslivet blev då ett sätt hålla oönskade friare utanför. Samtidigt ägde dessutom en förändring i synen på kärlekens väsen rum, där en av de centrala innebörderna i sann kärlek var att den inte såg till pengar eller börd. ”Mannen av börd och kvinnan av folket” eller tvärtom blev ett populärt tema för romaner, och kunde säkert locka romantiska sinnen. Således blev det ännu viktigare att se till att ungdomar i giftasvuxen ålder bara träffade lämpliga personer att förälska sig i.

Förbjuden kärlek

Trots övertalning och övervakning kunde det naturligtvis hända att någon ändå förälskade sig i fel person. I min undersökning har jag funnit exempel från hela perioden på ungdomar som nekades att gifta sig med den de ville ha. Det gäller såväl män som kvinnor, ibland med tragiska resultat, som när Carl Adam von Gertten (f. 1812) år 1839 tog livet av sig efter att hindrats från äkta en torpardotter.¹⁰⁷

Skälen till varför föräldrar förbjöd de unga tu att gifta sig varierade. Ekonomi förefaller ha varit ett inte ovanligt skäl. När Carl Jedvard Bonde (f. 1813) ville gifta sig med Mina Lewenhaupt (f. 1817) ogillades det av bådars fäder, eftersom bägge familjerna hade ekonomiska svårigheter. ”Unge Carl skickades utomlands med order att se sig om efter en rik brud.”¹⁰⁸ Detta misslyckades emellertid och när Carl återvände till Sverige kunde han gifta sig med sin Mina.¹⁰⁹ Religion kunde också vara en anledning. År 1841 gav sig Hans Henrik von Essen (f. 1820) ut på en lång medelhavsresa med föregivande av hjärtfel – eller snarare hjärtesorg, eftersom han förbjudits att äkta den kvinna han förälskat sig i. Kvinnan ifråga var Eugenie Montgomery (f. 1824), och skälet till att de inte fick gifta sig var att hon var katolik.¹¹⁰ Släktskap

¹⁰⁶ Rundquist 2001, s. 265.

¹⁰⁷ Meijer-Granqvist I 1931, s 69, 85.

¹⁰⁸ Klercker 1944, s. 17-18. Se också Wrangel 1927, s. 231–242 och Bonde 1936, s. 39 och 43 om samma äktenskap.

¹⁰⁹ Ett liknande exempel är att Adolf Fredrik Barnekows (f. 1744) frieri 1765 till Florentina Henrietta Hamilton (f. 1750), avslogs av hennes far fältmarskalken Gustaf David Hamilton, eftersom denne ogillade Barnekows oordnade affärer (Barfod 1976 [1788] s. 272).

¹¹⁰ Essen 1894, s. 4 och Gustafsson 1974, s. 36. När det portugisiska sändebudet António de Souza Botelho friade till hovdamen Marianne Pollet på 1790-talet förbjöd hennes föräldrar henne inte att tacka ja, men skrämde så upp henne med varningar att hon själv beslutade att tacka nej. Ahnfelt I 1880 (Mariana Pollett gift Ehrenström 1773–1863), s. 136.

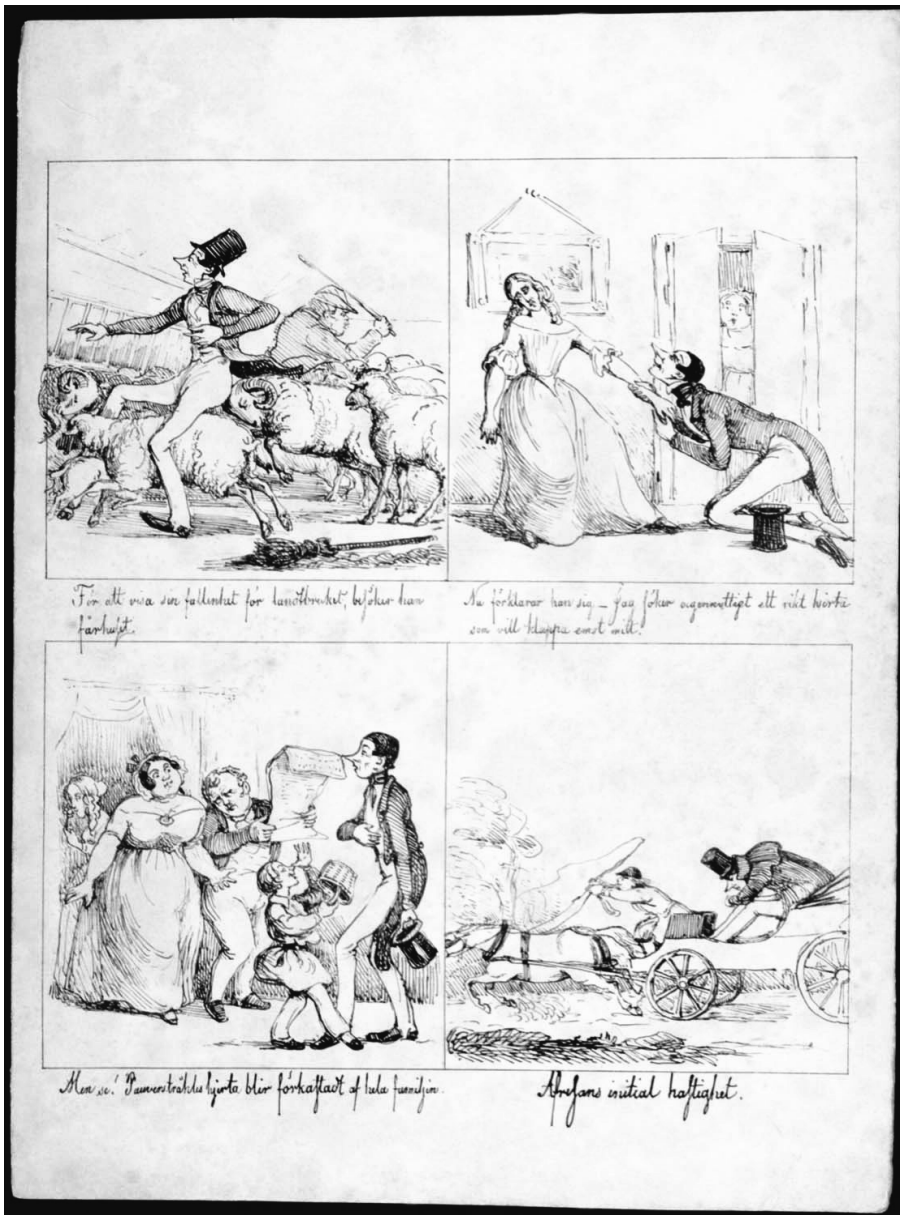

Bild 1: Ett frieri av Fritz von Dardel (1817–1901). Texten under bilderna lyder: 1. "För att visa sin fallenhet för lantbruket, besöker han färhuset." 2. "Nu förklarar han sig – jag söker egenmyttigt ett hierta som vill klappa emot mitt." 3. "Men se! Pauversträhles hjerta blir förkastadt af hela familjen." 4. "Afresans initial hastighet."

uppges i några fall som motiv, vilket kan tyckas märkligt eftersom kusingiften förekom frekvent inom adeln.¹¹¹ Börd kunde också vara ett skäl att motsätta sig äktenskap. Om Charlotta De Geer af Leufsta (f. 1814) sägs det att hon i sin ungdom varit förälskat i poeten och sedermera akademiledamoten Carl Wilhelm Böttiger (f. 1807) ”vilken dock såsom varande en fattig informator ansetts allt för ringa parti för den förnäma fröken De Geer”.¹¹²

Det var inte ovanligt med äktenskap över ståndsränderna och de förekom under hela undersökningsperioden, vilket diskuteras närmare i nästa kapitel. I de allra flesta fall tycks det dock då handla om giften med individer som hade ekonomiskt eller kulturellt kapital som vägde upp avsaknaden av adelskap. De som gifte in sig i adeln, tillhörde således oftast också eliten. Det förekommer dock några fall i källorna där individer förälskat sig i personer långt under deras stånd, som Carl Adam von Gertten i avsnittets inledning.

År 1788 berättade anekdotförfattaren Johan Christoffer Barfod om Margareta Sofia Silfverskiöld (f. 1755) som var känd för ”häftigt sinne och ostyrda begärelser” och som ”fattade olovlig kärlek för sin mors betjänt”.¹¹³ Hennes anhöriga gjorde sitt bästa för att stävja det hela, bland annat genom att ordna en klockaretjänst åt betjänten mot att han gifte sig med företrädarens änka, dock utan framgång. Till slut hotade den då trettioåriga Margareta Sofia Silfverskiöld att ta livet av sig om hon inte fick gifta sig med sin älskade. ”Den stackars modern nödgades således att därtill samtycka och var dessutom nog flat att utbetala dotterns arvslott”, vilket hon enligt lagen inte hade behövt göra.¹¹⁴ En mötesplats gjordes upp, där Margareta Sofia i hemlighet skulle förenas med sin älskade, men tyvärr var landsvägen just där ”uppfylld med en mängd med väglagning sysselsatta personer, vilka alla kände igen det förnäma herrskapet”. Paret begav sig genast till Danmark där de lät viga sig medan

¹¹¹ Som exempel kan nämnas Rutger Barnekow (f. 1695) som år 1726 gifte sig med Mariana Lovisa Maclean (f. 1701) mot sin mors vilja, eftersom hon ogillade att de var kusiner. (Barfod 1976 [1788] s. 259-260). Ett mer ovanligt avslag för släktskap fick Gustaf Ridderstolpe (f. 1785) och Henrietta Sofia Wachmeister (f. 1796) när de ville gifta sig, de fick nämligen veta att de var halvsyskon. (Steyern 1960, s. 26-27) För diskussion kring adelns ambivalenta inställning till kusingiften, se Rundquist 2001, s. 267-268.

¹¹² Horn 1928, s. 144. I många fall slutade det dock med att föräldrarna föll till föga, som i det följande exemplet om Carl Bonde och Mina Lewenhaupt. Liknande exempel i Barfod 1976 [1788] s. 280-281, Dahlgren 1931, s. 105-111 och 166, Meijer-Granqvist II 1932, s. 24 och 30, Rinman 1983, s. 366 och Skjöldebrand (1757-1834) 1903, kap. 5.

¹¹³ Barfod 1976 [1788] s. 101.

¹¹⁴ Barfod 1976 s. 102. § 6.1 i giftermålsbalken stipulerade att ”Gifter sig mö mot faders vilja, eller moders; hafwe fader, eller moder, wäld at gjöra henne arflös”.

modern förgäves försökte hålla det hela hemligt genom att hävda att dottern avlidit i en sjukdom.¹¹⁵

Ett annat fall är Johan Gabriel Oxenstierna (f. 1750) som 1766 förälskade sig i familjens hushållerska, den åtta år äldre Anna Kinwall. I hans dagbok besjungs hon som ”Themire, kärlekens och glädjens gudinna” och de upplevde en sommar tillsammans innan hon till Oxenstiernas förtvivlan lämnade hans hem för att gifta sig.¹¹⁶ Även om kärleken till ”Themire” var intensiv för Oxenstierna och han sörjde hennes avfärd djupt, ger dock dagboken inte uttryck för någon tanke om att de kunde ha en framtid tillsammans. Det kan jämföras med Carl Adam von Gertten, vars förälskelse i en torpardotter ledde till hans död.

Margareta Sofia Silferskiöld, Johan Gabriel Oxenstierna och Carl Adam von Gertten är några enskilda fall, och därför vanskliga att dra generella slutsatser ifrån, men man kan fundera på om de kanske ändå visar på en förändring. Till exempel är Margareta Sofia Silferskiölds kärlekssaga egentligen en högst romantiskt berättelse om hur kärleken övervinner allt, men i Barfods skildring framstår den mest som ganska dråplig. När liknande skildringar förekommer i memoarer och släktrönikor från slutet av undersökningsperioden, framställs de snarare som vackra kärleksberättelser, det romantiska motivet med en av börd och en av folket verkar ha lockat.¹¹⁷ Man kan tänka sig att framställningssättet speglar två olika förhållningssätt. På 1700-talet var tanken att gifta sig med en underlydande löjeväckande, medan det i slutet av 1800-talet blivit ett romantiskt motiv.

Makten över äktenskapet

Vem hade då den egentliga makten över äktenskapet? I källorna förekommer ofta uttalanden om att valet låg i de ungas händer, samtidigt som det framgår att det fanns metoder att få dem att välja ”rätt”. Föräldrar och förmyndare som ställdes inför istadiga barn hade ett mäktigt vapen i form av ekonomiska styrmedel, och även en mer eller mindre subtil användning av känslomässig utpressning tycks ha förekommit för att få de unga att rätta in sig i ledet, vilket

¹¹⁵ Till viss del tycks dock modern ha lyckats; i *Riddarhusets stamtavlor* anges att hon avled 1785.

¹¹⁶ Oxenstierna 1965 [1766], s. 44f.

¹¹⁷ Ibland får de egna kapitel, som ”Maja Ugglas kärlekssaga” i Dahlgren 1909, s. 51–87 och ”Gamla Annas kärlekssaga” i Wrangel 1927, s. 147–149.

gör att ”den fria viljan” naturligtvis skulle kunna ses som en chimär. Lydnad mot föräldrarna var också djupt inpräntad.¹¹⁸ Så hur stort inflytande hade individen över valet?

Först kan man konstatera att det fanns en viktig könsskillnad, där unga män hade ett större handlingsutrymme än unga kvinnor. I kapitlets inledning presenterades en modell över den övergång man tänkt sig inom forskningen från äktenskapet som en ren affärsuppörelse mellan föräldrarna till en överenskommelse mellan de unga tu. Om vi anknyter till denna finner vi att utgångspunkten vad gäller den svenska adeln under den undersökta perioden i praktiken befann sig någonstans emellan steg 2 (äktenskap arrangerades av föräldrarna, men med vetorätt för de unga) och 3 (äktenskap var en överenskommelse mellan de unga, men med vetorätt från föräldrarnas sida). Det tycks ofta ha varit de unga männen som gjorde upp med kvinnans föräldrar. Men innebar det att kvinnor var helt styrda i sina val?

Litteraturvetaren Christina Sjöblad, som studerat kvinnors dagböcker, konstaterar att ”en ung kvinna i mitten av 1700-talet inte kan välja sin man och bestämma när eller om hon skall ingå äktenskap. Hon drivs dithän, övertalas och hotas.”¹¹⁹ Den här synen på kvinnor som passiva objekt i äktenskapshandeln har ifrågasatts av historiker, som pekat på vilket komplext spel äktenskapsförhandlingarna kunde vara.¹²⁰ Den bild jag får av min undersökning är att kvinnor trots allt hade ett visst handlingsutrymme. I vissa fall kunde det bero på förmågan att stå emot starka önskemål från såväl friare som släkt. I andra fall på skickligheten i att lyckas övertala föräldrarna om att få gifta sig med den de ville ha. Av allt att döma krävdes att alla parter var överens. Såväl brud, brudgum som de båda kontrahenternas föräldrar måste ge sitt godkännande för att äktenskapet skulle komma till stånd.

Viktigt i sammanhanget är också att diskutera föräldrarnas bevekelsegrunder när det gällde att styra framför allt döttrarnas giftermål. Mitt intryck är att dessa (inom vissa givna gränser) ofta var förhållandevis fria att välja sin partner; det val som saknades var att avstå äktenskap. Normen att gifta sig var

¹¹⁸ Kекke Stadin tar till exempel upp hur den 35-årige änklungen Johan Oxenstierna ägnade ett år till att övertala sin far Axel Oxenstierna att han skulle få gifta sig med Margareta Brahe. Att fadern motsatte sig äktenskapet berodde på att Margaretha Brahe var drygt 40 år, och därmed troligen för gammal för att få barn. Stadin 2004, s. 58 och 74. Även Eva Lis Bjurman diskuterar denna lydnad, och hur den mer intima föräldrarelationen under slutet av 1700-talet möjliggjorde en ny styrning som byggde på tillgivenhet och en önskan att vara till lags i stället för blind lydnad. Bjurman 1998, s. 112–113.

¹¹⁹ Sjöblad 1997, s. 173.

¹²⁰ T.ex. Vickery 1998, kap. 2.

hård, och livet som ogift gav få möjligheter till egen försörjning, vilket kunde få otåliga föräldrar att driva på för äktenskap när en gynnsam möjlighet öppnade sig. I en studie av adelsfröknar och äktenskap under svensk stormaktstid lyfter historikern Fabian Persson fram exemplet Charlotta Christina Cedersparre som 1790 avled på en inrättning för fattiga kvinnor av bättre börd – hennes öde utgjorde en varning.¹²¹

Malla Montgomery-Silfverstolpe, som kontinuerligt utsattes för påtryckningar av släktingar och vänner att anta de friarbud hon fick, tycks ha varit införstådd med att detta snarast gjordes av omtanke; att hennes mormor framförallt ville se henne gift och försörjd innan hon dog. Malla Montgomerys morfars faster Christina Rudbeck (f. 1722), som av sin mor år 1744 pressades att tacka ja till någon av de två friare som uppvaktade henne, beskriver vilken vända detta gav i sin dagbok.¹²² Men av dagboken kan man också ana moderns besvärliga situation. Hon var änka med fem barn att försörja, med Christina gift skulle åtminstone ett av dem ha sitt på det torra.

Jag skulle alltså vilja nyansera bilden av varför föräldrarna ville ha inflytande över sina barns val av äktenskapspartner och lyfta fram andra motiv än ekonomiska och sociala tillgångar. I många fall kan det givetvis diskuteras; även despoten som tvingade sina barn till giften som gynnade familjen, skulle sannolikt hävda att det var för barnens bästa.¹²³ Samtidigt är det inte en bild av pragmatisk egennytta som framträder när man tar del av de diskussioner barn har haft med sina föräldrar och förmyndare om äktenskap, utan i stället oro och omtanke, ibland uttryckligen med kärleksfrågan i centrum. Etnologen Marie Steinrud, som undersökt familjen Tersmeden under 1800-talet, har till exempel noterat ett fall där fadern hade invändningar mot ett äktenskap därför att han ifrågasatte de unga tus känslor för varandra.¹²⁴ Det tycks således som det låg i såväl föräldrars som barns intresse att det skulle finnas något så när varma känslor för den blivande gemålen. Därför övervakade föräldrar att ungdomarna – framförallt de unga kvinnorna – inte träffade och fick möjlighet att förälska sig i olämpliga kandidater, snarare än gjorde upp om äktenskap över deras huvuden.

¹²¹ Persson 2007, s. 58.

¹²² Sjöblad 1997, s. 164–174.

¹²³ Till exempel är Axel von Fersen noga med att påpeka att han vid de två tillfällen han avslagit hertig Fredriks fririer till dottern Sophie, gjort detta i samråd med hennes. von Fersen III 1869, s. 196.

¹²⁴ Steinrud 2008, s. 92–93.

Onekligen förekommer exempel i undersökningen på ungdomar som på olika sätt uttryckte att de inte ville förlika sig med föräldrarnas/förmyndarnas önskemål, men det är svårt att veta hur vanligt det var. Pieter Spierenburg framhåller i sin kulturhistoriska syntes att friheten att välja partner förefaller ha varit förhållandevis stor i det förindustriella Europa, även om variationer förekom.¹²⁵ Men, påpekar Spierenburg, även om ungdomar hade en relativ frihet, behövde inte deras önskemål skilja sig i någon större utsträckning från föräldrarnas.¹²⁶ Man kan också vända på det påståendet, och tänka sig att om den kandidat barnet valt inte var behäftad med allvarliga brister (i föräldrarnas ögon), skilde sig inte föräldrarnas önskemål från barnens. Men vad kännetecknade då en lämplig äktenskapskandidat?

¹²⁵ Spierenburg 1991, s. 239.

¹²⁶ Spierenburg 1991, s. 240.

KAPITEL 3

ATT VÄLJA DEN RÄTTA

Äktenskap är ett viktigt steg i en människas liv, och som vi såg i föregående kapitel var det något som ofta angick hela familjen. Funderingar kring äktenskap är också återkommande i dagböcker och brev. Att gifta sig ville de flesta, det svåra var att hitta en kandidat som levde upp till såväl de egna som föräldrarnas önskemål. År 1819 trodde sig den tjugosexårige Hans Wachtmeister ha funnit den rätta, och beskrev henne på följande vis i ett brev till en släkting:

Jag tror mig hafva funnit föremålet för mina drömmar: 16 år, ingen skönhet, men mycken älskvärdhet, intet tillgjordt sätt, talanger, börd – om du så vill: rikedom, inga systrar och bröder.¹²⁷

Han kände visserligen inte ”den minsta gnista af de känslor man har beskrifvit för mig under namnet kärlek” men hon var ju i högsta grad lämplig och vem visste när nästa möjlighet skulle yppa sig?¹²⁸ När hon sedan avfärdade honom innan han ens hunnit fria tycks han snarast ha blivit lättad. Ett par år senare konstaterade han att ett resonemangsparti nog inte var något för honom, eftersom han ”är älskande i möjligaste grad och följaktligen har behof af att vara älskad”.¹²⁹ Först 1825 hittade han en kvinna som uppfyllde hans krav – och som var villig att ta honom till make.¹³⁰

De faktorer som Hans Wachtmeister funderade kring – börd, rikedom och kärlek – är återkommande i diskussionerna kring valet av äktenskapspartner. Verkligheten var ofta krass. En rik brud av hög börd kunde vara en genväg till toppen för en fattig adelsman och för kvinnor var giftermål ofta den enda försörjningsmöjlighet som stod till buds. Wachtmeisters funderingar fångar dilemmat mellan nödvändigheten att gifta sig fördelaktigt och önskan att följa

¹²⁷ Wachtmeister 1915 [1819], s. 86.

¹²⁸ Wachtmeister 1915, s. 88.

¹²⁹ Wachtmeister 1915 [1821], s. 128.

¹³⁰ Hans Wachtmeister gifte sig 1825 med Agathe Wrede (f. 1799). Hans friar brev och hennes svar finns att läsa i Wachtmeister 1915, s. 219–244.

sitt hjärta. Som vi såg i föregående kapitel behövde detta inte nödvändigtvis stå i motsats till varandra, men här fanns ändå en potentiell konflikt. I detta kapitel utforskas hur adeln hanterade detta spänningsfält.

Börd

Bördens innebörd genomgick stora förändringar under undersökningsperioden. 1750 innebar adelskap politiska, juridiska och ekonomiska privilegier som samtliga var avskaffade vid undersökningsperiodens slut. Därmed inte sagt att adelns reella inflytande minskade, tvärtom har historikern Göran Norrby visat att adeln fortsatte ha en framskjuten position under hela 1800-talet.¹³¹ Bördan var också under hela perioden en viktig faktor vid ingående av äktenskap, och fram till 1809 var den delvis reglerad i lag; kvinnor som ville gifta sig med en ofrälse måste ansöka om tillstånd för detta.¹³² Trots detta gifte sig såväl kvinnor som män regelbundet över ståndsgrensarna under hela perioden, högadeln dock i betydligt mindre omfattning än adeln i sin helhet.

Adelns äktenskaplighet har kartlagts av historikern Sten Carlsson, och hans resultat redovisas i diagram 3 nedan. Man kan konstatera att det föreligger en intressant skillnad mellan kvinnor och män när det gäller giften utom ståndet.¹³³ Före 1800-talet gifte sig adelskvinnor i högre (lågadel) eller lika hög utsträckning (högadel) som adelsmän med ofrälse. Under 1800-talet var det i stället adelsmän som i större utsträckning gifte sig med icke-adliga kvinnor. Flera av dem som undersökt den svenska adeln under 1800-talet har velat förklara den här skillnaden i giftermålsfrekvens med att adelskvinnor var mindre benägna än adelsmän att gifta sig utom ståndet.¹³⁴ Denna mindre

¹³¹ Norrby 2005.

¹³² Tillstånden beviljades i princip undantagslöst, och endast ett avslag är känt. Det var Bengta Eleonora Natt och Dag (f. 1701), som 1741 anhöll om att gifta sig med frälseinspektör Svante Säfström. Hennes bror, livdrabant Nils Georg Natt och Dag, förklarade sig vara emot att hans syster gifte sig med en man som man inte visste något om. En av landshövdingen gjord utredning visade att Säfström i själva verket var en bonddräng vars rätta namn var Sven Svensson, och avslaget motiverades med att den tillänkta brudgummen var av "nedrigt stånd" och giftet därför "oanständigt". Carlsson 1973, s. 190.

¹³³ Det var för övrigt inte självklart att man hittade någon att gifta sig med. Omkring 30 procent av adelns män (födda 1700–1859) gifte sig aldrig och detta förändrades tämligen lite över tid. Elmroth 1981, s. 49. För adelns kvinnor såg mönstret något annorlunda ut. Bland kvinnor födda i undersökningsperiodens början var det omkring 25 procent som aldrig gifte sig. I slutet av perioden hade andelen ogifta ökat till omkring 35 procent. Carlsson 1977, s. 32.

¹³⁴ Carlsson 1977, s. 110, Norrby 2005, s. 122–124 och Rundquist 2001, s. 24–25 och 44.

benägenhet tycks, om man ska tro diagrammet nedan, dock bara omfatta 1800-talet.

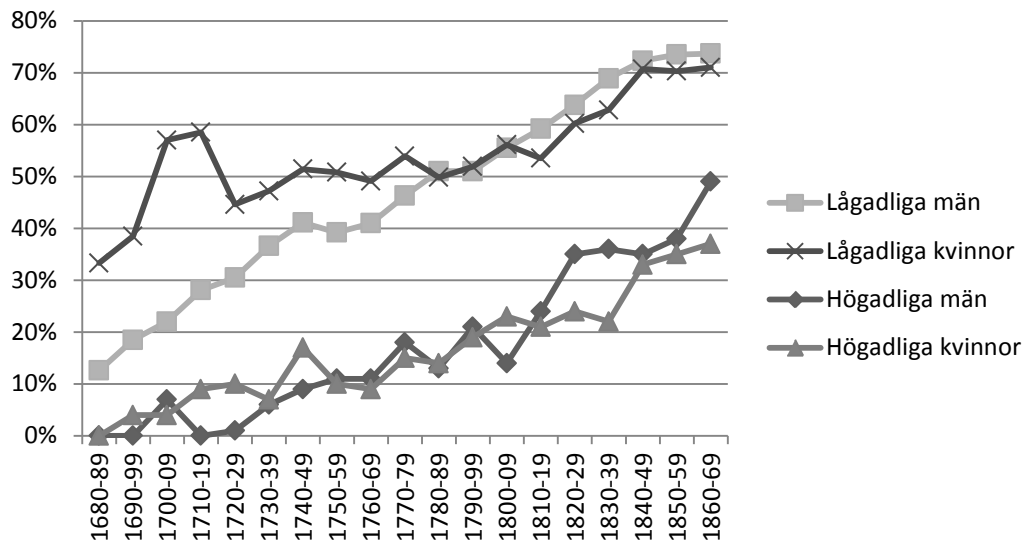

Diagram 3: Adliga giften utom ståndet för högadel respektive lågadel 1680–1869. Andel i procent av alla äktenskap, fördelad efter tidpunkt för vigsel (inklusive omgiften). Källa: Carlsson 1973, s. 183–186.

Men vem gifte då in sig i adeln? Främst rörde det sig om individer som kan benämnas som ofrälse ståndspersoner, det vill säga individer med högt kulturellt, socialt och ekonomiskt kapital, men som saknade adelskap. Under 1700-talet, när nyadlingen fortfarande var aktiv, var det inte ovanligt att de som gifte in sig i adeln själva erhöll adelskap senare.¹³⁵ Diagram 3 ovan bör således främst ses som en illustration av Sveriges övergång från ståndssamhälle till klassamhälle, där makten försköts från börd till förmögenhet.

Bördsstolthet och bördsmedvetenhet saknas inte i de tidigare källorna, men det är framför allt de senare författarna som gör några mer medvetna reflektioner kring börd.¹³⁶ Man kan jämföra två män, greve Johan Gabriel

¹³⁵ Som t.ex. barnen till kommerserådet Thomas Plomgren (1702–1754). Samtliga gifte sig adligt, och familjen adlades von Plomgren 1752.

¹³⁶ Detta är framförallt tydligt i Carl Fleetwoods omfattande dagbok, där bördsreflektionerna löper som en röd tråd. Men även många memoärförfattare funderar kring detta, t.ex. Adelborg 1954, s. 15, De Geer 1977, s.

Oxenstierna (f. 1750) och friherre Carl Fleetwood (f. 1859) som befann sig i samma situation att sakna nödvändigt ekonomiskt kapital och därför övervägde möjligheten att komma över detta genom giftermål. Oxenstierna gjorde flera försök att få till äktenskap med förmögna borgardöttrar, dock utan framgång. ”Mätte fan ta denne maruffel till Söderling, som inte tar hänsyn till mina anor” skrev han frustrerat i sin dagbok, om en istadig grosshandlare som tydligen inte vederbörligen imponerats av en grevetitel.¹³⁷ Att Oxenstierna ansåg sig vara förmer än grosshandlaren står utom tvivel, men det finns varken här eller på något annat ställe där äktenskapsplaner diskuteras, funderingar på hur livet med en grosshandlardotter skulle bli. Reflektioner kring att de två skulle ha haft skilda sociala identiteter och värderingar saknas.

Hundra år senare befann sig Carl Fleetwood i samma situation som Oxenstierna, och stora delar av hans omfångsrika dagbok innehåller just det som saknas i Oxenstiernas, nämligen grubblerier över identitet och värderingar. För Fleetwood låg en stor del av problemet med att söka sig en hustru utanför ståendet i det samliv som väntade.

Det ligger i blodet och uppfostran, att jag är aristokrat och den ställning som passar en sådan bäst är en rik godsägares. Ödet har bland mycket annat nekat mig att bliva detta, och enda sättet för att uppnå denna plats är att göra ett rikt parti. Men för att bo på landet måste jag åtminstone vara kär i min hustru, annars bleve det ett resonnementsparti, som skulle göra mig livet olidligt. Vara fullblodsaristokrat och röra mig med en f.d. handelsmans sammanskrapade penningar är en motsägelse som jag icke kan sluta ögonen för.¹³⁸

När Sverige övergick från att vara ett ståndsamhälle till att bli ett klassamhälle förefaller således bördens innebörd att ha övergått från att vara politiskt och juridiskt legitimerad till att vara identitetsskapande.¹³⁹ Göran Norrby, som undersökt hur adelns sociala identitet förändrades med ståndsamhällets fall, påpekar att det som tydligast identifierar och särskiljer ståndsidentiteten från

84, Trolle I 1944, s. 167 och Weidenhielm 1926, s. 206. Typiskt för dessa senare memoarförfattare var dessutom en stor medvetenhet om att de beskrev en svunnen tid, vilket speglas i titlar som *Farväl gamla tider* (Bonde 1945), *Från flydda tider* (Weidenhielm 1926) och *Förgången glans* (Klercker 1944).

¹³⁷ Oxenstierna 1967 [1780], s. 6.

¹³⁸ Fleetwood I 1968 [1882], s. 187.

¹³⁹ Detta är framförallt tydligt i Carl Fleetwoods dagbok, som är fylld av funderingar av den här typen.

Liknande tankegångar finns i t.ex. Adelsborg 1954, kap 1 (som dock snarast är en uppgörelse med den adliga identiteten) och De Geer 1977 [1895], s. 84. Se också Norrby 2005, s. 104–109 för ett fördjupat resonemang.

modernare självbilder är den starka motviljan mot *ståndscirkulation*.¹⁴⁰ Följande råd kunde till exempel en ung ogift kvinna få av en gammal onkel i slutet av 1800-talet: ”För det första, gift dig inte under ditt stånd! För det andra, gift dig medan du är ung! Jag vill slippa se att du med dina anor kommer dragande med en herr Andersson eller Pettersson, det har ju blivit så modernt i våra förnäma familjer på senare tiden.”¹⁴¹ Att denna motvilja paradoxalt ökade efter det att ståndssamhället formellt gått i graven i och med avskaffande av ståndsriksdagen, kan sannolikt förklaras just av att samhället genomgick en omvandling. Såväl Göran Norrby som etnologen Agneta Rundquist diskuterar denna tendens att klamra sig fast vid en tro på eviga essentiella värden och tillstånd.¹⁴²

Under 1700-talet, när aristokratin var i ohotad ledande position, kunde man relativt oproblematiskt fraternisera med den lilla ofrälse elit som fanns – en elit där en tämligen stor andel förr eller senare själva kom att bli adlade, eftersom nyadlingen var i högsta grad aktiv. När till exempel Fredrik Horn af Åminne (f. 1725) år 1758 enleverade Anna Margareta Plomgren (f. 1734) var det inte bara en god ekonomisk affär (hon hade ”några tunnor guld i mödernearf”); familjen blev dessutom år 1770 adlad Plommenfelt.¹⁴³

När adeln under den senare delen av 1800-talet förlorat sina formella privilegier och började anta en alltmer blygsam position i samhället, samtidigt som nyadlingen i princip helt upphört, blev börden det enda som kunde användas för att markera skillnad. Den bördsstolte Carl Fleetwood konstaterade till exempel uppbragt när han 1884 fått höra talas om förlovningen mellan Ernst Gustaf Florman (f. 1858) och Ida Bonde (f. 1868):

På nästa adelsmöte tror jag mig skola motionera, att vi slå sönder vapensköldarne! Fotografen Flodmans son förlovad med fröken Ida Bonde från Hörningsholm! Det är visserligen sant, att herrskapet Bonde-Marryat, betraktat som individer, icke är aristokratiskt i ordets riktiga mening, men

¹⁴⁰ Norrby 2005, s. 270. Se också Rundquist 2001, s. 269f. för liknande resonemang. Med *social identitet* avses en persons syn på sig själv som medlem i olika grupper, det vill säga det man har gemensamt med andra. *Personlig identitet* syftar i stället på synen på sig själv som individ, skild från andra.

¹⁴¹ Holmgren 1927, s. 21.

¹⁴² Norrby 2005, kap 8 och Rundquist 2001, s. 264–275.

¹⁴³ Ahnfelt VI 1882 [1799], s. 28. Ytterligare ett exempel på giftermål med en rik köpmansdotter som adlats är greve Hugo Hamiltons giftermål 1777 med Johanna Maria Petersen, dotter till Herman Petersen, direktör för svenska ostindiska kompaniet och som adlades af Petersens.

--. Gör så gott jag kan för att modernisera mig, men det är vissa fall, där det icke kommer att lyckas mig.¹⁴⁴

Anmärkningen om herrskapet Bonde-Marryat syftar på Ida Bondes föräldrar. Fredrik Bonde (f. 1842) blev 1862 "häftigt förälskad" i engelskan Ida Marryat (f. 1843) och "hans föräldrar hafva om också motvilligt måst gifva sitt samtycke".¹⁴⁵ Dagen efter det att han fyllt 21 år stod bröllopet i London. Genom giftermålet gick Fredrik Bonde miste om fideikommisset Trolleholm eftersom villkoren i fideikommissbrevet stadgade att innehavaren måste ingå frälse gifte.¹⁴⁶ Fredrik Bonde blev dock inte alls ställd på bar backe; det fanns fem ytterligare fideikommiss i släkten som tillföll honom. Det kan för övrigt vara värt att notera att Fredrik Bondes son Carl inte hyste några betänkligheter mot att gifta sig utom ståndet. Detta kan säkert delvis förklaras med att hans mor var ofrälse, men den egna förmögenheten bidrog säkert också.¹⁴⁷ Det kan jämföras med den fattige Carl Fleetwood, som inte hade några fem fideikommiss att vänta. Bördshögfärd blev helt enkelt det enda en påver aristokrat kunde slösa med, som i den här beskrivningen av en fattig änka:

När man är rik och förnäm behöver man ej vara högfärdig, men då man är gammal och fattig och ej har annat än sina förnäm förfäder att komma med är det nog ej så lätt att icke verka högfärdig.¹⁴⁸

Som diskuterades i föregående kapitel var brist på börd ett skäl för föräldrar att neka sina barn att ingå äktenskap. Det kunde också som vi sett i detta kapitel vara ett skäl att avstå äktenskap. Det finns också gott om exempel där föräldrar, ofta efter visst grumsande, ändå fogade sig i barnens giftermål över ståndsgränserna.¹⁴⁹ Börd verkar dock sällan i sig utgjort ett motiv till äkten-

¹⁴⁴ Fleetwood I 1968 [1884], s. 622.

¹⁴⁵ Dardel II 1912 [1863], s. 51–52.

¹⁴⁶ Meijer-Granqvist I 1931, s. 118–120 och Wrangel 1927, s. 137–138. Ida Marryats var både rik och hade högförnämna släktingar, men den två år långa rättsprocess som inleddes vid Fredrik Bondes fars död, kom fram till att hon inte kunde räknas som frälse.

¹⁴⁷ Carl Bonde (f. 1872) gifte sig sedermera med två ofrälse miljonärsdöttrar. 1896 gifte han sig med Blanche Dickson (f. 1875) och efter skilsmässa från henne gifte han sig 1920 med Ebba Wallenberg (f. 1896).

¹⁴⁸ Bonde 1936, s. 85.

¹⁴⁹ T.ex. som när Arvid Trolle (f. 1724) omkring 1755 förälskat sig i Liboria Harmens (f. 1738). "Detta behagade väl icke särdeles hans herr fader, men då saken ej stod att hjälpa, emedan sonen var oryggelig i sin föresats, att gifta sig med detta fruntimmer, som i anseende till sina egenskaper var denna ära väl värdig, måste även fadern bekväma sig till att antaga henne till svärdotter." Barfod 1976 (1788) s. 43. Liknande exempel i Barfod 1976 [1788] s. 280–281, Dahlgren 1931, s. 105–111 och 116, Dardel II 1912 [1863], s. 51–52, Hamilton 1923 s. 47, Hamilton Geete 1926, s. 150–155, Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 8–9 och Wrangel 1927, s. 83.

skap.¹⁵⁰ Det som attraherade mest tycks snarare än börden i sig ha varit det börden kunde föra med sig, i form av nya inflytelserika släktingar – och pengar.

Besuttenhet

“It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune, must be in want of a wife.” Så inleder Jane Austen sin *Pride and Prejudice* (1813), ett verk som kanske mer än något annat färgat vår bild av dilemmat att gifta sig för pengar eller av kärlek. Meningen fångar också en hård realitet. Som historikern Ingvar Elmroth har visat fanns ett samband mellan mäns besuttenhet och möjligheten att gifta sig. Enlig Elmroth ingick ca 90 procent av de besuttna adelsmännen (födda 1680–1870) äktenskap mot bara cirka 60 procent av de obesuttna.¹⁵¹ ”Besutten” var enligt Elmroths definition den som ägde jord.¹⁵² Män behövde således en ekonomisk grund för att kunna gifta sig alls under hela den undersökta perioden.¹⁵³

Hur betydelsefullt jordinnehav kunde vara för en adelsmans försörjning och möjlighet att leva ”ståndsmässigt” har Johanna Ilmakunnas visat i sin kartläggning av familjen von Fersens ekonomi under 1700-talet.¹⁵⁴ Det var jordbruksavkastningen och intäkter från bruken som utgjorde de huvudsakliga inkomsterna för familjen; den lön som ämbeten och officerstjänst kunde inbringa var om inte försumbar, så åtminstone inte tillräcklig för att upprätthålla den standard ett framstående adelshushåll förväntades ha.¹⁵⁵

Även för kvinnor hade besuttenheten betydelse. Sten Carlsson har visat att kvinnor vars fäder var jordbrukare (vilket torde kunna likställas med Elmroths definition av besuttenhet) gifte sig i något större utsträckning än kvinnor

¹⁵⁰ Även om detta säkert förekom. Om Henriette von Platen (f. 1818) som 1840 gifte sig med Alaric Wachtmeister (f. 1804) sägs det: ”Henriette von Platen var inte vidare förtjust i sin Alaric, har Amelie Ramel berättat mig. Hon hade sagt: ’Men se, jag blev så glad att bli Grevinnan Wachtmeister.’” Steyern 1960, s. 147.

¹⁵¹ Elmroth 1981, s. 95.

¹⁵² Elmroth 1981, s. 83–86.

¹⁵³ Detta är givetvis en förklaring till att medianåldern för män var så hög som 30 år vid giftermål (se kapitel 2); de måste helt enkelt ha nått en viss ekonomisk status för att kunna gifta sig. Att bristen på pengar satte hinder i vägen för giftermål finns åtskilliga belägg för i källorna, t.ex. i Ankarcrona 1926, s. 181, Horn 1928, s. 204 och 206 och Montgomery-Silverstolpe 1914, s. 59 och 68–69.

¹⁵⁴ Ilmakunnas 2012, s. 340–348.

¹⁵⁵ Ilmakunnas 2012, s. 337.

vars fäder inte var jordbrukare.¹⁵⁶ Skillnaden var dock sällan mer än 10 procent. Däremot medförde faderns besuttenhet större möjligheter för adelskvinnor att gifta sig inom ståndet.¹⁵⁷

En kvinna med tillgångar var således sannolikt attraktivare på äktenskapsmarknaden, och förmögenhet kunde uppenbarligen uppväga andra negativa egenskaper.¹⁵⁸ ”Ett fullt penningeskrin är en vacker och mycket uppskattad egenskap”, som en ung kvinna i avsaknad av detsamma prosaiskt konstaterade.¹⁵⁹ Den besuttna kvinnan hade råd att vara kräsen – eller till och med att avstå äktenskap om det inte lockade.¹⁶⁰ För den obesuttna kvinnan var kanske äktenskap enda utvägen för att slippa hamna på bar backe. Henrietta Montgomery (f. 1771) hade inget arv att vänta, hennes far var landsförvisad till S:t Barthélemy efter sitt deltagande i Anjalaförbundet, och hennes styvmor var i knappa omständigheter med många barn att ta hand om. När änklingen Johan Gustaf von Bahr (f. 1751) friade år 1793, erbjöds en lösning. ”Ej tvungen, men öfvertalad av omständigheterna, gaf Henriette sin hand åt en man som hon ej älskade”.¹⁶¹

Under den undersökta perioden dök dessutom en ny aktör upp på scenen: den förmögne köpmannen.¹⁶² Flera döttrar till dessa köpmän kom att gifta in sig i den svenska adeln, vilket fick en dagboksförfattare att år 1780 konstatera att ”[h]ovet uppfylles af sådane personer”.¹⁶³ Vid förhållandevis många av giftermålen mellan 1750 och 1799 tas den ekonomiska aspekten upp i källorna, vilket skulle kunna vara ett tecken på skeppsbroadelns intåg på arenan.¹⁶⁴

Den franske sociologen Pierre Bourdieu har formulerat en inflytelserik teori för att analysera hur individer uppträder i den sociala världen och hur sociala skrankor hanteras och reproduceras.¹⁶⁵ I korthet går dennes teori ut på

¹⁵⁶ Carlsson 1977, s. 111.

¹⁵⁷ Carlsson 1977, s. 37.

¹⁵⁸ Kommentarer av den här typen inte ovanliga: ”Wachschlager önskade gifta sig med M:lle Wahlstierna för hennes pengar, ty i parantes är hon sällsynt ful, men fadern nekade.” Erdmann 1926 [1767], s. 27. Se också Oxenstierna 1881 [1769], s. 32 för liknande resonemang.

¹⁵⁹ Liljencrantz 2003 [1817], s. 24.

¹⁶⁰ Som t.ex. Ulrica Barbara Wachtmeister af Björkö (f. 1734) som aldrig gifte sig ”eftersom hon för sin utkomsts skull inte behöfde det”. Steyern 1960, s. 13.

¹⁶¹ Montgomery-Silfverstolpe I 1914, s. 67.

¹⁶² Dessa köpmäns giftermålsstrategier diskuteras i Ågren 2007, kap. 4.

¹⁶³ Ehrensvärd II 1878 [1780], s. 84.

¹⁶⁴ T.ex. Ahnfelt VI 1882 [1799], s. 28, 33 och 38-39 Engeström (1751-1826) I 1876, s. 57, Engeström (1751-1826) II 1876, s. 191, Ehrensvärd I 1878 (1779), s. 436, Erdmann 1926 [1767], s. 27, Gyllenborg (1731-1808) 1885, s. 59, Hedvig Elisabeth Charlotta I 1902 [1779], s. 180-181 och Ristell 1820, s. 64-65 och 190.

¹⁶⁵ T.ex. Bourdieu 1984.

att varje individ har tillgång till vissa kapital som kan placeras och förvaltas på olika områden. Ett av dessa är naturligtvis *ekonomiskt kapital*, men till detta kan också läggas *socialt kapital* och *symboliskt kapital* av olika slag. Ett grundläggande antagande inom denna forskningstradition är att det finns en marknad där dessa kan växlas mot andra kapitalformer, vilket leder till att den sociala reproduktionen fortgår trots ändrade sociala förhållanden. Ett äktenskap mellan en fattig adelsman och en förmögen köpmansdotter skulle då kunna ses som en transaktion där ekonomiskt kapital byts mot symboliskt kapital i form av en adelstitel.

Ett cyniskt exempel på den här typen av äktenskapshandel hittar vi år 1885 då ett äktenskap ingicks mellan änkan Hilda Ahlström (född Lindgrén) (f. 1823) och baron Mårten Gabriel Leijonsköld Oxenstierna af Eka och Lindö (f. 1834). Paret skildes efter bara ett halvårs äktenskap och mot en årlig betalning på 5 000 kronor kunde Hilda titulera sig friherrinnan Oxenstierna.¹⁶⁶ Se där ett ekonomiskt värde på en adelstitel i slutet av 1800-talet!

Det var alltså dyrt att upprätthålla ett högreståndshushåll. I början av perioden kunde några få ämbeten förvisso innebära en hög lön, men denna betalades bara ut när kronan hade tillgång till ekonomiska medel.¹⁶⁷ Även mot slutet av perioden tycks inkomsterna från ämbeten och officerstjänster (traditionella yrkeskarriärer för adelsmän) sällan varit tillräckliga för att försörja en familj.¹⁶⁸ Eftersträvansvärda ämbeten kunde dessutom innebära stora utgifter, till exempel förväntades att en landshövding på egen bekostnad inredde residenset ståndsmässigt. Att landshövdingeämbetet handlade mer om symboliskt kapital ännu år 1900, visar Hugo Hamiltons invändningar om att han saknade de ekonomiska förutsättningarna när han blev tillfrågad om att bli landshövding i Gävle. Han blev till slut övertalad och ”ångrade mig verkligen aldrig, ehuru jag många gånger i ekonomiskt avseende fick det bekymmersamt nog”.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Palmgren 2000, s. 166. Ett liknande exempel är när Per Erik Skjöldebrand (f. 1769) år 1826 gifte sig med Ulrika Magdalena Levin (f. 1745). ”Skjöldebrand har i dag kommit hit för att meddela mig sin förlofning. Han döljer ej den afsmak, den inger honom. Men 9 barn att placera i världen är ett skäl, som nertystar många betänkligheter.” Wachtmeister 1915 [1826], s. 257.

¹⁶⁷ Elmroth 2001, s. 14, Ilmakunnas 2001, s. 196, Ilmakunnas 2012, s. 363, Persson 1999, kap. 7.

¹⁶⁸ Norrby 2005, s. 119.

¹⁶⁹ Hamilton 1928, s. 276.

Bild 2: William Hogarths *Marriage à-la-mode* (1743–1745) är en satir över äktenskapet mellan börd och pengar. Brudgummens far visar upp sin antavla och utanför fönstret ser man byggställningarna kring corps-de-logiet som brudens far förväntas bekosta. De unga tu kunde inte vara mer ointresserade av varandra, och de ihopkedjade hundarna i förgrunden speglar det unga paret situation.

Johan Gabriel Oxenstierna (f. 1750) är en typisk representant för en ung högadlig man med förtvivlat behov av penningmedel. Han sökte sig en ämbetsmannakarriär, även om hans håg låg åt skaldekonsten.¹⁷⁰ Men det ville sig inte riktigt att hitta en rik hustru:

Jag har länge satt mig före att bli kär i unga fröken, men den kärlek man beslutar att få kommer ej, när man vill. Den yra guden stjal sig in i hjärtat, när han behagar, men infinner sig ej på befallning, ock ehuru jag alltid funnit fröken Palbitzky vacker, kunde jag ej blifva kär, som jag velat

¹⁷⁰ Johan Gabriel Oxenstierna är också en av Sveriges mest framstående 1700-talsskaldar.

klagade han i sin dagbok angående ett lämpligt parti 1770.¹⁷¹ Att gifta sig enbart för pengar och utan att hysa varmare känslor för den tilltänkta verkar ha varit främmande för Oxenstierna. Han hade också svårt att förstå den som valde rikedom framför kärlek.¹⁷² Ämbetsmannakarriären blev inte särskilt framgångsrik. Gustav III ville gärna likt sin förebild Gustav II Adolf ha en Oxenstierna vid sin sida, men Johan Gabriel Oxenstierna verkar ha saknat förutsättningar för att bli mer än en dekoration vid hovet.¹⁷³ I försök att hjälpa sin skyddsling förde Gustav III samman Oxenstierna med den grosshandlare Söderling som nämndes i diskussionen om börd.¹⁷⁴ Förhoppningarna om ett rikt gifte gick dock om intet och Oxenstierna gifte sig först 1791 med Lovisa Christina Wachslager (f. 1767) – av kärlek om man ska tro hans biograf Martin Lamm.¹⁷⁵

En annan man med liknande funderingar var Hans Wachtmeister som vi mötte i kapitlets inledning. År 1821 skrev han i ett brev till kusinen Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister:

Det stora steget är för stort att tagas obetänksamt och utan inre kallelse. Jag har alltid trott det vore lätt att ingå ett konvensäktenskap, d.v.s. att jag, om jag träffade en ung flicka med vackert utseende, godt sätt, vårdad uppfostran, snäll, något lite förmögen och lämpliga föräldrar, skulle kunna anpassa mig utan kärlek. /.../ I teorin gör sig ett sådant äktenskap mycket bra, det är klart som dagen, men i praktiken vill det sig ej, åtminstone har det inte velat det för mig.¹⁷⁶

Wachtmeister var förvisso arvtagare till fideikommisset Johannishus, men han hade inte vuxit upp där, eftersom stiftelseurkunden stipulerade att godset skulle fungera som änkesäte. År 1808 fick han tillträda som fideikommissarie, om än omyndig. Johannishus befann sig då i ett ”om ej vanvårdadt, dock häpnadsväckande efterblifvet skick och torde ej ha renderat något kontant netto att tala om”.¹⁷⁷ Wachtmeister stod således inför ungefär samma bekym-

¹⁷¹ Oxenstierna 1881 [1770], s. 87.

¹⁷² ”Hennes syster ful, halt, döf och koppärrig skall bli gift, och Ulla så skön som Venus valdes ej af den orörliga menniskjan, som kunnat utan tvifvel få hvilkendera han begärt. Något mera penningar som följde den äldsta system hafva dragit denna dumma friares hjerta, och tillslutit hans ögon öfver hennes stygghet. Jag frågade min Ulla, huru någon kunde välja så illa, som sedt henne, men hon svarade mig, att hennes systems tillkommande man var ganska dum och likaså ful sjelf som hans fästmö.” Oxenstierna 1881, s. 32.

¹⁷³ Ekenstam 2001, s. 31.

¹⁷⁴ ”Grefve Oxenstierna, som nu ser at han är destinerad til stora ämbeten, börjar nu at tänka på en solidare etablissement. Han har med Hans Maj:ts samtycke och biträde börjat en giftermålsnegociation med commerцерådet Söderlings dotter. Söderling, en af de slugaste, försigtigaste och rikaste män i landet, torde dock bli intagen af hedren at bli svärfar åt en gref Oxenstierna.” Ehrensverd I 1878 [1779], s. 436.

¹⁷⁵ Lamm 1911, s. 327–328.

¹⁷⁶ Wachtmeister 1915 [1821], s. 128.

¹⁷⁷ Wachtmeister 1915, s. 8. Hans Wachtmeister dog ung och hans änka kom att besitta Johannishus i hela 63 år.

mer som Oxenstierna. Han behövde pengar för att kunna göra den eftersträvansvärda karriären, men liksom Oxenstierna hade han svårt att förena kraven på förmögenhet och kärlek. År 1825 gifte han sig med Agathe Wrede (f. 1799).¹⁷⁸ Lyckan blev dock kortvarig, då han avled redan två år senare.

Sextio år senare hittar vi ytterligare en ung man som grubblade på äktenskap och med samma bekymmer som de båda tidigare. År 1881 skrev Carl Fleetwood (f. 1859) i sin dagbok:

Är gifta sig framförallt en kärleksfråga? – Somliga påstå det. Eller är gifta sig framförallt ett räkneproblem? – Andra påstå det. Kunna bägge synpunkterna förenas är det endast så mycket bättre. Villkendera är den viktigaste beror på personernas individualitet. Dock ges omständigheter som förbjuda hjärtat tala, planer, vilka aldrig kunna realiseras utan att huvudet, kallt och lugnt, behärskar hjärtat, dess sår må svida hur mycket som helst. Vill man nå ett mål, må man välja medlen också, och det finnes ett medel att förmå allt i världen. Må var och en välja, som han vill och – kan.¹⁷⁹

Carl Fleetwood var ambitiös och äregurig, han eftersträvade en karriär på högsta nivå. I likhet med Oxenstierna och Wachtmeister saknade han de ekonomiska medel som krävdes, men till skillnad från dem hade han varken gods eller det politiska inflytande en adelsman hade haft före ständsriksdagens avskaffande. Detta var något han ofta bittert beklagade.¹⁸⁰ Pengar behövdes och ett sätt att komma över en förmögenhet var att gifta sig. Äktenskapsfrågan är därför återkommande i dagboken.¹⁸¹ Samtidigt satte såväl bördsstolthet som hjärtats krav käppar i hjulet för hans planer.¹⁸² Han tvingades konstatera att han måste vara kär – men han var inte beredd att avstå de andra önskemålen.¹⁸³ År 1886 gifte han sig av kärlek med societetsskönheten Clara Sandströmer (f. 1861), som inte heller hon var särskilt förmögen.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Wachtmeisters friarbrev samt Wredes svar finns återgivna i Wachtmeister 1915, s. 219–221.

¹⁷⁹ Fleetwood I 1968 [1881], s. 155–156.

¹⁸⁰ T.ex. "Detta allt under den omöjliga förutsättningen, att man skulle hinna inväjas i Riksdagen. Vore jag herr Andersson i stället för baron Fleetwood – kanhända möjligt." Fleetwood I 1968, s. 64.

¹⁸¹ Se t.ex. Fleetwood I 1968, s. 82, 155–156, 187–188, 329, 393–394 och 596.

¹⁸² Ett exempel är när han en kväll 1881 stannar till utanför L.O. Smiths bostad och konstaterar att: "Säg ut att vara mer än magnifikt, men så är ock brännvinskungen rik. Vore han icke förste potentaten inom svenska humbugen, vore hans miljoner lika goda att få genom dottern." Och det hade kanske gått – om han varit ryss eller amerikan, men "Ingen är profet i sitt eget land och *mésalliance* med en svenska är tio gånger värre än med en utländska". Fleetwood I 1968, s. 82.

¹⁸³ "Vill icke ett resonemangsparti i den meningen, att giftermålet är en följd av mina beräkningar, men väl i den, att äktenskapet är ett sådant som förenar hjärtats med huvudets beräkningar. Endast i detta fall kan det bli lyckligt." Fleetwood I 1968, s. 393.

¹⁸⁴ De hade länge "parats ihop" av societeten, men Fleetwood menade att ett äktenskap inte kunde vila på så svaga ekonomiska grundvalar. Sommaren 1885 befann de sig emellertid båda som konvalescenter i Norge och betänkligheterna övervanns. Fleetwood I 1968 s. XIII och s. 706.

Önskan om att hjärtat skulle få sitt – och svårigheten att avstå från kärlek – går som en röd tråd genom dessa mäns dagböcker. Men är det uttryck för enskilda individers uppfattningar, eller handlade det om en generell norm? Ett samlat intryck är att det fanns en förståelse för att den som var fattig inte kunde vara alltför nogräknad.¹⁸⁵ Trots detta förekommer ofta påpekanden om att kärlek saknas när ett sådant äktenskap ingåtts.¹⁸⁶ I några fall misstänkte samtidigt att vissa släkter gjort det till en strategi att gifta sig till pengar.¹⁸⁷

Men trots allt verkar det ha funnits en inställning om att äktenskap borde byggas på mer än bara ekonomiska grundvalar. Ett exempel hittar vi i ett brev från Carl Sparre till fästmon Ulrika Strömfelt där han berättar att vännen Carl Hierta (f. 1719) hade förlovat sig med dottern till kommersrådet Tomas Plomgren, Charlotta Plomgren (f. 1735). Kommersrådet verkar dock ha haft vissa betänkligheter, eftersom han fått Hierta att skriva på ett kontrakt om att ge räntan på sitt kapital till hustrun. Men

det skrivna revs och hon har åtminstone kvar tillfredställelsen att gifta sig med en man av ära och redlighet, som hon nu kan räkna med utan några tarvliga betänkligheter från en advokat. Jag förlåter ett köpmanshus att ha tänkt på detta, men jag förlåter det inte för att ha så orättfärdiga tankar om äktenskapet och om på vilken grund det ska vila.¹⁸⁸

På giljarstråt

Hur värderades då kärlek i förhållande till andra faktorer? För att undersöka detta har en studie gjorts av hur några framgångsrika friare motiverade sin önskan att gifta sig med en viss kvinna. I följande avsnitt kommer vi att möta

¹⁸⁵ T.ex. Ehrensvärd I 1878, s. 436, Gyllenborg 1885, s. 18, Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 67, Ristell 1820, s. 64–65 och Wachtmeister 1915, s. 257.

¹⁸⁶ Om bröderna Carl Fredrik och Ulrik Scheffer heter det till exempel "[E]huru han var utomordentligt partisk för skönheten, och äfven visserligen kunnat göra de bästa val, blef likväl hans giftermål snarare ett conveniencens verk, än föranledt af kärlek å någondera sidan" och "[G]refve Uric Scheffer ingick, liksom dess broder, snarare ett på ekonomiska skäl, än på kärlek, grundat äktenskap." Ristell 1820, s. 180 och s. 190. Carl Fredrik Scheffer (f.1715) gifte sig med Gustava Sabina von Doring (f. 1721) år 1757 och Ulrik Scheffer (f. 1716) gifte sig med Christina Piper (f. 1734) år 1773. Se också Hedvig Elisabeth Charlotta I 1902 [1779], s. 180–181, Hedvig Elisabet II 1903 [1785] s. 86 och Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 67 för liknande resonemang.

¹⁸⁷ Om Hugo Vilhelm Hamilton (f. 1741) och Johanna Maria Petersén (f. 1760): "Hugo Hamilton ville såsom far och farfar gifta sig till penningar och begärde fröken Jeanne Marie af Petersens, dotter af direktören för ostindiska kompaniet Joh. Abr. Pettersson, 1770 adlad af Petersens, och Charlotte Bedoire. Hon ville blifva grefvinna, således var saken snart afgjord." Engeström I (1751–1826) 1876, s. 57.

¹⁸⁸ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 9/8 1756, *l'ecrit fut déchirés et il en est reste du moins la satisfaction a la fille d'épouser un home, sur l'honneur et la probité du quelle elle a maintenant le plaisir de compter sans de viles précautions d'advocat. Je pardonne a une maison marchande d'y avoir pencés mais je ne pardonne pas a lui d'avoir eu de si injustés idees du mariage et d'en qu'en fait la base et le fondement.*

tre män, och se hur de formulerade sig och argumenterade för sin sak när de friade.

När Carl August Ehrensvärd (f. 1745) år 1784 ville gifta sig med Sophie Sparre (f. 1761) skickade han först ett friarbrev till henne.¹⁸⁹ Hon svarade en smula undvikande, men bad honom skriva till hennes föräldrar ”som är de rätta att avgöra mitt öde och vilkas vilja jag lydigt fogar mig efter”, vilket han omedelbart gjorde.¹⁹⁰ I brevet till föräldrarna berättade han att han först nu ”kommit i den ställning, då jag kunde våga erbjuda att dela ett öde”.¹⁹¹ När detta var gjort gick han raskt över till att vädja om att ”Herr Grefven Genneral Lieutenanten och Comendeuren tackes vara gracieuse och gifva sin Älskansvärda Dotter det råd, som utgör min sällhet, i fall jag är så lycklig och anses henne värdig”. Därefter fortsatte han lovsjunga Sophie, och intyga att han bara väntat på att uppnå en sådan ställning att han kunde våga sig på att fria. Ehrensvärd förefaller ha varit en acceptabel friare, eftersom fadern svarade att

Ju mera ömhet föräldrar hysa för deras barn, ju mindre böra de generera dem uti deras urval, sedan de meddelt dem de råd som förnämligast lända till människors sällhet och välgång, hälst sedan barnen hunnit den ålder och stadga att de kunna fatta beslut. Jag hafver för den skull hänskjutit detta till min dotters fria vilja, som så fullkomligen är öfvertygad om all vår kärlek för henne. /.../ Hon vet bäst hvad hon bör vilja.¹⁹²

Det är intressant att ställa det här citatet mot den diskussion om den fria viljan som fördes i föregående kapitel. Hur hade föräldrarna svarat om friaren hade misshagat dem? Hade han fått respass, eller hade det fortfarande varit Sophie som hade sista ordet – efter det att hon meddelats råd som ”förnämligast lända till människors sällhet” (i det fallet sannolikt att hon borde tacka nej)? Nu vet vi inte om hon fick några råd av föräldrarna hur hon borde göra, men betoningen låg på att beslutet var hennes. Fadern avslutade med att

¹⁸⁹ Brevet finns återgivet i sin helhet i Ehrensvärd 1971, s. 23. Bröllopet ägde rum 1785 och finns beskrivet i Hedvig Elisabet Charlotta II 1903 s. 74. När Carl August Ehrensvärd friade till Sophie Sparre hade han nyligen utsett till överamiral ”en utnämning, som slog ned som en bomb i det dåtida Karlskrona och framkallade gamla flaggmäns kritik, emedan hans sjömilitära erfarenheter voro i ringaste laget. Hur E. själv tänkte framgår av brev till J. G. Oxenstierna (19/3 1784): ”Var är nu det ljuva hoppet att en gång leva i frid med sina böcker, sina vänner och sig själv. Jag får väl aldrig se i mina böcker, aldrig råka vänner och aldrig äga mig.” *Carl August Ehrensvärd*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16733>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Bengt Hildebrand. O. Nikula. Med bidrag av Gunhild Bereh.), hämtad 2014-03-24.

¹⁹⁰ Sophie Sparre till Carl August Ehrensvärd 30/6 1784, Tosterupsamlingen RA, *comme les vrais arbitre de mon sort et a la volonté des quelles je me soumit entièrement*.

¹⁹¹ Brevet finns återgivet i sin helhet i Ehrensvärd 1916, s. 89.

¹⁹² Brevet finns delvis återgivet i Warburg 1898, s. 173–174.

föräldrarna skulle stå bakom vilket beslut hon än fattade. Ehrensvärd hade alltså föräldrarna på sin sida, men han hade det svårare att övertyga Sophie Sparre. Först efter det att han lovat att såväl sköta sina affärer som att lägga band på sina blasfemiska åsikter gick hon med på att gifta sig med honom.

Ur brevväxlingen mellan Ehrensvärd och familjen Sparre kan två teman urskiljas: ekonomi och kärlek. I sitt brev till föräldrarna intygade Ehrensvärd att hans ekonomi tillät honom att gifta sig och han framhävde sin kärlek till Sophie. Föräldrarna betonade å sin sida att beslutet låg hos henne. Värt att notera är också att han vände sig till henne i första hand och till föräldrarna först efter det att hon bett honom om det.

25 år senare hade Georg Adlersparre (f. 1760) under sin marsch mot Stockholm år 1809 träffat fröken Louise Linroth (f. 1784) som tydligen slagit an en sträng i honom, så mycket att han mitt under statskuppen i Stockholm författade ett friarbrief till henne.¹⁹³ Samma dag skrev han också ett brev till Carl-Axel Linroth, Louises far. I brevet betonade Adlersparre att hans ”verkeligen varma önskingar för fäderneslandet, äro skäligen kyliga i jämförelse med dem att vinna godhet, ömhet och förtroende af fröken Louise, att med henne evärdeligen förenas”.¹⁹⁴ Brevet var också ett svar på ett tidigare brev från Linroth, där denne förefaller ha antytt att Adlersparre skulle tas väl emot som måg. Han tycks också ha diskuterat sin ekonomiska situation, eftersom Adlersparre försäkrade att det faktum att Louise Linroth hade ett arv att vänta var ”viktigt afseende på hennes framtida välfärd, i afseende på möjliga olyckshändelser”. Dock intygade Adlersparre, skulle detta inte behövas till deras uppehälle; han skulle kunna försörja en hustru.

Adlersparres friarbrief innehöll således också löften om hans kärlek till dottern samt försäkringar om att han var solvent. I sitt svar skrev Louise Linroth att hon ”fritt, villigt och oöfvertalat gifver det begärda ja”.¹⁹⁵ Adlersparre skrev till dottern och fadern samma dag. Han bad alltså inte föräldrarna om hennes hand först – även om det mycket väl kan tänkas att det uppmuntrande brevet från fadern var det som fick honom att göra slag i saken och författa friarbrevet.

¹⁹³ Friarbrevet samt Louise Linroths svar finns återgivet i sin helhet i Adlersparre 1960, s. 23–25. Bröllopet ägde rum 1809. Anders Isaksson menar att Adlersparres möte med Louise Linroth var ”en av dessa händelser som ter sig alltför osannolika för att kunna hittas på i romaner och filmer, de kan bara inträffa i verkligheten” och att detta kom att påverka Adlersparres fortsatta agerande under statskuppen. Isaksson 2009, s. 186–188. Detta påstående har dock mött invändningar. Alm 2010, s. 56.

¹⁹⁴ Brevet finns återgivet i sin helhet i Adlersparre 1960, s. 166–167.

¹⁹⁵ Adlersparre 1960, s. 24.

Bild 3: *Frieriet* av Knut Ekwall (1880–1889) visar att även om friaren frågade kvinnans föräldrar om hennes hand, så tycks det hela vara uppgjort dem emellan; på stolen bakom den tjuvlyssnande kvinnan ligger de tofflor hon broderar till fästmannen in spe.

I det tredje exemplet hittar vi Gösta Posse (f. 1823).¹⁹⁶ När han 1850 ville gifta sig med Anne-Charlotte von Essen (f. 1828) var hans situation något mer prekär än för de andra männen. Han hade nämligen inte helt ordning på sin ekonomi, vilket han också måste erkänna:

Redan länge har jag varit fästad vid er dotter med hjertats starkaste band. Sedan ett halft år tillbaka hafva vi varit medvetena om men ej uttalat hvarandras känslor. Då jag icke ännu är i den ställning att jag ansett mig kunna erbjuda henne min hand, var det alltid min föresatts att ej öppet förklara mig för än jag blef det. Ett obehagat ögonblick omintetgjorde detta; ty då jag sista gången var hos eder kunde jag ej motstå att säga henne hur innerligt jag håller utaf henne.¹⁹⁷

Han fortsatte med att berätta att hans ekonomiska framtid var beroende av en investering han nyligen gjort, men att han var övertygad om att utfallet skulle bli bra.¹⁹⁸ Posse insåg dock att han av ekonomiska skäl inte kunde begära något annat än hoppet att en dag ha tillräckligt god ekonomi för ett ja. Därefter försäkrade han att han var övertygad om att deras kärlek för varandra var så innerlig, att de kunde utstå varje prövning som Gud utsatte dem för, och att dessa bara skulle göra deras kärlek ännu starkare.

Ekonomi tog således stor plats i brevet, liksom i de tidigare. I likhet med Ehrensvärd och Adlersparre berättade Posse att han var förtjust i dottern, men här finns en skillnad mot de tidigare. Posse påpekar nämligen flera gånger att de älskar *varandra*, det är ömsesidigheten i kärleken som gör att de borde få varandra. Hos de tidigare friarna var det bara den egna kärleken som lyftes fram. I likhet med Ehrensvärd och Adlersparre var Posse lyckosam i sitt frieri, och han kunde gifta sig med Anne-Charlotte von Essen år 1852.¹⁹⁹

Det går att konstatera att alla tre männen tog upp ekonomin och att alla tre betonade sin kärlek till den tilltänkta. Skulle de ha gjort det, om inte föräldrarna förväntades värdera kärleken? Att Posse uppehöll sig vid kärleken i större utsträckning än de andra kan kanske tolkas som att han försökte uppväga sin sämre ekonomiska situation med känslan. Det kan också tolkas

¹⁹⁶ Gustaf "Gösta" Mauritz Posse är mindre känd än Carl August Ehrensvärd och Georg Adlersparre, men även han gjorde en framgångsrik karriär som liberal politiker och godsägare. Han var yngre bror till Arvid Posse, statsminister 1880–1883. *Gustaf (Gösta) M Posse*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/7375>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Sven Anders Söderpalm), hämtad 2014-03-24.

¹⁹⁷ Gösta Posse till Anne Sophie och Fredrik Ulrik von Essen, 7/11 1850. Enskild ägo.

¹⁹⁸ Han hade precis köpt Agnestads egendom utanför Falköping.

¹⁹⁹ När svärfadern oväntat dog 1855 övertog han Vretens egendom, som ingick i det stora godscomplexet som omgav det essenska godset Kafås.

som att kärleken fått större betydelse. Alla tre vände sig till kvinnan först (med undantag av Adlersparre som skrev till fadern samtidigt som han friade). Det handlade således inte om några uppgörelser mellan friare och föräldrar, utan kvinnan var i högsta grad delaktig i besluten.

Känsla med förnuft

Syftet med den första delen av avhandlingen var att genomlysna den svenska adelns inställning till kärlek och äktenskap under tiden 1750–1900. I den historiska forskningen framställs ofta adliga äktenskap som noggrant uttänkta allianser, där kärlek kunde tänkas få spela en roll om denna låg i släktens intressen.²⁰⁰ Ibland påstås till och med att kärlek mellan makar kunde framstå som löjeväckande.²⁰¹ I min läsning av dagböcker och memoarer har jag snarare mött människor som under hela perioden sett giftermål som en kärleksmanifestation och drömt om kärleksfulla äktenskap.²⁰² Men det har också förekommit individer som av olika skäl har tvingats dagtinga med sina önskemål och foga sig efter en verklighet som inte alltid lät dem följa sina hjärtan.

Börd, ekonomi och kärlek diskuterades under hela den undersökta perioden. Förmögenhet och/eller börd tycks i en del fall ha kunnat uppväga avsaknad av kärlek, medan kärlek i andra fall tycks ha uppvägt brist på pengar och börd. Uppdelningen i tre komponenter är problematisk, eftersom det

²⁰⁰ T.ex. Ilmakunnas 2012, s. 72, 83 och Nyström 2000, s. 125.

²⁰¹ Ilmakunnas 2012, s. 83. Ett exempel i mitt material på någon som uppfattats som löjeväckande är möjligtvis Johan Fredrik von Nolcken (f. 1737) som 1776 gifte sig med Johanna Margareta von Manteuffel (f. 1760). Under vistelsen på Gripsholm hösten 1777 sägs den förälskade baronen inte ett ögonblick ha lämnat gemälen, och när de inkvarterades, han i Mariefred och hon på slottet, beklagade han sig tills även han fick plats i hennes rum. "Kungen tog saken allvarligt. I stället för att le åt Nolcken uttryckte han sitt missnöje. Dyligt, sade han, kunde går för sig i Ryssland, men ej hos oss. Den sortens galenskap gjorde oss bara löjlige." Erdmann 1926, s. 211-212. Det är alltså beteendet som uppfattas som löjligt, inte kärleken i sig.

²⁰² Ett exempel på detta är giftermålet 1761 mellan Georg Bogislaus Staël von Holstein (f. 1685) och Sofia Elisabeth Ridderschantz (f. 1697). "De hade förut på 1720-talet varit på väg att gifta sig och skulle just till att vigas, då hans 1:a fru, som troddes vara död, hemkom från rysk fångenskap och förhindrade det tillämnade äktenskapet." Den första hustrun levde sedan i 40 år till. "Nu förlopp ej mer än den oundgängliga nödiga tiden, förrän det så länge uppskjutna giftermålet förnyades, fastän brudgummen då nalkades 80 och bruden redan sett sina 60 år. Det lystes ånyo 3 gånger, och bröllopet firades på Araslöv med mycken ståt, då dessa gråhåriga älskande dansade den vanliga brudpolskan och under pukors och trumpeters klang svingade sig in i brudkammaren. De höllo sedan ett lysande intåg i Malmö och levde några uti det lyckligaste äktenskap." Barfod 1976 [1788] s. 3. Detta giftermål mellan två till åldern komna individer, kom knappast till stånd av dynastiska skäl; den enda rimliga förklaringen är att de älskade varandra och vill befästa detta genom en vigsel.

oftast är när en av dem saknas som detta kommenteras i källmaterialet. Det går alltså att göra antagandet att den som gifte sig utom ståndet gjorde detta av kärlek och/eller av ekonomiska skäl, men det går inte att göra antagandet att den som gifte sig med någon som var förmögen och av hög börd gjorde detta av konvention eller pragmatism.

En individ kan och kunde ha olika skäl att gifta sig, och 1700- och 1800-talets adel måste ta hänsyn till faktorer som vi i dag inte behöver fundera på. Den bild jag får i källmaterialet är dock att kärleken tilläts (och ansågs böra) spela en betydande roll vid giftermål. Min slutsats är att det fanns en föreställning om att kärlek och äktenskap hörde ihop under hela den undersökta perioden. Om den tidigare forskningen ofta haft utgångspunkten att giftermål av kärlek skulle kunna tillåtas om den tilltänkte partnern var rik och/eller av hög börd, skulle jag vilja föreslå att man vänder på utgångspunkten: Giftermål utan kärlek kunde tillåtas om den tilltänkte var tillräckligt rik och/eller av hög börd.

I en diskussion om 1800-talets resonemangspartier lyfter Göran Norrby fram äktenskapet mellan Fredrik von Essen och Aurore Brahe som exempel på hur ett genomtänkt äktenskap kunde bli avgörande för världsrig framgång.²⁰³ Deras kärlek kommer vi att få stifta närmare bekantskap med i de följande kapitlen. Äktenskapet lade säkerligen delvis grunden för Fredrik von Essens framgångsrika bana. Men berodde det på de anor och pengar Aurore Brahe förde med sig i boet eller på att det var ett sällsynt lyckligt kärleksäktenskap?

²⁰³ Norrby 2005, s. 111 och 116. Dock utan att uttryckligen påstå att just detta var ett resonemangsparti.

KAPITEL 4

BREV OCH BIOGRAFICA

Den första delen av avhandlingen utforskade den svenska adelns inställning till kärlek och äktenskap. I denna andra del kommer i stället fokus att ligga på kärleken i sig. Kärlek förefaller ha varit betydelsefullt för giftermål under hela den undersökta perioden, men var det samma kärlek? Mycket tyder på att förståelsen av kärlekens innehåll förändrades över tid. Till skillnad från den översiktliga ingången i avhandlingens första del, där en stor mängd källmaterial av delvis olika karaktär undersöktes, kommer den andra delen att vara en hermeneutisk djupdykning i ett mer koncentrerat källmaterial. För att komma åt hur individer uttryckte och upplevde kärlek, har jag valt att göra en fördjupad studie i två brevväxlingar mellan förlovade par, en från 1756 och en från 1858/1859.

Brev är ett unikt källmaterial eftersom det ger historikern en möjlighet att tjuvlyssna på en förd dialog. För ett par som var ifrån varandra länge var breven den arena där deras kärlekshistoria ägde rum. Genom att följa dialoger av den här typen från olika tider, kan vi se hur kärleksrelationer konstruerades och hur detta eventuellt förändrades över tid.

Rent historiskt har brev betraktats som en form av tal, och som sådant omfattats av den klassiska retoriken.²⁰⁴ Under 1600-talet utvecklades inom aristokratin i Frankrike ett nytt brevideal, det galanta brevet som skulle härma den lediga konversationen, vilket tämligen snabbt spred sig till aristokratiska kretsar i övriga Europa. Konversationen i breven skulle verka fri, och man skulle skriva vad som föll en in. Således löper breven på, med tämligen fri inställning till interpunktion och utan någon riktigt röd tråd. I 1600-talsbrevställaren *Le Secretaire a la mode* (som trycktes på svenska 1755 med titeln *Anvisning til rätta och tydeliga brefs ställande*) står det i instruktionen för ”discoursern” i brevet, det vill säga den berättande delen mellan inledning och avslutning att:

²⁰⁴ Om brev, se Douglas 2011, Hansson 1988, Hansson 2006, Helgeson & Nordenstam 2003, Löwendahl 2007 och Löwendahl 2013.

Man plägar ej häruti just binda til någon ordning, utan man framlägger Sakerna sådane de oss förekomma, utan at så mycket bry sig om meningarnes sammanfogande.²⁰⁵

Att associativt hoppa från det ena till det andra var alltså den kompositionsprincip som var högsta mode, och hade ett värde i sig. Såväl män som kvinnor fick utbildning i att skriva brev, men med några viktiga skillnader. Medan pojkars utbildning i brevskrivande var inriktad på brev som retorisk genre, var flickors utbildning fokuserade på den tänkta brevsituationen.²⁰⁶

Under 1800-talet återkom den gamla brevretoriken, där man övergav de fria associationerna som kännetecknat den galanta stilen och i stället fick breven en tydligare indelning av dess olika delar. Under 1800-talet uppträdde också en ny typ av brevställare, nämligen brevställare för kärleken.²⁰⁷ Dessa verkar inte ha varit några egentliga brevställare, det vill säga instruktioner för hur brev skulle skrivas, utan snarare producerade för att ge nöjsam läsning.

Att breven imiterar det talade samtalet innebär att de i första hand inbegriper två personer i kommunikationen: avsändaren och mottagaren. Breven måste därför kontextualiseras. Den sentida läsaren måste ta hänsyn till den historiska situationen, förhållandet mellan skribenten och adressaten, brevets genre, skribentens och adressatens förhållande till personer som nämns i breven och så vidare.

Det är också viktigt att fundera över i vilken utsträckning breven var privata. Var det endast adressaten som skulle läsa breven, eller kunde det vara fler som fick ta del av dem? Det brukar ibland påpekas att 1700-talsbrev inte var privata på det sätt som senare blev självklart; i en tid när brev ofta var den enda källan till nyheter, var det också vanligt att dessa lästes upp högt i åtminstone den trängre familjekretsen.²⁰⁸

För att undersöka hur uttryck för och upplevelse av kärlek förändrades över tid kommer jag således att fördjupa mig i två brevväxlingar, där jag dels kommer att undersöka hur breven fungerade som relationsarena, dels hur kärlekens språk såg ut. Men först måste breven sättas in i ett sammanhang. Jag inleder därför med en presentation av individerna och deras brevväxlingar.

²⁰⁵ Citerat efter Hansson 1988, s. 48.

²⁰⁶ Hansson 2003, s. 41–42.

²⁰⁷ Hansson 1988, s. 82.

²⁰⁸ Ulvros 1996, s. 23–24. Se också Persson 2005, s. 40–41.

1756 – Carl Sparre och Ulrika Strömfelt

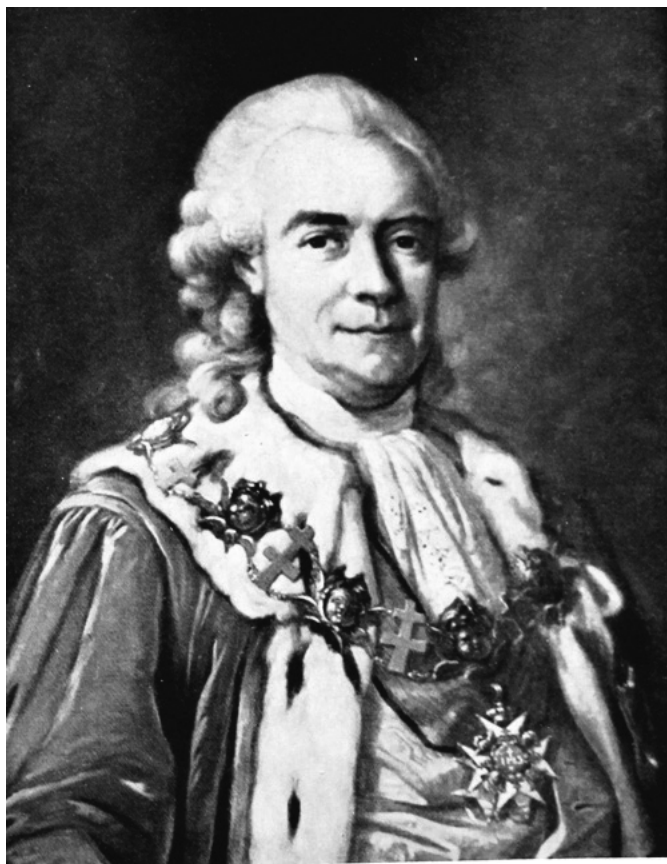
Carl Sparre (1723–1791) var son till Fredrik Henrik Sparre och hans hustru i första giftet, Virginia Christina Lilliehöök.²⁰⁹ Han var bror till bland annat hovdamen Charlotta Sparre, känd som ”La Charmante Rose”, som var gift med Carl Reinhold von Fersen, bror till Axel von Fersen d.ä. Han var också halvbror med Fredrik Sparre, den senare rikskanslern. Carl Sparre var nära vän med Carl Gustaf Tessin (vars syster blivit Fredrik Henrik Sparres andra hustru), och följde med honom till hans ambassad i Frankrike, där han också blev kapten i det regemente som senare blev Royal Suedois. Carl Sparre tillhörde således redan från början en mäktig släkt, och kom genom systemens giftermål med Carl Reinhold von Fersen och sitt engagemang inom hattpartiet att stå den inflytelserike lantmarskalken Axel von Fersen nära. Han deltog som officer i hattarnas ryska krig, och fortsatte sin karriär under schlesiska och pommerska kriget. Efter kriget blev han landshövding i Gävleborgs län. Han var aktiv inom hattpartiet, men efter statsomvälvningen 1772 stödde han Gustav III och 1773 utnämndes han till överståthållare i Stockholm. Det är som överståthållare Sparre blivit mest känd i historien och på denna post han gjorde sin största insats. 1774 valdes han in i Vetenskapsakademien och 1775 blev han riksråd. Den tidigare militära karriären kom också till nytta när Sparre fick fungera som krigsminister under Gustav III:s upprustning. Statssekreteraren Elis Schröderheim, som vid Sparres död talade över honom i vetenskapsakademien, karakteriserade honom så här:

Med få ord kan sägas om honom, att själfa naturen danar honom till en af de högre platser i samhället, att styra och befalla, och hade han varit rik, hade han varit mera felfri än människor möjligen kunna vara det. Hans uppsyn, hela hans figur, hans maintien, ända till hans organ voro imponerande. De kunskaper, som samlas i stora världen och umgänget, ersatte hos honom bristen af andra, och hans éloquence du corps hvad som felade uti hans tal- och skriftsätt.²¹⁰

Ett tämligen samfällt intryck är att Sparre själv verkar ha haft högre tankar om sin skrivförmåga än omgivningen hade. ”Sparren talar illa, skrifver ännu

²⁰⁹ Uppgifterna om Carl Sparre är där inget annat anges hämtade från *Carl Sparre*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6173>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Rolf Hagstedt), hämtad 2014-04-19

²¹⁰ Schröderheim 1892, s. 37.

*Kärl. Ludw. Tylskus
Carl Sparre*

Bild 4: Carl Sparre. Porträtt av Lorens Pasch d.y.

sämre, men verkställer väl, men tror sig icke verkställa så väl som han talar, och icke tala så väl som han skriver” lät en dagboksförfattare meddela.²¹¹ Samma dagboksförfattare noterade också att Sparre vid ett tillfälle fått i uppdrag att översätta presidenten Kurcks tal vid invigningen av Vasa hovrätt. Han hade ”begått så stora fel både mot språk, ortographie, och de allmänna skrifreglorna” att en i det franska sällskapet sagt: ”Kan så vara att er president talade mycket väl på svenska, men sannerligen, på franska förstår man inte ett dyft”.²¹²

De flesta uppgifter om Carl Sparre är nedskrivna under den senare delen av hans liv, och även om han redan under hustruns levnad haft en hel del kärleksaffärer vid sidan om verkar dessa ha eskalerat efter hennes död 1780. I de gustavianska memoarerna framstår han som en duglig överståthållare men också som en tämligen liderlig sälle med en förkärlek för såväl erotiska som ekonomiska utsvävningar. Detta har till exempel Stockholms stadssekretare R.F. Hochschild, som var en av Sparres närmaste medarbetare noterat. Vid Sparres död antecknade Hochschild att ”han var en man af stora egenskaper” men ”med dessa stora och sällsynta egenskaper förenade han hufvudsakligen fel och svagheter”.²¹³ En liknande beskrivning av Carl Sparre ger hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta i sin dagbok där hon påpekade att ”han är lite ostadig i sitt lefnadssätt och har ej nog förstånd att ihågkomma sin ålder utan jagar, liksom han ännu vore en ung officer, efter alla slags nöjen, hvarigenom han förlorar en stor del af den aktning han onekligen förtjänar för sina många goda egenskaper, ty han är mycket arbetsam och oförtrutet nitisk för såväl kung som fosterland”.²¹⁴ Sparres utomäktenskapliga affärer var således omskrivna även under en tid som annars brukar sägas kännetecknas av en tämligen fri syn på äktenskaplig trohet.²¹⁵

Ulrika Eleonora Strömfelt (1724–1780) var dotter till greve Johan Carl Strömfelt och Hedvig Elisabeth Wrangel, som hade varit de kungliga barnens guvernant. Ulrika Strömfelt blev hovfröken redan vid 12 års ålder hos drott-

²¹¹ Ehrensvärd II 1878 [1780], s. 137.

²¹² Ehrensvärd II 1878 [1780], s. 110, *Il se peut que votre president a parlé très bien en Suédois, mais ma foi en français nous ne comprenons goutte*. Det ska inte förnekas att just den meningen kändes som balsam för själen, då jag till och från slitit mitt hår med Sparres franska.

²¹³ Hochschild II 1908 [1791], s. 188–189.

²¹⁴ Hedvig Elisabeth Charlotta II 1903 [1785], s. 82.

²¹⁵ Som en pikant detalj kan nämnas att Carl Sparre tycks ha haft en viss del i Gustav III:s uppbrott i kärleksförbindelsen med Charlotte Du Rietz. Gustav III 1992 [1768], s. 79.

Bild 5: Ulrika Strömfelt. Porträtt av Gustaf Lundberg. Foto©, Nationalmuseum, Stockholm.

ning Ulrika Eleonora, och hon kom att bli kvar vid hovet under resten av sitt liv – med undantag för ett avbrott då hon fick avsked som kammarfröken 1756.²¹⁶ Kvinnor brukar vara betydligt svårare att hitta information om än

²¹⁶ *Riddarhusets stamtavlor*. och *Strömfelt, släkt*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/34602>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Roger Axelsson), hämtad 2014-04-19.

män, men just Ulrika Strömfelt har lyckats skriva in sig i historien på grund av att hon i senare historieskrivning pekats ut som den som avslöjade den av drottningen planerade statskuppen 1756.²¹⁷ För att finansiera statskuppen hade Lovisa Ulrika sänt sina juveler till sin bror prins August Vilhelm, i avsikt att pantsätta dem.²¹⁸ Detta skulle Ulrika Strömfelt fått kännedom om och meddelat till Sekreta utskottet, vilket då krävde att få inspektera juvelerna. Som belöning för sin underrättelse skulle Strömfelt ha fått en årlig pension på 2 000 riksdaler. Varifrån uppgiften om hennes roll i avslöjandet kommer är oklart. Den tidigaste notering jag har hittat är i en tysk historiebok från slutet av 1700-talet där det nämns att en hovdam ska ha spritt ut ett rykte om pantsättningen, vilket föranledde undersökningen och för detta erhållit en pension.²¹⁹ Vem hovdamen var framkommer dock inte där. Den tidigaste notering jag har hittat där hennes namn förekommer i samband med juvelsaken är i anekdotförfattaren Johan Christoffer Barfods *Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788–1794* som gavs ut 1846.²²⁰

De samtida källorna avslöjar ingenting om hennes inblandning, men enligt Sekreta utskottets protokoll från 30 april 1756 hade fröken Strömfelt begärt avsked från sin tjänst som kammarfröken och frågan om en pension väckts. Anledningen till avskedet anförs ha varit hennes hälsa, men också ”at hon genom andras ränker nu blifver nödsakad at skiljas ifrån hofvet”.²²¹ Vems ränker det kunde vara får vi en ledtråd om hos Axel von Fersen, som menade att det var en fröken Düben som låg bakom Strömfelts avsked. Hon var ”ett häftigt och illistigt fruntimmer; hon mönstrade ur hofvet alla, som kunde täfla med henne uti vett och om Drottningens förtroende”.²²² Ulrika Strömfelt var däremot ”ett förståndigt och artigt fruntimmer”, som behandlades så illa av drottningen och den nya favoriten von Düben att hon lämnade sin tjänst.²²³ Fersen nämner alltså inte Strömfelt i samband med upptäckten, utan menade att denna gjordes genom brev som kommit presidenten i kanslikollegium Anders Johan von Höpken tillhanda.²²⁴ Inte heller drottning Lovisa Ulrika nämner Ulrika Strömfelt i samband med juvelsaken, utan motiverade hennes

²¹⁷ T.ex. Barfod 1846, s. 75 och Fryxell, 1869, s. 198.

²¹⁸ Malmström 1899, s. 192–201.

²¹⁹ Stöver 1794, s. 367.

²²⁰ Johan Christoffer Barfod (1753–1829).

²²¹ Sekreta utskottet protokoll 30/4 1756. Pensionen kom att dras in 1765. Hochschild I 1908 [1780], s. 43.

²²² Ulrika Eleonora von Düben (1722–1758), Fersen II 1868, s. 48.

²²³ Fersen II 1868, s. 48.

²²⁴ Fersen II 1868, s. 94.

avsked med att hon umgicks med Tessin och ”alla de förnämsta af Hattpartiet, hvilka hos denna kammarfröken, just under ögonen på Drottningen, etablerade deras rendez-vous”.²²⁵

Anledningen till avskedet tas heller aldrig upp i brevväxlingen mellan Sparre och Strömfelt. Det framgår att Strömfelt (och Sparre) tyckte mycket illa om Ulrika Eleonora von Düben, men det är allt. Dock vände Ulrika Strömfelt sig till Carl Gustaf Tessin angående ett råd i början av april. Vad hon ville ha råd om framkommer inte, men i svaret skrivet 5 april (ett intressant datum, i och med att det var 6 april som sekreta utskottet begärde att få granska juvelerna) intygade han att ”Vilket beslut ni än fattar, kan ni vara säkra på att det kommer att gillas av fru Tessin och mig”.²²⁶

Även om det inte finns någon samtida notering om att Ulrika Strömfelt låg bakom avslöjandet, tycks många indicier peka i den riktningen. Att en hovdam fick en pension var en unik händelse, vilket noterades av Sekreta utskottet, men eftersom ”det vara första gången, at någon hoffröken begärt afsked” kunde man gå med på det.²²⁷ Summan 2 000 riksdaler var också mycket stor, till exempel invände Johan Christoffer von Düring vid förhandlingen att en riksrådsänka bara erhöll halva det beloppet i pension.²²⁸

Ulrika Strömfelt verkar ha varit en allmänt aktad kvinna, som enligt en sentida skribent utmärker sig i 1700-talets memoarer genom att alla uttalar sig berömmande om henne.²²⁹ Stadssekretaren R.F. Hochschild (som arbetade tätt ihop med Sparre) menade till exempel att hon hade ”mycket del uti sin mans lycka, till hvilken hon bidragit och vid flera tillfällen honom upprätthållit”.²³⁰

Tack vare den rika gustavianska memoarlitteraturen går det således att få en god uppfattning av hur Carl Sparre och Ulrika Strömfelt framstod mot slutet av sin levnad, men mer intressant för den här studien är situationen 1756. Var de till exempel förälskade i varandra när de förlovade sig? I en

²²⁵ Fersen II 1868, s. 254.

²²⁶ Carl Gustaf Tessin till Ulrika Strömfelt 5/4 1756, *Quelque resolution que Vous prenniés, Vous pouvés etre seure qu'elle sera aprouvés par Madame de Tessin et moi*. Enligt en källa kunde kan det också ha varit Tessin som slog larm om det hela. Ehrensvärd I 1878, s. 463.

²²⁷ ”Exemplet är sällsynt. Och som Hennes Majt drottningen lofvat framl Hofmästarinnan på dess sotesång at såsom moder sörja för hennes barn, men fröken Strömfelt nu icke desto mindre nödgas skilja sig ifrån Hofvet; så äro billigt at Riksens ständer taga omsorgen på sig och belöna dygd och förtienst på et umärkt sätt.” Sekreta utskottet protokoll 30/4 1756.

²²⁸ Att räkna om historiska belopp till nutida belopp är alltid vanskelig, men enligt <http://www.historia.se/Jamforelsepris.htm> skulle 2 000 riksdaler 1756 motsvara 762 000 kronor 2014.

Således en ganska nått pension.

²²⁹ Lindskog 1932, s. 305.

²³⁰ Hochschild I 1908, s. 43. Se också Hedvig Elisabeth Charlotta 1903, s. 82.

skildring av dem från 1930-talet slås fast att äktenskapet från Sparres sida tycks ha varit ett resonemangsparti, medan Strömfelt ”djupt förälskad i sin man fick uppleva hur denne bedrog henne med de mest föraktliga kvinnor, under det att han inför henne simulerade de varmaste känslor”.²³¹ Förmodligen grundar sig författarens antaganden om Sparres resonemangsparti och Strömfelts förälskelse på följande dagboksanteckning vid hennes död:

Hon blef gift med riksrådet Sparre, då han ännu var major vid gardiet, då hon trodde sig böra behaga, ehuru hennes vett mera än hennes utseende därtill kunde hafva pretentioner. /.../ Hon älskade högeligen sin man, hindrade honom ofta från de afsteg, som hans egna böjelser ofta fört honom til, och var honom estimerad, en känsla mer varaktig än kärleken bland gifta personer. Ehuru hon styrde om alt i sitt hus, låtsades hon sig icke känna sin mans äfventyr, och han låtsades med all höflighet endast tillbedja henne.²³²

Förlovningen mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt verkar ha omgivits av rykten redan i samtiden. Sparre återkommer flera gånger i sina brev till hur han arbetar för att Strömfelts version av förlovningen ska bli känd, där det centrala tycks ha varit att de inte förlovade sig innan Strömfelt lämnade Stockholm.²³³ Vad det var för rykten de försökte bestrida framkommer inte, men en ledtråd kan vi möjligtvis få i Lovisa Ulrikas skildring av hur Ulrika Strömfelt fick avsked från hovet:

Som stunden var för henne inne att, i anseende till sina år, vara betänkt på ett parti, så blef också Carl Sparre utsedd dertill och lät aldeles härtill disponera sig.²³⁴

Enligt Lovisa Ulrika var det alltså hon som tagit initiativ till förlovningen. Kan det ha varit rykten om att drottningen låg bakom förmälningen som Carl Sparre ägnade sig åt att avvisa? Eller ska denna notis om förlovningen snarare tolkas som ett tjuvnypp mot en hovdam som ansågs ha agerat svekfullt? Kanske är det en bitter konflikt mellan Strömfelt och drottningen som sipprar fram i dessa rader.

²³¹ Lindskog 1932, s. 305-306.

²³² Ehrensvärd II 1878 [1780], s. 174.

²³³ Se t.ex. Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 19/8 1756. "ni kommer att vinna ert slag älskade vän genom att övertyga världen att ni inte visste något om mina intentioner förrän efter det att ni lämnat hovet" [*vous gagnerez Votre bate cherissime amie en persuadant l'univers de ce que Vous n'avez rien sue de mes intentions qu'après votre sortie de la Cour*]

²³⁴ Fersen II 1868, s. 254.

Bild 6: *Hönstavlän* (1747) av Johan Pasch (1706–1769). Foto © Nationalmuseum, Stockholm. I bakre raden Ernestine von Grisheim (1707–1767), Catharina Charlotta Taube (1723–1763) och Henrika Juliana von Liewen (1710–1795). Främre raden: Charlotta Sparre (1719–1795), Agneta Strömfelt (1725–1760) och Ulrika Strömfelt (1724–1780). Tuppen i bakgrunden sägs föreställa Carl Gustaf Tessin (1695–1770). För diskussion om tavlan, se Lindberg 1999.

Vilka slags känslor Carl Sparre och Ulrika Strömfelt kan ha hyst för varandra vid förlovningens ingång är det alltså svårt att få grepp om, men det är högst sannolikt att de kände varandra. Ulrika Strömfelt hade varit vid hovet tillsammans med Carl Sparres syster Charlotta under flera år, till exempel finns de båda avbildade tillsammans på Johan Paschs berömda *Hönstavlän* från 1747. Ulrika Strömfelt var som nämnts vän med Carl Gustaf Tessin, som i sin tur var bror till Carl Sparres styvmor. Tessin lämnade för övrigt en intressant karaktäristik av Ulrika Strömfelt i den lilla bagatellen *Les Audiences de L'Amour* från 1747, som skildrar hur Amor besöker just de hovdamer som

finns avbildade på *Hönstavlän*.²³⁵ Där de andra hovdamerna en efter en faller till föga för Amor, skrattar Strömfelt honom rakt i ansiktet, och berättar att kärlek inte är något obekant för henne. Det är alltså svårt att tänka sig att hon, när hon nio år senare gifte sig med Carl Sparre, inte hade en viss uppfattning om vad hon gav sig in på.

1858/59 – Fredrik von Essen och Aurore Brahe

Fredrik von Essen (1831–1921), kallad ”excellensen” inom släkten, var yngste son till Fredrik Ulrik ”generalen” von Essen och Anna Sofia Gyllenhaal och växte upp på släktgodset Kaflås i Västergötland, som han kom att överta 1859.²³⁶ Bröderna Reinhold von Essen och Gustav von Essen verkar ha önskat ett mer tillbakadraget liv, och näst äldste brodern Hans Henrik von Essen hade tidigare inköpt och övertagit Tidaholms bruk och egendom, där han utvecklade den industriella verksamheten. Numera räknas han som staden Tidaholms grundare.²³⁷

På Kaflås fanns ett på sin tid berömt stuteri där fadern Fredrik Ulrik von Essen under sommarmånaderna bedrev en ridskola för officerare, ett slags föregångare till Strömsholms ridskola. Hästar var någonting som också intresserade sönerna, vilket Hans Henrik von Essen beskrivit i sina memoarer och som också framgår i Fredrik von Essens brev.²³⁸ Fredrik von Essens hästintresse kom att bestå, och Kaflås stuteri hade en fortsatt betydelse för den svenska hästaveln bland annat genom att vara delaktig i den första importen av ardennerhästar.²³⁹ Det var dock inte hästarna som kom att utgöra grunden för Fredrik von Essens karriär, utan han gjorde en helt annan livsbana.

Efter att ha genomgått officersutbildning, bland annat vid kavalleriskolan i Saumur, och blivit officer vid sin fars regemente, befann sig von Essen på Kaflås, enligt uppgift ”nedslagen och oviss om sin framtid”.²⁴⁰ Han mottog då

²³⁵ Den lilla komedin finns tryckt i Beijer 1946.

²³⁶ Redogörelsen för Fredrik von Essens liv är där inget annat anges, hämtad från *Fredrik Essen, von*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15498>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Sten Carlsson.), hämtad 2014-04-03.

²³⁷ Hans Henrik von Essen blev dock inte särskilt framgångsrik av flera olika skäl. Se t.ex. Norrby 2005, s. 111.

²³⁸ T.ex. Essen 1895, s. 74.

²³⁹ Planck 2010.

²⁴⁰ *Fredrik Essen, von*, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15498>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Sten Carlsson.), hämtad 2014-03-04.

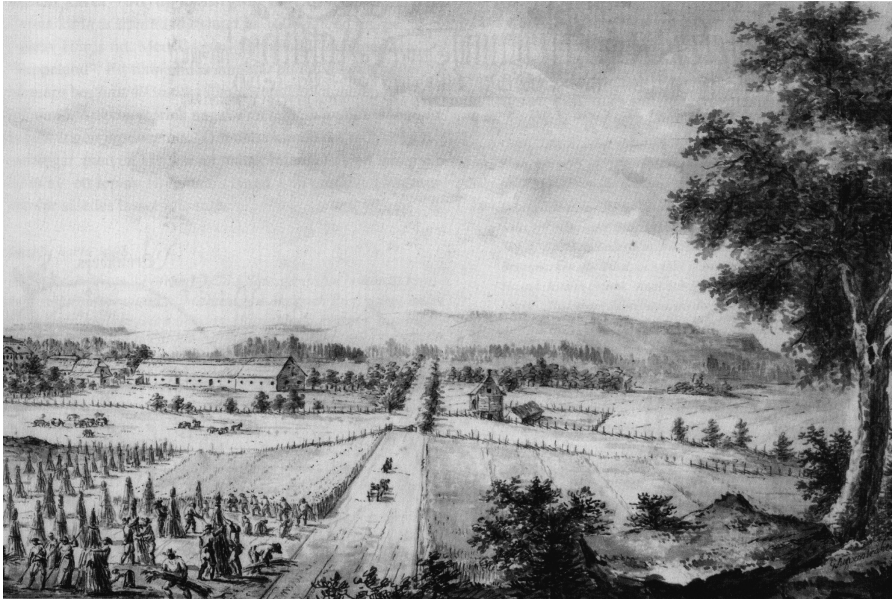

Bild 7: Skörd på Kafås år 1802. Teckning av Gustaf Silfverstråle.

ett brev från kronprinsen med ett anbud att bli ordonnansofficer i dennes stab, vilket Fredrik von Essen accepterade med glädje. Väl i Stockholm introducerade kronprinsen Fredrik von Essen i familjen Brahe och inbjöd också Aurore Brahe till hovet för Fredriks räkning. Han hade svärmat för henne några år, men trodde han, utan något hopp.

Genom giftermålet med Aurore Brahe 1859 kom Fredrik von Essen att tillhöra en av Sveriges främsta adelssläkter. Eftersom ingen av Aurores två bröder fick några barn, var det Fredrik och hans ättlingar som ärvde den utdöende Braheättens enorma godsinnhav – med Skokloster som juvelen i kronan. Till detta kom arvet från Aurores stormrike morbror Fritz Piper. Fredrik tog avsked ur kavalleriet för att ägna sig åt Kafås och de egendomar han kommit att förfoga över genom giftermålet med Aurore. År 1863 tillträdde han som disponent på Salsta bruk. Han investerade också i brodern Hans Henriks industriföretag, som till exempel Vulkan tändsticksfabrik i Tidaholm.

Fredrik von Essen var också riksdagsman och 1888 inträdde han som finansminister i Gillis Bildts ministär, något han kanske klarade med vissa

frågetecken. Fritz von Dardel uttryckte det som att Essen ”ehuru en fullkomlig gentleman och allmänt värderad, passade bättre för hästdressyr än för högre finanser”.²⁴¹ När det 1891 var aktuellt med byte av regeringschef var Fredrik von Essen en av kandidaterna, men innevarande statsministern Gustaf Åkerhielm drev i stället igenom att Boström skulle utnämnas. 1894 utsågs han till riksmarskalk, ett uppdrag som verkar ha passat honom betydligt bättre än finansministerposten.

Aurore Brahe (1838–1924) var dotter till Nils Brahe (1812–1850) och Amalia Piper (1808–1886) och äldst av fyra syskon, där den yngste brodern Magnus kom att bli den siste Brahen. Som redan nämnts hade familjen Brahe ett omfattande godscomplex, och somrarna verkar man ha föredragit att tillbringa på Rydboholm. På vintrarna bodde man på Västra Trädgårdsgatan 11A i Stockholm, i det så kallade Banérska palatset. Adressen var viktig, på Västra Trädgårdsgatan bodde många av Stockholms mer prominenta invånare. Förutom änkegrevinnan Brahe bodde också hennes bror hovstallmästaren greve Fritz Piper med hustru i samma hus; på Västra Trädgårdsgatan 15B residerade excellensen greve Karl De Geer och i nummer 17 bodde excellensen greve Baltzar von Platen. På andra sidan Kungsträdgården, kallad ”Torget” av invånarna runt om parken, hittade man bland annat excellensen greve Nils Gyldenstolpe.²⁴²

Aurore Brahe tillhörde således vad man skulle kunna kalla 1850-talets ”crème de la crème”, och deltog därmed aktivt i societetslivet. Av hennes brev att döma verkar detta inte ha varit en situation hon uppskattade helt; det framgår att hon var blyg och oftast trivdes bättre i mindre sällskap. Möjligtvis kunde detta berott på att hon hörde dåligt, hon blev senare döv. Carl Fleetwood, 1:e sekreterare på utrikesdepartementet, beskriver henne som ”[Essens] snälla men stendöva, visserligen förnäma men ytterst tillbakadragna hustru”.²⁴³ Änkegrevinnan Brahe verkar också ha varit en tämligen dominerande mor som av en släkting beskrevs på följande sätt:

²⁴¹ Dardel 1931 [1894], s. 229.

²⁴² Wrangel 1924, s. 59. Se också Rundquist 2001, s. 279.

²⁴³ Fleetwood II 1968 [1889], s. 905.

Bild 8: Aurore Brahe och Fredrik von Essen år 1859.

Hennes anletsdrag hade måhända intet, som angav ”la grande dame”, men hela hennes sätt, hennes något bestämda uppträdande, oaktat hon var mycket liten, och hennes, av en efterklang av gustaviansk esprit kännetecknade konversation gåvo genast vid handen, att man här stod inför en person i hög ställning.²⁴⁴

Det braheska hushållet innehöll också ”Magistern”:

fil. mag. J.A. Afzelius, ett original av första ordningen, som aldrig kunnat besluta sig för att lämna sin informatorspåls i Braheska huset. Sedan den yngre av grevinnans [Amalia Brahe, f. Piper] söner slutat sina studier, stannade ”magistern” kvar såsom sällskap och vän i huset, läsande högt om kvällarna, läggande patience, berättande dagens ”on dits” eller smågrälände med grevinnan.²⁴⁵

Aurore Brahe hade också en kort period varit förlovad med Carl von Platen, en av Sveriges rikaste arvtagare – men också ökad för sina förlovningar; han hade i tur och ordning avverkat en stor del av Stockholms unga societetsdamer.²⁴⁶ Carl von Platen hade möjligen varit ett bättre parti, men Fredrik von Essens frieri mottogs med glädje av den stränga modern som beskriver eklateringen så här i ett brev till en släkting:

Fredrik Essen hitkom förliden torsdag afton, och fredagen d. 16 firade vi här de ungas förlovnin, då ringarna växlades. Med Guds nåd och bistånd hoppas jag att de bliva lyckliga, måtte vår Herre ledsaga dem på en jämn väg genom livet – Högst obetydligt kände jag Essen; han lovordades av de flesta, och jag får uppriktigt säga, att hans sätt att vara är mycket angenämt. Han är begåvad, med gott huvud, mycket rättrådig i karaktären, ett öppet väsende, med ett ord, allt vittnar hos honom, att han är en ädel människa. Han är omtyckt inom officerscorpsen och ansedd att vara en skicklig officer. Aurore är förtjust i sin fästman, lycklig och glad att se honom här, och jag finner mycket nöje i hans sällskap, ty han kan samtala i alla ämnen, allvarsamt och glättigt.²⁴⁷

Äktenskapet mellan Aurore Brahe och Fredrik von Essen varade i hela 62 år (1859-1921) och är fortfarande känt som sällsynt lyckligt i slakten. När man i Kavlás godsarkiv plockar fram mappen ”Bref från min Fredrik såsom fästman” möts man av en liten notering om att breven lästs av Aurore och Fredrik 1916 och 1920

²⁴⁴ Wrangel 1924, s. 67.

²⁴⁵ Wrangel 1924, s. 68–69.

²⁴⁶ Dardel 1931 [1888], s. 12.

²⁴⁷ Wrangel 1924, s. 71–72.

Guldbröllops Kafés 1879, 1909

*Första raden Henström bakom Hallström G. Hamillan N.v. Essen W.v. Essen E. Hamillan
 Brudparet N.v. Essen Fr.v. Essen F.v. Essen E.v. Essen bakom fr. v. L.v. Essen N. Hamillan
 S.v. Essen L. Pernmet E.v. Essen Primarsköld P.v. Essen E.v. Essen R. Odmerang E.v. Essen Nyll?
 C. Hamillan Alfred v. Essen F.v. Essen H. Brahe E. Pern W. Nyll A. Brahe G.v. Essen J. Essen N.v. Essen
 L.v. Essen i bakgrunden L. Nyll v. Essen E.v. Essen.*

Bild 9: Aurore och Fredrik von Essen omgivna av familj och släktingar på sin guldbröllopsdag.

Brevväxlingarna

Källmaterialet består alltså av två brevväxlingar mellan förlovade par, den första från 1756 mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt, den andra från 1858/59 mellan Fredrik von Essen och Aurore Brahe.²⁴⁸

Den första brevsamlingen består av 39 brev skrivna av Carl Sparre mellan 22 maj och 26 oktober 1756 samt 32 brev skrivna av Ulrika Strömfelt mellan 26 juni och 19 oktober 1756 (med reservation för ett odaterat brev som eventuellt är svar på Sparres första brev, friarbrevet). Den andra brevväxlingen består av 19 brev från Fredrik von Essen skrivna mellan 13 juni 1858 och 8 juli 1859, inklusive ett odaterat som är skrivet strax före vigseln, som ägde rum 14 juli 1859 samt 68 brev skrivna av Aurore Brahe mellan 11 maj 1858 och 11 juli 1859. Fredrik von Essen har förmodligen skrivit betydligt fler brev, men

²⁴⁸ RA Börstorsamlingen E3062 och E3070 samt Kafås godsarkiv 67 och II 3.

sannolikt inte fullt så många som fästmän (det finns flera brev där han skriver att han mottagit två brev som han nu besvarar). Att det bara finns 19 brev bevarade, beror troligen på att han ofta uppmanade fästmän att riva sönder hans brev; dels bad han henne göra det i några av dem som finns bevarade, dels beklagade hon sig i ett brev över att han uppmanat henne göra detta.²⁴⁹ Även Aurore Brahe bad vid något tillfälle fästmannen riva sönder eller bränna upp hennes brev.²⁵⁰

Breven mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt är i huvudsak skrivna på franska, men breven mellan Fredrik von Essen och Aurore Brahe är skrivna helt på svenska. De är mycket olika till omfång; breven från 1756 är betydligt längre än de från 1858/59, dock utan att innehålla mer information av personlig natur. Sparres brev upptar sällan färre än tio sidor och det är inte sällsynt med uppemot 20 sidor, medan Strömfelt är något mer återhållsam; hennes brev omfattar omkring sex sidor, men är mer tättskrivna. Breven mellan Brahe och von Essen ligger oftast på fyra sidor. Ett enklare sätt att mäta omfång är att jämföra hur långa de blir transkriberade. Då ligger Carl Sparres brev på 4–6 sidor, Ulrika Strömfelts på 2–4 sidor, Fredrik von Essens på 1 sida och Aurore Brahes brev på 1–2 sidor.

Brevväxlingen mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt kan grovt delas i tre delar. Den inleds med ett formellt friarbrev, där svaret uppenbarligen varit jakande. Därefter tillbringade paret ca en månad tillsammans innan Sparre kallades till Stockholm för att hjälpa till i statskuppens efterverkningar. Den 23 juli fick han ledigt och kunde bege sig till Landsjö för att återigen vistas i fästmöns närhet till och med den 3 augusti, när han återvände till Stockholm. Någon gång efter 5 september träffades de igen på Åkerö och tillbringade där en vecka tillsammans.²⁵¹ Den första delen (21 juni – 23 juli) av brevväxlingen domineras av förstående skäl av den pågående statskuppen. I den andra delen (4 augusti – 5 september) har det hela lugnat ner sig, och även om riksdagen och utredningen av statskuppen fortsatte, handlar breven nu mer om Sparres

²⁴⁹ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 12/8 1858: "Du kan förstå, att mitt största nöje är att få bref från min afhållne fästman, bed mig derfor ej sönderrifva dem, ty för mig är det en viktig njutning att få ofta läsa dem om, och om igen. Du finner det kanske barnsligt och dumt, men förlåt det som allt annat."

²⁵⁰ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 12/5 1859. Jag kan inte låta bli att undra om det är detta brev han syftade på, när han 22/5 skrev: "Jag tackar dig hjertigen för ditt sednaste tillla bref, som enligt dina ordres måste sönderrivas, hvilket ock skedde;".

²⁵¹ "Tessin har antecknat första gästen i röda damastkammaren, fröken Ulrika Strömfelt, en av dem vilkas vänskap förblivit sig lik även efter hans brytning vid hovet. Hon tillbragde en vecka på Åkerö och sammanträffade där med överstelöjtnanten Carl Sparre, en framtidsman, som hon innan årets slut skulle träda i brudstol med." Leijonhufvud 1931, s. 13.

planer att hitta en bostad åt dem och hans funderingar på den fortsatta karriären. I den tredje delen (17 september – 22 oktober) tycks relationen ha fördjupats.

Hur relationen utvecklades och fördjupades kommer jag att analysera närmare i följande kapitel, men att utvecklingen är så tydlig under den ändå relativt korta tid brevväxlingen ägde rum, kan tyda på att även om förlovningen inte ingicks av konvenansskäl, hade paret ingen egentlig kärleksrelation som föregick den. Det gör breven extra spännande, eftersom kärleksrelationen då delvis konstrueras i breven. Tydligast syns detta i Strömfelts brev. Sparre eldade på redan från början och överöste fästmän med galanta epitet och glödande kärleksförklaringar, medan Strömfelt initialt var betydligt mer återhållsam men allteftersom uttryckte mer kärleksfullhet. Kanske tog hon efter fästmannens sätt att skriva, kanske blev hon alltmer förälskad allteftersom hon bombarderades med passionerade utgjutelser.

10 maj 1756	Strömfelt begärde avsked/avskedas som hovfröken
22 maj 1756	Friarbreve
början av juni? – 21 juni 1756	Carl Sparre besökte Ulrika Strömfelt på Landsjö
14 juni	"Minnesdag". Var det denna dag hon gav sitt officiella ja?
22 juni – 23 juli 1756	Carl Sparre i Stockholm
24 juli -3 augusti 1756	Carl Sparre besökte Landsjö
4 augusti – 5 september 1756	Carl Sparre i Stockholm
6 september – 16 september 1756	Gemensamt besök på Åkeröö. Ulrika Strömfelts födelsedag.
17 september – 22 oktober 1756	Carl Sparre i Stockholm
14 december 1756	Bröllop

Tablå 1: Översikt av brevväxlingen mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt 1756.

Även brevväxlingen mellan Aurore Brahe och Fredrik von Essen kan delas upp i tre delar. Någon gång i början av maj 1858 friade Fredrik von Essen, men ganska omgående måste han lämna staden. I månadskiftet maj/juni fick de chans att tillbringa halvannan vecka tillsammans innan von Essen reste hem till Kaflås, för att återvända och tillbringa en månad på Skokloster tillsammans med fästmän. I mitten av oktober var han tillbaka i Stockholm, och stannade där till mitten av januari. Sedan väntade en lång vår, där de förlovade sågs som

hastigast över påsk och pingst (då också lysningen ägde rum) innan bröllopet gick av stapeln 14 juli 1859. En viss sordin över firandet lades förmodligen av att kungen (Oscar I) avlidit några dagar tidigare.

Tyvär finns det tämligen få av Fredrik von Essens brev bevarade från period 1 (11 maj 1858 – 3 juli 1858) och period 2 (12 augusti – 15 oktober 1858), medan de under period 3 (20 januari 1859 – 12 juli 1859) är bevarade mer eller mindre i sin helhet, framför allt från slutet av perioden. De är trots detta betydligt färre än breven från Aurore Brahe (15 brev från Fredrik von Essen och 40 från Aurore Brahe). Det finns dock mycket som tyder på att Aurore Brahe var den mer flitiga brevskrivaren av de två. Det händer att hon frågar om hon skriver för ofta till honom och likaså ber honom inte skriva om han inte har tid.²⁵²

Det går inte att urskilja samma utveckling av relationen i brevväxlingen mellan Aurore Brahe och Fredrik von Essen som det gör i den mellan Ulrika Strömfelt och Carl Sparre. Detta kan sannolikt förklaras med att det fanns en utvecklad kärleksrelation innan brevskrivningen började, men det reser frågan om vad en utvecklad kärleksrelation är. Enligt uppgift hade Fredrik von Essen svärmat för Aurore Brahe i några år, när han 1858 av kronprinsen presenterades för familjen Brahe.²⁵³ Likaså framgår av Aurore Brahes brev att hon under våren 1858 gått på baler hon annars kanske avstått ifrån, för att kunna träffa Fredrik von Essen.²⁵⁴

Den 1 maj 1859 skrev hon dock

I föl just dessa dagar voro rätt oroliga, att lefva i ovisshet älskar jag icke, jag kände ej ro hvarken natt eller dag, alltid tänkte jag på hvad du sagt mig hos Cederströms o undrade på (att när jag den gången kunde vara så bestämd), hvarföre du ej ville innan afresan hafva allting klart, men så kom Mecklenburgska balen o afresan; dessa dagar skall jag aldrig förglömma, då vore jag otacksam o ej värd din kärlek samt min framtida lycka;²⁵⁵

²⁵² Aurore Brahe till Fredrik von Essen 18/5 1858: "det plågar mig veta att du har så mycket att göra, och beder dig derföre ej hindra dig allt för mycket med att skriva till mig, om du ej har tid och lust dertill, för mig blir det alltid en kär sysselsättning, att en stund språka med dig min älskade Fredrik".

²⁵³ Fredrik Essen, von, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15498>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Sten Carlsson.), hämtad 2014-03-04.

²⁵⁴ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 24/1 1859: "i föl dref mig oftast hoppet att få se dig på mottagningar till Daschkoffs etc: då jag rett så gerna velat i ro sitta hemma, alltid förmådde jag Mamma att promenera på Drottningholm, och var jag alltid vid dåligt lynne, ja till och med sorgsen, då jag ej mött Baron Essen, ingen människa kunna åtminstone, anade det, ingen plågades deraf mer än jag; och nu, då jag för alltid är förenad med dig, min älskade, måtte jag rätt vara tacksam för denna stora nåd, och kunna i framtiden blifva dig till någon glädje och nytta, i främsta rummet göra dig lycklig;"

²⁵⁵ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 1/5 1859.

vilket tyder på en medvetenhet om ömma känslor från hans sida, men fortfarande en osäkerhet hur djupa dessa var. Kanske kan man därför dra slutsatsen att även om det inte fanns en utvecklad kärleksrelation mellan dem, fanns det känslor för den andre hos dem båda.

7 maj 1858	"Mecklenburgska balen", Fredrik von Essen friade till Aurore Brahe
11 maj – 27 maj 1858	Fredrik von Essen borta
28 maj – 12 juni	Fredrik von Essen i Stockholm
13 juni 1858	Fredrik von Essen på Kafås
15 juni 1858	Aurore Brahe på Rydboholm
24 juni 1858	Fredrik von Essen på Axvalla hed för truppövningar.
15 juli – 11 augusti 1858	Fredrik von Essen besökte Skokloster
16 juli 1858	Förlovning eklaterades
12 augusti- 17 oktober 1858	Fredrik von Essen på Kafås och Aurore Brahe på Skokloster och Stockholm
18 oktober 1858 – 19 januari 1859	Fredrik von Essen på besök i Stockholm
20 januari – 10 mars 1859	Aurore Brahe i Stockholm och Fredrik von Essen på Kafås
12 mars – 4 juni 1859	Fredrik von Essen i Örebro (Mosås), Aurore Brahe i Stockholm
Påsk (21/4-25/4) 1859	Fredrik von Essen på besök i Stockholm
5 juni – 19 juni	Fredrik von Essen på besök på Rydboholm
20 juni – 13 juli 1859	Fredrik von Essen på (?) Lugnet, Aurore Brahe på Rydboholm och Skokloster
14 juli	Bröllop

Tablå 2: Översikt av brevväxlingen mellan Aurore Brahe och Fredrik von Essen 1858/59.

De båda brevväxlingarna har valts ut därför att de på många sätt liknar varandra, trots de omkring hundra år som skiljer dem åt. Båda brevväxlingarna är omfattande och äktenskapen beskrivs av utomstående som lyckliga. Personerna tillhör samtliga högadeln, och de hade till och med samma yrken (männen officerare, kvinnorna hovdamer).

En skillnad som kan vara värd att uppmärksamma är åldern. Carl Sparre och Ulrica Strömfelt var jämnåriga (33 respektive 32 år) då de förlovade sig 1756. Fredrik von Essen var 27 år medan Aurore Brahe bara var 20 år när de

förlovade sig 1858. Under 1700-talet var det inte ovanligt att hovdamer kommit upp en bit i ålder när de gifte sig.²⁵⁶ Att vara hovdam innebar lön och frihet från familjens övervakning och det är inte orimligt att tänka sig att kvinnorna njöt av den friheten och inte kände någon brådska att gifta sig.²⁵⁷

Undersökningen av brevväxlingarna består av två kapitel. I det första utforskas hur kärleksrelationen upprätthölls och fördjupades. Kort sagt: hur skapade man ett *vi* ur ett *du* och ett *jag*? I det andra utforskas hur upplevelsen av kärlek uttrycktes i de båda brevväxlingarna. Var det samma känsla man uttryckte i brevväxlingen från 1756 som den som kommer till uttryck i brevväxlingen från 1858/59?

²⁵⁶ Som jämförelse kan man ta den ålder de andra hovdamerna på Hönstavlan hade när de gifte sig: Ernestine von Grisheim 45 år, Catharina Charlotta Taube 25 år, Henrika Juliana Liewen 38 år, Charlotta Sparre 29 år och Agneta Strömfelt 29 år.

²⁵⁷ Om hovdamer, se Ilmakunnas 2007, Norrby 2005, s. 251-255, Parland-von Essen 2001, s. 229-233, Rundquist 2001, s. 149-194.

KAPITEL 5

BREV SOM RELATIONSARENA

I avhandlingens första del, som utforskade den svenska adelns inställning till kärlek och äktenskap 1750–1900, användes källor där synen på kärlek och äktenskap skymtade fram mer en passant när andra ting avhandlades. I andra delen kommer fokus i stället att ligga på hur kärlekens uttryck förändrades under samma tid. Undersökningen består av djupstudier av de två brevväxlingar som introducerades i föregående kapitel. Syftet med detta kapitel är att studera vilka grepp kärlekspar använde för att bygga och stärka sin relation och hur detta förändrades över tid.

En av dem som undersökt kärlekens semantik i ett längre perspektiv är sociologen Niklas Luhmann som genom studier av hur kärlek skildras och uttrycks i skönlitteratur, tecknat en utvecklingslinje av kärleken som kulturell konstruktion från medeltid till nutid. Det centrala i den medeltida höviska kärlekssemantiken var enligt Luhmanns modell idealiseringen av den älskade, och inte minst att sexualiteten kom att betraktas som en vulgär sinnestillfredsställelse som inte hörde den ideala kärleken till.²⁵⁸ Under tidigmodern tid karaktäriserades i stället kärleken av galanteriet, menar Luhmann, och kännetecknande för den galanta kärleken var att den syftade endast till att behaga utan att kräva engagemang. Man kunde så att säga uppvakta utan att uppvaktningen var bindande.²⁵⁹ Under 1700-talet förefaller enligt samma teori kärleken i stället allt mer utmärkas av att ett mer personrelaterat vänskapsbegrepp integrerades i kärlekskoden och att kärleken därmed anpassades till vänskapsidealet.²⁶⁰ Detta förändrade förhållandet mellan man och kvinna. Därmed omdanades också föreställningen om hur ett äktenskap skulle se ut, eftersom kärlek är en kvalitet medan vänskap är en relation. Kärlek kan vi känna till Gud och till oss själva, ja även till ting och idéer, men vänskap är bara möjlig i förhållande till andra människor. Här, menar Luhmann, kan vi se upphovet till den intimitet som enligt många av

²⁵⁸ Luhmann 2003, s. 60. Luhmann ser främst den höviska kärleken som en utgångspunkt, och fördjupar sig inte i hur och varför dessa processer ägde rum. För en fördjupad diskussion kring dessa processer, se Reddy 2012, kap. 2.

²⁵⁹ Luhmann 2003, s. 113.

²⁶⁰ Luhmann 2003, s. 118f.

dem som ägnat sig åt kärlekens kulturhistoria är utmärkande för det moderna äktenskapet, eftersom det är vänskapen, inte kärleken, som ger upphov till intimitet. Andra viktiga aspekter som också lyfts fram i teoribygget är att i takt med att en ny förståelse om människan som individ växte fram, individualiserades också kärleken. Idén om att det fanns en ”den rätte” slog rot. Under 1800-talet skedde ytterligare utveckling av kärlekskoden genom att reflexiviteten kom in som något nytt. Med reflexivitet menar Luhman ”att man känslomässigt bejakar och söker efter en känsla som motsvarar den egna”.²⁶¹ Det centrala skulle alltså vara att den egna känslan responderas av den andres, och att kärleken kommer till stånd därför att parterna ömsesidigt möjliggör en sådan relation.

Hur den här reflexiviteten kunde ta sig uttryck rent praktiskt i konstruktionen av kärleksrelationer har historikern Christina Douglas undersökt i en studie av två förlovade pars brev under 1800-talet. Hon ansluter sig till filosofen Adriana Cavarero, som menar att vi människor är ”återberättningsbara” (narratable) och därmed beroende av andra för att få våra livsberättelser berättade för oss.²⁶² Begäret att få livsberättelsen, och därmed också sin kärlekshistoria, återberättad av den älskade, är extra starkt hos ett kärlekspar eftersom detta är oupplösligt sammanbundet med begäret efter den andre.²⁶³

Historikern Faye Bound har påpekat att kärleksbrev ska betraktas som minst lika komponerade som till exempel rättsinlagor.²⁶⁴ Därmed bör man iaktta varsamhet när det gäller att utläsa subjektiva känslor ur dem; hur känslorna uttrycks i dem står i relation till konventioner och föreställningar om den romantiska kärlekens natur. Dessa konventioner och föreställningar är kulturellt och historiskt betingade, kärleksbrev kan således aldrig kopplas loss från sin historiska kontext. Men, poängterar Faye Bound, detta behöver inte vara skäl att förringa möjligheten av att kunna ta del av hur upplevda känslor uttrycktes i kärleksbrev.²⁶⁵ Tvärtom ger dessa oss en unik möjlighet att genom ögonblicksbilder av hur tillfälliga och flyktiga känslolägen strukturerades och bevarades fördjupa vår förståelse av känslornas historia.

²⁶¹ Luhmann 2003, s. 203.

²⁶² Douglas 2011, s. 19, Cavarero 2000.

²⁶³ Cavarero 2000, s. 109–116.

²⁶⁴ Bound 2002, s. 5.

²⁶⁵ Bound 2002, s. 14.

Brevväxlingarna mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt från 1756 och Fredrik von Essen och Aurore Brahe från 1858/59 undersöks således med utgångspunkten att de ska ses som representationer för rådande kärleksdiskurser såväl som uttryck för personliga känslor. När dessa fyra individer skrev kärleksbrev och uttryckte sina subjektiva känslor, använde de formuleringar som var meningsskapande i deras tid och kulturella sammanhang. Hur dessa fyra individer i breven konstruerade och reproducerade sina kärleksrelationer, bör således också spegla en mer generell syn på kärlek och kärleksrelationer.

Det vardagliga samtalet

Ett centralt syfte med kärleksbrev är att upprätthålla och utveckla relationen med en annan människa. Genom att imitera det vardagliga samtalet skapas en känsla av intimitet och förtrolighet, en känsla som understryks av att brevskrivaren drar in läsaren i brevs tillkomstsituation.

Kärleksbrev (liksom andra brev) ersätter det muntliga samtalet, vilket författaren får försöka återskapa genom att använda olika grepp som kan tänkas utmärka samtalet mellan vänner, till exempel närhet, vardaglighet och spontanitet. För ett kärlekspar som är åtskilt, blir breven den arena där relationen genom detta vardagliga samtal kan fördjupas och utvecklas. Att breven sågs som ett samtal är också något som alla fyra skribenterna vid något tillfälle tog upp. Carl Sparres ”enda tröst är att tala med Er”, och för Aurore Brahe är den ”korta stund jag på detta sätt får samtala med min afhållna och innerligt älskade fästman /.../ den roligaste och mest efterlängtrade i hela veckan”.²⁶⁶

De två brevväxlingarna har alltså samma utgångspunkt – att imitera ett samtal – men använder sig av delvis olika grepp för att göra detta. Den mest påtagliga skillnaden är 1700-talets ideal av fria associationer, att texten flödar utan styckeindelning eller åtskillnad på vilka ämnen som avhandlas. I 1800-talsbrevet markeras det tydligt när ett nytt stycke inleds, och ämnen avhandlas oftast ett i taget. Kompositionen var dock fortfarande fri och även om styckeindelningen är tydlig finns ingen egentlig disposition av breven.

²⁶⁶ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 20/7 1756, *unique consolation est de parler de Vous* och Aurore Brahe till Fredrik von Essen 19/8 1858. Detta är exempel, konstruktionen är återkommande.

Ämnena varierar mellan styckena, och det förekommer att ett ämne som tagits upp tidigare återkommer. Detta i sig skapar en upplevelse av ett mer spontant samtal, än ett brev med genomtänkt disposition.

Breven mellan Sparre och Strömfelt innehåller inga överskrifter eller inledande hälsningsfraser, utan börjar in medias res.²⁶⁷ Breven mellan Brahe och von Essen innehåller däremot med några undantag överskrifter av typen ”Min älskade Fredrik!” och ”Älskade Aurore!”. Båda brevväxlingarna innehåller oftast inledningsvis en kommentar om mottagna och skickade brev, som följande två exempel kan illustrera:

1756	1859
<p>Ni fick två av mina brev i dag på samma gång min käre kusin, jag hade skrivit ett i torsdags, först efter att ha fått ert i hopp om att det skulle komma fram tillräckligt i tid till postgången men olyckligtvis var det för sent, och jag fick tillbaka det samma dag, jag har inte öppnat det sedan dess²⁶⁸</p>	<p>Tvenne bref har jag nu obesvarade att tacka Dig hjerteligen för min Käraste lilla Tös som så ofta gläder mig med några rader: oftast får jag dina bref under pågående lektion som ej får afbrytas synnerligen i Ridhuset, men då är det bra svårt stoppa brefvet i fickan och vänta med att läsa det när jag igentkänt din stil, som jag dessutom (oss emellan) beundrar såsom särdeles vårdad och vacker.²⁶⁹</p>

De många omnämningarna av hur posten utväxlades ger också en bild av parens situation. Eftersom båda förlovningarna inledningsvis var hemliga, kunde inte alla brev skickas med den vanliga posten, utan förmedlades via andra personer.²⁷⁰ Till exempel föreslog ”Magistern” att ”om det undras allt för mycket på hvarföre Du så ofta skrifer till Grefvinnan Brahe, beder han dig

²⁶⁷ Ett exempel på hur brev kunde inledas finns i avhandlingens inledande kapitel. Att inte ha någon överskrift förefaller ha varit brukligt vid den här tiden mellan individer som var jämlikar i socialt hänseende. Löwendahl 2007, s. 68.

²⁶⁸ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 4/7 1756, *Vous receviez aujourd'hui deux de mes letters à la fois mon cher cousin, j'en avois écrite une jeudi passé, d'abord apres avoir reçue la votre dans l'espoir qu'elle arriveroit assez a tems till postgången mais malheureusement il etoit trop tard, et on me la rendit le meme jour, je ne l'ai pas ouverte depuis.*

²⁶⁹ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 28/3 1859.

²⁷⁰ Förlovningar hölls vanligen hemliga tills alla de närmaste berörda informerats och man hade växlat ringar. Då hade förlovningen eklaterats och offentliggjorts. Se Hamilton 1923, s. 144 och Rundquist 2001, s. 94–95.

adressera breven till honom”.²⁷¹ I brevväxlingen från 1858/59 finns också spår av en kommunikationsrevolution; vid flera tillfällen nämns att paret har sänt telegram till varandra.²⁷²

Ett sätt att skapa gemenskap och närvaro med den frånvarande mottagaren var att rekonstruera omständigheten under vilken brevet skrivits, det vill säga återberätta den situation man befann sig i.²⁷³ I breven från 1858/59 användes detta ibland redan i inledningen, som när Fredrik von Essen skrev från de stora truppövningarna på Axevalla hed sommaren 1858 att ”[J]ust nu dundrar kanonerna och den stora utdelningen försigår, en vacker ceremonie som jag blott från min tältdörr får beskåda emedan jag idag är jourhavvande”.²⁷⁴ I andra fall användes det som avslutning i breven som i detta exempel ”adjö man ropar åt mig att jag måste skynda mig för posten ska avgå, jag älskar er av hela mitt hjärta, av hela min själ min käre vän”.²⁷⁵

Gemensamt för brevväxlingarna är ett ständigt ursäktande för att breven är slarviga och dåligt skrivna. Som exempel beklagade Carl Sparre att hans brev är svårlästa för att de ”är skrivna i all hast”.²⁷⁶ Ulrika Sparre bad om ursäkt för att ”jag skriver som en katt”.²⁷⁷ Fredrik von Essen berömde fästmöns prydliga brev och menade att ”Annat är med mina dem jag någon gång tror att du ej kan läsa” och Aurore Brahe skrev att hon trots att hon inte tänkt ”besvara dig med mina kråkfötter” inte kunde låta bli att svara på ett kärkommet brev.²⁷⁸ Dessa ursäkter för att brev inte är genomtänkta och nedvärderingen av det egna skrivandet, var också ett sätt att skapa närhet och en konvention som tillhörde genren.²⁷⁹

Litteraturvetaren Marie Löwendahl har i sin avhandling *Min allrabästa och ömmaste vän: Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal* (2007) tittat närmare på hur kvinnor markerade sin kvinnlighet i sin brevskrivning och visat hur dessa betonade det vardagliga, spontana och föga lärda. En aspekt som berörs är hur detta förstärks genom ett förminskande av den skrivna texten, genom att benämna den till exempel *griffonage* [klotter], något som också Ulrika

²⁷¹ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 18/5 1858.

²⁷² Dessa finns dock inte bevarade.

²⁷³ Löwendahl 2007, s. 93.

²⁷⁴ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 24/6 1858.

²⁷⁵ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 18/7 1756, *adieu on me crie que je dois me depecher que la poste va partir, je vous aime de tout mon coeur, de toute mon ame mon cher ami.*

²⁷⁶ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 15/10 1756, *est faite au galop.*

²⁷⁷ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 4/7 1756, *j'ecris comme un chat.*

²⁷⁸ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 10/2 1859 och Aurore Brahe till Fredrik von Essen 15/10 1858.

²⁷⁹ Löwendahl 2007, s. 65, 96-97.

Strömfelt gjorde. På frågan huruvida det kan anses vara ett typiskt kvinnligt drag att förminska den egna texten går däremot uppfattningarna inom forskningen isär. Litteraturvetaren Ann Öhrberg undersöker i sin avhandling *Vittra fruntimmer: Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare* (2001) huruvida kvinnliga skribenter i högre grad än manliga använder vad hon kallar ett ödmjukhetstopos, men kommer fram till att så inte verkar vara fallet.²⁸⁰ Litteraturvetarna Margareta Björkman och Christina Sjöblad som undersökt dagböcker, menar däremot att självkritik och blygsamhetstopos är utmärkande för kvinnors skrivande.²⁸¹ Löwendahl drar ingen slutsats huruvida förminskandet är typiskt kvinnligt eller inte, utan nöjer sig med att konstatera att det hör till den spontana och informella brevgenren. Inte heller jag kan dra någon slutsats utifrån dessa fyra skribenter, eftersom samtliga ursäktar sitt slarviga brevskrivande. En reflektion är dock att det nog kan ligga något i att det trots allt är ett kvinnligt sätt att skydda sig mot kritik, inte minst därför att de två kvinnorna i min undersökning inte har något alls att be om ursäkt för, jämfört med männen. Carl Sparres franska är bedrövlig och Fredrik von Essens handstil gräslig, medan båda kvinnorna skriver högst prydligt och Ulrika Strömfelts franska är helt begriplig.

Nyheter och skvaller

Ett av de viktigaste syftena med brev är nyhetsförmedling. Denna kan dessutom användas som ett relationsskapande grepp. Dels hålls den älskade informerad om vad man själv är med om, dels kan man relatera det som händer, i synnerhet när det gäller nyheter av privat natur, till den egna kärlekshistorien.

I den mån vi skriver brev i dag är det sannolikt nyheter av privat natur som förmedlas, men i äldre tider var brev en viktig kanal även för mer officiella nyheter, i synnerhet då tryckt litteratur och tidningar var utsatt för censur.²⁸² För den som bodde på landsbygden var brev ofta enda möjligheten att få reda på vad som hänt i den stora världen. Vissa brevväxlingar handlade således enbart om informationsutbyte, och hölls ofta i en opersonlig ton. En förmögen godsägare på landet kunde hålla sig med en korrespondent i Stockholm, och

²⁸⁰ Öhrberg 2001, s. 100, 153–154, 282.

²⁸¹ Björkman 2006, s. 219 och Sjöblad 1997, s. 278.

²⁸² Se t.ex. Hennings 1928, s. 9 för utförligare diskussion.

på samma sätt kunde en skribent som till exempel Johan Christoffer Barfod försörja sig på att förmedla nyheter.²⁸³

Men även det intima kärleksbrevet hade denna informativa roll, och särskilt under en händelserik period som statskuppen 1756, när såväl Sparre som Strömfelt hade beröring med det som skedde. Det är av förklarliga skäl främst Carl Sparre som hade den nyhetsförmedlande rollen i brevväxlingen. Det var han som befann sig i händelsernas centrum, medan Ulrika Strömfelt satt mer isolerad på Landsjö. 1858/59 var situationen den motsatta – då var det Aurore Brahe som befann sig i Stockholm, medan Fredrik von Essen antingen var på Kafås eller på någon exercisplats. Nyhetsförmedlingen var således inte kopplad till kön, vilket till exempel Marie Löwendahl också visat i sin studie av Hedda De la Gardies brev till maken Gustaf Mauritz Armfeldt. Som nyhetsförmedlare var man och kvinna jämlikar; den som hade något att rapportera gjorde det.²⁸⁴ Däremot är det stor skillnad mellan vad som rapporteras i de två brevväxlingarna. År 1756 var tack vare statskuppen en händelserik period, och Sparre befann sig i maktens innersta krets. 1858/59 var inte fullt så händelserikt, men även om det pågick spännande saker då också, hade Brahe inte tillgång till de rum där politiska frågor dryftades och beslut fattades. Ett bra exempel på skillnaden i nyhetsrapportering ger dessa utdrag:

1756	1858/59
<p>Att Kungen hade utsett Henning Gyllenborg till riksråd, på förslag från Carl Höpken och Överste Mannerheim: Jag fick också till min stora förvåning veta att fred mäklats mellan Fredrick Gyllenborg och Pechlin, med uteslutande av Frisendorff och andra artiklar vars innehåll huvudsakligen gick ut på att sänka Fersens och hans vänners Anseende; Det är sannerligen Fred mellan Dragonerna och Husarerna, Dessa skojare som såg att de ömsesidigt ödelade var-</p>	<p>Ditt sista brev var sändt med Axel Rosen, välkommet och älskligt som alla, Axel helsar mycket, jag tror han ej trivdes här rätt väl, emedan han blifvit commenderat att tjenstgöra hos en brigadchef i stället för hos Kronprinsen och således både äter illa och har mindre angenämt, utan trivsel var detta ej rätt då han fått löfte om bättre; som vi emedlertid äro upptagna.²⁸⁶</p>

²⁸³ T.ex. Löwendahl 2007, s. 108.

²⁸⁴ Löwendahl 2007, s. 107f.

²⁸⁶ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 24/6 1858.

andra, att det inte var möjligt att plundra och dela upp staten mellan sig så länge som råttådigheten och rättvisan behöll sin makt över sinnena, de blev tvungna att komma samman, och eftersom de såg att Fersen var den ende man som genom sitt exempel inspirerade, till vår nation, kärlek till det sanna och det rättvisa och den rätta andan för riksdagarna, som lärde Medborgarna att Riksdagarna är skapta för det allmännas Bästa och för staten, och inte för regelvidrigheter, för plundring och för enskildas fördelar, var det klokt ur deras synpunkt att sänka honom. Ändamålet har sedan början av riksdagen varit att ur rådet utesluta Henning Gyllenborgs svage förstfödde, det var enkelt eftersom Pechlin var på kant med morbror [Tessin], men det blev lättare på sättet som jag just sagt, och inte bara genom att han kom på förslag men man har också sett till att placera Mannerheim för att vanhedra nationen, en man som är stupfull på eftermiddagarna och som inte vet vad han säger eftersom han inte äter något, ett djur med andra ord. Hade Drottningen varit i stan är jag säker på att han hade utsetts.²⁸⁵

Thorsdagens musikaliska soaré var ej långgrandig, blott tre timmar, att sjunga förefaller rätt svårt, då man ej känna sig dertill hågad. Fredagen började jag aftonen hos fru Due, men souperade hos Friherrinnan Nauckhoff, der talade jag med Baron Åkerhjelm, som på förmiddagen varit här att få underrättelser från dig, löjtnant Peyron var ledsen att ej fått säga sig farväl, lördagen dansade vi hos Falkenbergs, balen tycktes varit rätt animerad, jag hvilade en française och dansade cotillon med Baron Åkerhjelm (flottan), conversationen var nästan lifligare än dansen; galoppen lemnade vi åt de oförståndiga.

Många baler omtalas, om lördag tänker jag få uppsöka det Daschkoffska huset.²⁸⁷

²⁸⁵ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 19/9 1756. *que le Roy vennoit de nommer Henning Gyllenborg pour le Senat, d'un förslag on il étoit avec Carl Höpken et Mannerheim le Colonelle : J'apris pour ma grande surprise encore que la paix étoit faite entre Fredrick Gyllenborg et Peckelin, a l'exclusion de Friesendorff et autres articles dont le contenu en substance est d'abbaiser le Credit des Fersen et de ses amis ; C'est la vraie Paix entre les Pandours et les Housards ; Ces coquins qui ont vue qu'ils se ruinoient mutuellement qu'il ny avoit pas moyen de rapiller et de partager l'état tout que le quité et la justice gardoit son pouvoir sur les esprits, ont esté nécessité de s'unir, et voyont que Fersen estoit le seul home qui inspiroit par son exemple a la nation l'amour du vrais et de la justice, et le vrais esprit des des diettes, qui enseignoit aux Citoyens que les Diettes étoient fait pour le Bien publique et l'état, et non pour des difformités, pour les pillages et pour les avantages des particuliers, il estoit de la prudance de l'abbaiser. L'objet a esté depuis le comencement de la diette d'exclure du senat l'aine foible de Hen : Gyllenborg, cela estoit facile tout que peckelin estoit brouilles avec l'oncle, mais cela devenoit aisé de la façon que je viens de dire et non seulement en l'avoit mis sur le*

Det sociala livet fungerade emellertid inte bara som en källa till nyheter utan även till skvaller, och gränsen var flytande. Ett brevets funktion var såväl att informera som att roa läsaren, och ofta sammanföll det underrättande med det underhållande. Men skvallret balanserade också mellan det offentliga och det privata. Man skvallrade om personer som uppträdde på den sociala arenan, men skvallret förmedlades privat från en person till en annan i en intim talsituation. Därmed kunde skvaller skapa en intimitet och förtrolighet i brevet, som ju också var ett ideal att eftersträva i det familjära brevet. Skvaller kan också tänkas fylla ytterligare en funktion. Om skvallret avhandlade andras kärleksliv – vilket skvaller ofta har en tendens att göra – kunde skvallret också relateras till den egna kärlekshistorien, vilket förekommer i båda brev-växlingarna. Nedan finns ett exempel där bröllop och förlovningar skildras:

1756	1858/59
<p>Fröken Düring tog emot komplimanger för sitt kommande bröllop med riksrådet Scheffer som eklaterades förra onsdagen vid Hovet; hennes Far ville eklatera den på grund av sjukdomen som han inte räknar med att bli frisk från, han skänker all sin egendom till sin svärson vare sig han överlever eller inte, och man säger att hon snart kommer att vara Grevinnan Scheffer: Min Gud varför står inte jag på tröskeln till att se Er som Grevinnan Sparre, för att aldrig mer i mitt liv skiljas från er, min förtjusande älskade, min kära och min enda vän²⁸⁸</p>	<p>Det är Dig troligen redan bekant, att Aurore Koskull nu är förlofvad med kapten Palin, Gud gifve det skett i en för dem båda lycklig stund.²⁸⁹</p> <p>Om torsdag står Aurore Koskulls bröllop, måtte hon ej med allt för tungt hjerta svara ”ja” i brudstolen, en framtid som ej grundas på <u>ömsesidig</u> kärlek kan blifva tung nog.²⁹⁰</p>

förslag mais on y a voit encore placé Manerheim pour des honorer la nation, un home qui est ivre mort les après dinés et qui ne sait ce qui dit etant a jeun, une bete en un mot. Si la Reine eut esté en ville il auroit esté nommé j'en suis sur.

²⁸⁷ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 24/1 1859.

²⁸⁸ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 2/9 1756. De som beskrivs i brevet är Carl Fredrik Scheffer och Gustava Sabina Düring. *Madlle Dyring reçoit les compliments sur son prochain mariage avec le senateur Scheffer eclaté mecredy passé a la Cour; son Pere l'a voulue faire eclater a Cause de la maladie d'ou il ne compte pas lui meme echaper, il donne tous son bien a son genre bien qu'il survive ou non, et l'on dit qu'elle sera*

Man har bett mig att vara marskalk på Greve Rosens bröllop som ska äga rum idag klockan åtta, jag accepterade dock inte utan viss tveksamhet, en sådan Ceremoni är knappast vad jag behöver för att muntra upp mig; han ska paradera sin förmenta lycka inför universums ansikte. Han låter måla sin kaross med två vapensköldar på varje dörr; han kommer att nicka åt mig för att säga din tur en annan gång, vänta ännu ett tag min käre vän, till slut kommer han att få äga inför Gud det han dyrkar, och jag kommer att få vänta lång tid ännu på denna för evigt välsignade dag: Åh min kära och ömma vän jag kommer inte att gå på detta bröllop, jag skulle lida för mycket, eller lova mig åtminstone att vi ska äta julegröt med mina föräldrar här i Stockholm²⁹¹

Med den snälla Ebba talar jag ofta om vännen i Wien, hon är för sina år rätt för sig kommen o förständig, ehuru ännu mycket barn; ja emellanåt pojkaktig, för mycket; jag hoppas åren o erfarenheter hjälper det; Tante Elise vill ogerna att Baron Gustaf kommer hem till vårt bröllop, ty hon tycker att han derigenom bryter mot Farbror's önskan att ej någon förlovning får ega rum innan hösten o detta möte möjligen kunde påskynda eller ock gifva fart till en mängd ryckten; då jag sist besökte henne ålade hon mig säga dig detta o äfven röra dervid då du skrifver till Wien, men jag beder dig derned göra som du för godt finner.

Gifve Gud de och alla hade sina hjerteangelägenheter på så rediga fötter som o jag; innan du någonsin hade talat vid mig, visste jag bestämt hvad jag ville; intet i verlden kunde förmå mig älska någon annan än dig; ack! Hvilken ljuv känsla att älska o veta sig älskad tillbaka!²⁹²

bien tot la Comtesse de Schefer: Mon Dieu que ne suis-je a la veille de Vous voir la Comtesse de Sparre, pour ne plus etre separé de Vous de ma vie, mon adorable amante, ma chere et ma seule amie.

²⁸⁹ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 27/5 1858.

²⁹⁰ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 13/9 1858. Understrykningarna i utdragen är återgivna från originalen.

²⁹¹ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 13/7 1756. *l'on ma priés detre marechal aux nopces de Comte Rosen qui le seront aujourd'hui en huit, je l'ai accepte non sans quelque poine, une Ceremonie pareils n'etant guere propre a m'égayer ; Il va promener s'en pretendue bonheur a la fase de l'univers. Il fait peindre son carosse a deux ecussons de jaque portiere ; il me fera un inclination de tete pour me dire a toi une autre fois, attendez encore mon cher, enfin il posedera devant Dieu et les homes ce qu'il adore, et je serés encore longtems a attendre ce jour a jamais beni : Oh ma Chere et tendre amie je n'y viendrais pas a ces nopces, j'y aurés trop a souffrir, ou du moins promettez moi que nous mangerons le julegröt avec mes parents ici a Stockholm.*

²⁹² Aurore Brahe till Fredrik von Essen 6/5 1859.

Den här typen av sociala nyheter är dock betydligt vanligare i Aurore Brahes brev, så också de återkommande kopplingarna till och jämförelserna med den egna kärlekshistorien. Reflektionerna kring skvallret fyller en viktig relationsskapande funktion. Genom att infoga personliga värdeomdömen skapas förtrolighet med läsaren; en illusion om ett intimt ögonblick för de två brevväxlarna uppstår. Även om Sparre liksom Brahe kopplade skildringar av förlovningar och bröllop till den egna relationen, finns det en viktig skillnad, som illustreras väl av ovanstående exempel. För Sparre tycks skildringen av en förlovning eller bröllop ha utgjort ett avstamp mot en galant kärleksförklaring som uttryckte saknad och en dröm om framtiden. För Aurore Brahe verkar förmedlingen av liknande nyheter snarare ha varit ett sätt att poängtera styrkan i de egna känslorna, men också ett sätt att återberätta och återskapa den gemensamma relationen.

Då och sedan

Att återberätta gemensamma minnen och att planera för den gemensamma framtiden kan vara ett sätt att stärka en relation och göra ett *vi* av ett *jag* och ett *du*. I sin studie av kärleken som existentiellt skeende poängterar Marie Douglas att återberättandet av kärleksberättelsen inte bara har funktionen att konstruera en gemensam livsberättelse utan att konstruera själva parrelationen i sig.²⁹³ Genom återberättande av det gemensamma minnet reproduceras tanken att ett jag och ett du som gemensamt blir ett vi. Återberättande förekommer i båda de brevväxlingar jag har undersökt, men de tog sig olika uttryck, och verkar ha fyllt olika funktioner. Eventuellt är det här, i konstruktionen av den gemensamma livsberättelsen, som vi hittar de största skillnaderna mellan brevväxlingarna från 1700-talet respektive 1800-talet.

I ett brev till fästmön berättade Carl Sparre om en middag hos ”fru Dücker” där han fått redogöra för alla detaljer om sitt frieri:

att jag inte sa något till Er förrän kvällen före Ni for till Landsjö, att Ni inte svarade något, och kort att jag lovade mig till Er vid min senaste resa: Hon hade fått veta det sista sa hon, alla hade sagt henne det, trots att hon borde

²⁹³ Douglas 2011, s. 80–81.

varit ledsn eftersom hon inte hade hört något av Er själv, gick hennes förvåning inte till vrede. Hon gav oss sina välsignelser.²⁹⁴

De här typen av rekapituleringar av gemensamt upplevda händelser är emellertid tämligen sällsynta i breven mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt; exemplet här ovan är egentligen enda gången det finns en längre återberättelse av en gemensamt upplevd händelse. Sparres skildring hör till den galanta retoriken, där händelser skulle beskrivas så att läsaren uppfattade sig som ett ögonvittne. Den fru Dücker som Sparre besökte var grevinnan Hedvig Vilhelmina Oxenstierna, änka efter riksrådet Carl Gustaf Dücker och en av de mer framstående personerna i Stockholm, till exempel kan nämnas att det var hon som fick äran att bära kronprins Gustaf till dopet. Hennes hem verkar också ha utgjort ett slags ”skvallercentral”, vilket gjorde att Sparre länge drog sig för att göra visit, eftersom förlovningen helst skulle hållas hemlig ett tag.²⁹⁵ Till sist krävde dock konvensansen att han måste besöka henne och ”för att för första gången i mitt Liv få avnjuta fru Dückers Pladder”.²⁹⁶ Detta ångrade han senare, då damen ifråga synnerligen indiskret talade bredvid munnen på en middag hos sin svärson, vilket Sparre också berättade och förargat kommenterade ”Se där vår hemlighet i goda händer”.²⁹⁷

Även Fredrik von Essen drog sig till minnes hur frieriet gick till, i ett brev skrivet ett år efter förlovningen:

Min käraste; under dessa dagar åkallas ständigt i mitt minne, liksom hos dig, den för oss båda så betydelsefulla tid i fjol då jag ständigt med hjärtat i halsgropen, full af fruktan o hopp tvekade att nalkas din kära moder, allt i den tron att det skulle möta ett afslag huru hjertans glad och tillika öfverraskad blef jag ej då hon ej nekade mig sin dotters hand; och ännu mer; genast mottog mig med moderlig välvilja;²⁹⁸

Det finns emellertid en viktig skillnad mellan Carl Sparres roande beskrivning av besöket hos den gamla grevinnan, och Fredrik von Essens hågkomster av

²⁹⁴ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 19/8 1756, *que je ne Vous en avois dit mot que la veille de Votre depart pour Landsiö, que Vous ne me repondois rien, et bref que je fut promis a Vous a mon dernier voyage : Elle estoit informée disoit elle de ce dernier, tout le monde le lui avoit dit, bien qu'elle devoit en douleur n'en ayant rien attendue de Vous meme, cet etonnement n'alloit cependant pas jusqu'a la colere, Elle nous a donnés ces benedictions.*

²⁹⁵ Varningar för hennes skvallrande hade också utfärdats av svärsonen Gustav Fredrik von Rosen, enligt Carl Sparres brev till Ulrika Strömfelt 6/7 1756.

²⁹⁶ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 19/8 1756, *pour la premiere fois de ma Vie goutté la Babil de madme Dykert.*

²⁹⁷ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 19/8 1756, *Voila notre secret en bonne main.*

²⁹⁸ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 5/5 1859.

frieriet. Denna distinktion kommer fram i anknytningen till läsaren. Sparres skildring var visserligen skriven på ett sätt som skulle öka närvaron, men läsaren förblev trots allt endast en betraktare, medan von Essens förefaller ha försökt göra läsaren delaktig genom att berätta att fästmän mindes samma sak som han. På så sätt blev läsaren involverad i den gemensamma livsberättelsen, och skribentens känsla speglades i mottagarens. Skildringen förefaller alltså vara ett bra exempel på den reflexivitet som till exempel Luhmann menar kännetecknar den moderna kärleken, det vill säga att man känslomässigt bejakar och söker efter en känsla som liknar den egna.²⁹⁹ På samma sätt som Fredrik von Essen mindes årsdagen drog även Aurore Brahe sig händelsen till minnes: ”I morgon torde våra tankar mötas, årsdagen af Mecklenburgska balen, nog kommer jag ihåg den dagen!”³⁰⁰

Carl Sparre och Ulrika Strömfelt hann inte vara förlovade ett helt år, friarbrevet var skrivet 22 maj 1756 och bröllopet ägde rum i december samma år. Av brevväxlingen framgår dock att även de verkar ha haft en minnesdag, nämligen 14 juni. Vad som hände mer exakt den dagen framgår inte av deras brev, men en gissning är att det var den dagen de räknade som sin förlovningsdag eftersom Ulrika Strömfelt 14 juli skrev:

Det är i dag exakt en månad sedan jag blev den lyckligaste personen i världen, ni minns det säkert som jag min käre Kusin, denna stund kommer alltid att finnas med mig och jag kommer för alltid välsigna dess minne.³⁰¹

I Ulrika Strömfelts text finns samma grepp som hos Fredrik von Essen, en återknytning till ett gemensamt minne av en viktig händelse. Till skillnad från Fredrik von Essen talade hon inte om vilken händelse det gällde, vilket egentligen inte är av någon vikt; minnet är ju gemensamt och den tilltänkte läsaren visste vad hon anspelade på. Denna skillnad är dock betydelsefull. Genom att Fredrik von Essen återberättade en händelse som även Aurore Brahe rimligtvis måste känna till konstruerade han den gemensamma livsberättelsen. Om man tittar på det svar Carl Sparre skickade en vecka senare blir mönstret tydligare:

²⁹⁹ Luhmann 2003, s. 203.

³⁰⁰ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 6/5 1859.

³⁰¹ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 14/7 1756, *Il y a aujourd'hui précisément un mois que je suis devenue la personne du monde la plus heureuse, vous vous en souvenir sans doute comme moi mon cher Cousin, ce moment me sera a jamais present et j'en benirai a jamais le souvenir.*

Det är jag min avgudade och ömma vän, som bör räkna den 14 dennes som märkesdagen för en ny epok i mitt liv, det var jag som då blev den lyckligaste bland dödliga. Det är jag som vann mest därutav och vars lycka ej går att beskriva.³⁰²

Sparres svar var i första hand artigt och galant (vilket inte ska tolkas som att det inte skulle vara uppriktigt menat), och fokus låg på den egna känslan, inte på ett gemensamt vi. Det finns inget försök att skapa en gemensam berättelse, utöver ”jag blev lyckligare än du den dagen”.

Bild 10: Denna teckning låg bland Carl Sparres brev till Ulrica Strömfelt. Den är daterad 14 juni 1756, den dag som enligt breven skulle ha varit minnesvärd. Föreställer den kanske Ulrika Strömfelt tecknad av Carl Sparre?

³⁰² Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 20/7 1756, *C'est moi adorable et tendre amie qui doit comter le 14 du Courant pour le jour marque de l'époque de ma vie, C'est moi qui en suis le plus heureux mortell. C'est moi qui en a tiré les plus grands avantages, et dont le bonheur n'est pas definisable.*

En månad senare mindes återigen Ulrika Strömfelt deras minnesdag:

Dagens datum är detsamma som det för den lyckligaste dagen i mitt liv, jag kunde inte min mycket käre vän, avhålla mig från att påbörja mitt brev, även om jag inte avslutar det förrän i morgon efter att ha mottagit ert, jag finner en oändlig tillfredsställelse att svära er att den ömhet jag lovade er för två månader sedan och som redan då var högst uppriktigt, nu dock är tusen och tusen gånger starkare, min tillgivenhet ökar i varje ögonblick, jag känner det med en oändlig tillfredsställelse³⁰³

Också i detta saknades detaljerna, de som var så viktiga i breven från 1858/59. Fokus förefaller ha legat på den egna känslan och den egna upplevelsen, inte på ett återskapande av en gemensam kärleksberättelse. Talande är också att de ovan angivna exemplen är de enda tillbakablickarna på vad man skulle kunna kalla gemensamma minnesdagar som förekommer i brevväxlingen från 1756. Aurore Brahe och Fredrik von Essen verkar däremot ha haft en mängd gemensamma minnesdagar, som var och en var värd att tas upp:

i dag jemt ett år sedan började du din första vackt hos Kronprinsen, då vi tillsammans intogs i Orden så lifligt som det hänt i går ihågkomme jag det, det kändes rätt underligt inträda aldeles ensam, utan förkläde, lemnad åt sig sjelf redan länge innan dess tänkte jag på min vän i Westergöthland, tordes likväl aldrig fråga någon eller något om dig, jag tror ingen af de mina anade någonting då.³⁰⁴

Som tidigare nämnts var Aurore Brahe och Fredrik von Essen förlovade betydligt längre än Carl Sparre och Ulrika Strömfelt, vilket naturligtvis öppnar för större möjligheter till fler minnesdagar. Carl Sparre och Ulrika Strömfelt skrev dock minst lika många brev under sin tid som förlovade som Brahe och von Essen, men utan att nämna någonting om tiden före förlovningen. Det finns inga spår av att de skulle ha haft ögon för varandra eller ens umgåtts före förlovningen.³⁰⁵ Som sentida läsare får man egentligen inte veta någonting av händelser som föregått frieriet. Detta kan jämföras med

³⁰³ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 14/8 1756, *La Date de ce jour etant la meme que celle du jour le plus heureuse de ma vie, je n'ai pas pu mon tres cher ami, m'empecher de commencer ma lettre, quoique je ne l'acheverai que demain apres avoir reçue la votre, je trouve un satisfaction infinie à vous jurer que la tendresse que je vous ai promise il y a aujourd'hui deux mois, et qui etoit deja bien sincere alors, est cependant apresant mille et mille fois plus vive, mon attachement augmente à chaque instant, je le sens avec un plaisir infini.*

³⁰⁴ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 1/3 1859.

³⁰⁵ Vilket de rimligen borde ha gjort, i och med att de umgicks i samma kretsar.

den senare förlovningen, där en bal på "Daschkoffska huset" fick Aurore Brahe att minnas tidigare besök:³⁰⁶

i följd dref mig oftast hoppet att få se dig på mottagningar till Daschkoffs etc: då jag rett så gerna velat i ro sitta hemma, alltid förmådde jag Mamma att promenera på Drottningholm, och var jag alltid vid dåligt lynne, ja till och med sorgsen, då jag ej mött Baron Essen, ingen menniska kunna åtminstone, anade det, ingen plågades deraf mer än jag; och nu, då jag för alltid är förenad med dig, min älskade, måtte jag rätt vara tacksam för denna stora nåd, och kunna i framtiden blifva dig till någon glädje och nytta, i främsta rummet göra dig lycklig; jag frukta att mången gång under den nu förflutna tiden jag förorsakat dig sorg, förlåt mig! Gud skall veta, att ingen i verlden jag så gerna gör ledsen, som dig; jag håller dig ju af själ och innerst hjerta kär.³⁰⁷

Det förefaller alltså ha varit viktigare att återvända till den gemensamma kärleksberättelsen i den senare brevväxlingen, att tillsammans återskapa gemensamma minnen och på så sätt förstärka relationen. De skillnader vi ser kan tyda på ett förändrat förhållningssätt både till individen och till föreställningen om vad kärlek är.

Om återblickarna var sällsynta i breven från 1756 finns där i stället ett fokus på nuet och den gemensamma framtiden, särskilt i Carl Sparres brev. Under vistelserna i Stockholm arbetade han hårt på att först finna en framtida bostad för dem och senare med att inreda densamma.

Jag såg er varje ögonblick med mig, vi ordnade tillsammans vårt lilla hem, ni såg belåten ut, och ni nöjde er med lite, och av det skälet saknade ni ingenting.³⁰⁸

Hur våningen skulle inredas beskrevs noggrant, och det betonades att det verkligen var *notre demeure* [vår bostad], *notre maison* [vårt hem] och

Det känns som om jag redan betraktar mitt gamla skrivbord med välbehag eftersom det står bland våra möbler och under vårt tak³⁰⁹

³⁰⁶ Greve Jakob Daschkoff var rysk envoyé i Stockholm och huserade i Fersenska huset på Blasieholmen. Wrangel 1916, s. 30.

³⁰⁷ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 24/1 1859.

³⁰⁸ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 25/9 1756, *Je vous voyois a jaque instant avec moi, nous arrangions ensemble notre petite maison, vous aviez l'air contente, et vous vous accomodois du peu, et par cette raison rien ne vous manquoit.*

³⁰⁹ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 30/9 1756, *je regarde ce me semble deja mon bureau, mon vieux bureau avec complaisance puisqu'il est parmi nos meubles et sous notre toit.*

Liknande diskussioner om det gemensamma hemmet saknas i brevväxlingen från 1858/59. Det finns en trolig förklaring till detta; Fredrik von Essen var den i syskonskaran som skulle ta över familjegodset Kaflås. Bostad till de unga tu var alltså redan ordnad. Aurore Brahe, som ofta gav uttryck för att hon inte trivdes i stadens intensiva sällskapsliv, verkar ha sett fram emot lugnet på landet:

Längtan till landet är stor (med mera intresse följer jag Magisterns afhandlingar om sparrisodling och annan trädgårdsskötsel) blott vid tanken, att om Gud vill, snart sjelf börja ett nytt verksammare och nyttigare lif, viljan är stark men förmågan ännu helt klen.³¹⁰

Och när en efterlängtd resor till Kaflås blev inställd då Fredrik fått frossan och måste resa till Söderköping för ett kurbesök, sörjde Aurore att inte få se det blivande hemmet och träffa sin blivande svärmor:

Huru innerligen kärt för mig att hafva fått göra Svärmor bekantskap och syskonens, samt sett mitt blifvande hem der för mig ett helt nytt lif komma att börja fullt af verksamhet och nytta.³¹¹

Enligt filosofen Adriana Cavarero har kärlekspar ett behov av att ständigt återberätta den gemensamma kärleksberättelsen för att konstruera den gemensamma livsberättelsen.³¹² Historikern Christina Douglas utvecklar detta med att det inte enbart handlar om den gemensamma livsberättelsen, utan att det handlar om att konstruera själva parrelationen i sig.³¹³ Men såväl Cavarero som Douglas diskuterar utifrån människor med en modern världsbild. I de brev jag har undersökt kan man se en betydande skillnad mellan brevväxlingen från 1700-talet och den från 1800-talet, där det i den senare framstår som betydligt viktigare att återberätta och konstruera den gemensamma relationen än i den tidigare.

Gudomliga vän och förtröstan på Gud

Gud hade en påtaglig närvaro i de båda brevväxlingarna, men på mycket olika sätt. I Carl Sparres brev från 1756 förekommer otaliga galanta epitet med gudomliga motiv, den tillkommande kallas *adorable amie* [avgudade vän],

³¹⁰ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 14/6 1858.

³¹¹ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 9/9 1858.

³¹² Cavarero 2000, s. 93.

³¹³ Douglas 2011, s. 80–81.

divine amie [gudomliga vän] och *idole* [avgudabild]. Också kärleken i sig var av gudomligt slag, och Gud hade skapat den älskade enbart för Sparre:

Det är inte ett mirakel, varje dödlig som skulle ha fått Ert Hjärta, skulle vara i min situation, Gud har skapat er sådan, er själs fullkomlighet reser hyllningar av detta slag: Gud har skapat er för mig, jag erhåller er direkt ur hans hand, hur skulle jag kunna låta bli att älska Er intill tillbedjan!³¹⁴

Gud förekom således i högsta grad i breven från 1756, och åkallades såväl i utrop som *mon Dieu que je vous aime* [Herregud vad jag älskar er], som när Sparre vände sig till högre makter för att be om skydd för den älskades hälsa:

Min första omsorg var att tacka Gud för hans Gudomliga beskydd vilket så uppenbart visade sig vid detta tillfälle, och be honom att vaka över alla era dagar vid vilka mina egna är så nära förbundna³¹⁵

I breven från 1858/59 saknas de galanta epiteterna och diskussioner om kärlekens eventuellt gudomliga väsen, men Gud var lika närvarande när det gällde skyddet för den älskades hälsa:

Måtte vår herre bevara dig; jag är så orolig för din hälsa, tänk på din Fästman, du såg själv på honom för något år sedan hvad öfveranträngning verkar på själ och kropp både tankgång och kroppskrafterna blifva förslappade, en gifven följd af nervsystemets försvagande genom nattvak mm.³¹⁶

Även om Gud förekom i de båda brevväxlingarna, var skillnaden stor när det gällde religionens närvaro. Någon egentlig religionsutövning nämns aldrig i breven från 1756, mer än ett kort omnämnande av att det skulle hållas en tacksägelsegudstjänst för att fira att statskuppen avvärrats.³¹⁷ I breven från 1858/59 är emellertid religionsutövningen mycket närvarande, och när Aurore Brahe väntade på att Fredrik von Essen skulle komma på besök över påsk skrev hon

nu är det förbi med baler o Soirées, hvar o en bereder sig till den förestående högtiden hvars orsak är så rik på betraktelser, just till denna tid

³¹⁴Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 2/7 1756, *Ce n'est pas un miracle, tout mortel qui aurait reçu Votre Coeur, seroit dans mon Cas, Dieu vous a crée telle, la perfection de votre ame erige des homage de ce genre : Dieu vous a crée pour moi, je vous reçoit de sa main, le moyen de ne Vous aimer a l'adoration!*

³¹⁵Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 30/6 1756, *Mon premier soin fut de rendre grace à Dieu de sa protection divine que à parue si visiblement dans cette occasion, et de le supplier de continuer a veiller sur des jours aux quels les miens sont attachés.*

³¹⁶Fredrik von Essen till Aurore Brahe 10/2 1859.

³¹⁷Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 25/6 1756.

kommer du hit, då vi tillsammans kunna uppsända våra böner o öppna våra hjertan för Gud.³¹⁸

När bröllopet närmade sig försökte Fredrik von Essen skjuta upp lysningen för att kunna hinna gå till nattvard, eftersom detta inte blivit av på länge.³¹⁹

I brevväxlingen från 1756 kan man emellertid se en förändring i förhållandet till Gud efter vistelsen på Åkerö i början av september. Där Gud och den religiösa tematiken tidigare snarast varit ett retoriskt förhållningssätt, trädde nu ett nytt slags gudomlighet fram. Tidigare hade kärleken till den älskade framställts som jämbördig med frälsningen, som i detta brev från juli 1756:

Var den lyckligaste såsom Ni är den mest älskade, och var det tack vare mig så att jag inför Gud och människor kan åtnjuta den obeskrivliga tillfredsställelsen, allena jämförbar med frälsningen, att ha orsakat den sanna lyckan för Henne som jag älskar och som är den enda för vilken jag vill leva och dö för.³²⁰

Nu framträdde i stället en gud som kunde känna sig hotad av den kärlek de två hyste för varandra och som man borde inta en försiktig hållning till:

Ta själv tillbaka om ni älskar mig, min älskade vän, det löfte ni ger att offra ert liv för att förlänga mitt, kan ni tro att jag inte skulle föredra att tusen gånger utstå den grymmaste död framför fasan att överleva er ett endaste ögonblick. Bara denna idé får mig att darra och får mig att dränka detta papper med mina tårar. En försiktig önskan blir ibland bönhörd av Gud när han vill straffa oss för att ha vågat diktera lagar för Honom.³²¹

Även Carl Sparre kände samma sak, och känslan överväldigade honom till den grad att han här tar till svenska för att uttrycka vad han kände:

Gud wällsigna Ehr deremot min söta wän, Edra wällsignade tårar kunna giutas för mig men aldrig öfver mig, ty min ömhet är med min trohet lika oändelig, och utan behag, emot begrep kan Jag Gud nåde mig, i ringa måhl fhela emot mitt jordiska alt, [men aldrig, aldrig i min vetskap och mitt

³¹⁸ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 15/4 1859.

³¹⁹ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 28/5 1859.

³²⁰ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 22/7 1756, *Soyez la plus heureuse comme Vous ete la plus aimée, et soyez le par moi pour que je jouisse devant Dieu et les homes de l'inexprimable la satisfaction et la seule comparable au salut, d'avoir fait le vrais bonheur de Celle que j'aime et pour qui seule je veut vivre et mourir.*

³²¹ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 22/9 1756, *Retraitez vous meme si vous m'aime mon cher ami, le voeux que vous faites de vouloir sacrifier vos jours pour prolonger les miens, pouvez vous croire que je ne preferasse de souffrir mille fois la mort la plus cruelle a l'horreur de vous survivre un seule instant, cette seule idée me fait fremir, et me fait baigerer ce papier de mes larmes un voeux temeraire est quelquefois exaucé de Dieu, quand il veut nous punir d'oser lui prescrire des loix.*

Hjärta, ty han älskar er: Jag fruktar aldrig att älska er för lite, men oss bevara Gud] at ej försjuda oss emot honom i för högt älskande af en dödlig människia så at wij ej i exés af Passion ej sätia kiött till vår arm och tro ingen ting i världen af hans wählgiärningar böra achtas, blåt wij äga Hvarannan.³²²

Ulrika Strömfelt vände sig direkt till Gud, för att be om att slippa straff för att hon älskade så övermåttan:

min Gud, min frälsare, förbarma er över mig, och straffa mig inte för att jag omåttligt älskar ert mest perfekta verk, åh min älskade hur ska jag våga erkänna för er att jag var tillräckligt orättvis, tillräckligt tokig för att till en början bli ledsen för den rädsla ni visar att vår måttlösa kärlek skulle kunna väcka anstöt.³²³

Reflektioner kring att kärleken till en annan människa på något sätt skulle förtörna Gud saknas helt i breven från 1858/59. Tvärtom andas de breven endast förtröstan på Gud och kärleken:

mätte vår gläje här på jorden vara gemensam öfver att vi äro förenade och mätte vårt hopp vara sådant att vi en efter detta lifvet måga äter vara förenade och detta genom den tro som vi hysa till vår käre Herre och Frälsare att vi endast genom honom kunne få frid och ett godt slut på det timliga.³²⁴

I Aurore Brahes och Fredrik von Essens föreställningsvärld fanns ingen motsatsställning mellan kärleken dem emellan och kärleken till Gud; deras Gud kände ingen svartsjuka för att de älskade varandra. Tvärtom var deras kärlek ett bevis på kärleken till Gud:

du får ej tro att jag går o ser ledsen ut, nej tvärs om, jag tänker på bröllopet o huru lyckliga vi skola bli, om Gud så vill, o säkert tänker Han i nåder äfven på oss, som så godhetsfullt dagligen tänker på alla sina skapade verk, blott vi förtrösta uppå Honom.³²⁵

De olika förhållningssätten till Gud och religionen speglar naturligtvis de olika personernas inställning till religion; Aurore Brahe och Fredrik von Essen tycks båda ha varit varmt troende. Men förhållningssätten reflekterar också

³²² Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 4/10 1756, [*mais jamais jamais de mon sue et de mon Ceour car il vous adore: Je ne crains jamais de vous aimer trop peu, mais nous precerve le Ciel*].

³²³ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 9/10 1756, *o mon Dieu, mon sauveur, prennés pitié de moi, et ne me punissez point d'aimer excessivement votre plus parfait ouvrage, ah mon cher amant comment oserois-je vous avouer que j'ai été assez injuste, assés déraisonnable pour me chagriner d'abord de la crainte que vous temoignez que notre amour poussé à l'excés pourroit offenser.*

³²⁴ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 5/5 1859.

³²⁵ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 27/6 1859.

sekulariseringsprocessen, där religionen gick från att vara en statsangelägenhet till vara individens angelägenhet.

Framförallt speglar de här skillnaderna en förändring i föreställningen om kärleken och äktenskapet. Den kärlek som Carl Sparre gav uttryck för i sina brev passar in på det som enligt Niklas Luhmann kännetecknar den galanta kärleken, en kärlek som i grund och botten var konstruerad som ett spel, en kamp som handlade om att erövra kvinnan, och där det var mannens överdrift, excessen, som rättfärdigade att kvinnan gav sig hän.³²⁶ Luhmann framhåller att den galanta kärlekens *amour passion* korresponderar mot ett äldre "passivt" passionsbegrepp, där man gav sig hän tills man förlorade sin identitet.³²⁷ En sådanhängivenhet kunde inte tillägnas en annan människa, den var endast förbehållen Gud. Många av dem som diskuterat det modernare kärleksbegreppet, menar att den moderna kärleken kännetecknas av att den blivit alltmer sakraliserad. Tvärtemot hur man tidigare hade uppfattat det, får man enligt den nya synen identitet genom att älska.³²⁸ Christina Douglas har också påpekat att tanken att det var Gud som sammanförde kärlekspar kan ses som en variant av den romantiska kärlekens idé att kärleken låg bortom individens kontroll.³²⁹

Kanske var Carl Sparres och Ulrika Strömfelts själskval bara retorik och ett sätt att uttrycka "ingen har älskat som vi", men det kan också ha varit rester av ett äldre förhållningssätt till kärlek som vi ser spår av. Aurore Brahes och Fredrik von Essens brev är däremot skrivna i en tid när det inte längre fanns någon konflikt mellan att älska en annan människa och att älska Gud, utan där kärleken till en annan människa snarast var en manifestation av Guds kärlek, därför finns heller ingen konflikt eller ruelle över detta i breven.

Du och jag – och vi tillsammans

Att skriva och ta emot kärleksbrev är en social handling, brevens funktion är att upprätthålla och utveckla relationen mellan två individer. Ett du och ett jag ska sammansmältas till ett vi. Som jag visat i kapitlet ligger det betydligt mer än "bara" kärleksbetygelser i detta relationsskapande. Kärleksbetygelserna

³²⁶ Luhmann 2003, kap 6 och 7.

³²⁷ Luhmann 2003, s. 91.

³²⁸ Lystra 1989, kap. 8 och Sanner 2003, s. 50.

³²⁹ Douglas 2011, s. 178.

formar och reflekterar upplevelsen av kärlek, men det är de mer informativa delarna av breven som formar och utvecklar relationen. Det är också i delarna där man berättar om vad man gjort och vad man varit med om som personlighet och individualism skymtar fram, liksom i de delar när man relaterar till den andre och kärleken som ett gemensamt projekt. Det är just i förhållandet mellan informativa delar och kärleksbetygelser som breven från 1756 skiljer sig som mest från breven från 1858/59. I Carl Sparres och Ulrika Strömfelts brev dominerar kärleksbetygelserna helt, och de två personerna är ganska svåra att få grepp om. I synnerhet gäller det Ulrika Strömfelt, vilket kan bero på att Sparres brev är betydligt längre och för att det händer mer omkring honom. Fredrik von Essens och Aurore Brahes brev domineras av återgivandet av händelser som de varit med om eller hört talas om, vilket gör att de på ett helt annat sätt träder fram som individer. Ofta kopplas också dessa händelser till den gemensamma kärlekshistorien.

Föreställningen om att det moderna samhället kännetecknas av att ha genomgått en individualiseringsprocess hålls ofta som mer eller mindre självklar.³³⁰ En utgångspunkt är att det moderna samhället, där identiteten konstrueras av individen själv, kontrasteras mot ett förmodernt samhälle som byggde på kollektiva och självklara identiteter. Denna individualisering framträder i breven, i synnerhet i de partier som verkar relationsskapande. Ju starkare jag:et utvecklas och individualiseras, desto större kraft måste läggas på att svetsa samman två individer till ett vi. Rekonstruktionen av den gemensamma kärlekshistorien tar därför betydligt större plats i den senare brevväxlingen. Sparre och Strömfelt diskuterade såvitt jag kan se mycket sällan tidigare händelser, hur de upplevde dem och kände inför dem. När de någon gång nämns, återberättas inga detaljer. Hos Brahe och von Essen förekommer i stället dessa återblickar rikligt, ofta med detaljer, som ger en utomstående läsare en god bild av vad som hänt.

Guds funktion i kärleksekvationen är ytterligare ett område där det förefaller finnas en tydlig skillnad mellan 1700-talets och 1800-talets föreställningar om kärlek. Sekulariseringens innebörd är inte med nödvändighet att människan tror mindre på Gud, utan snarare att tron pluraliseras och privatiseras. Kanske är det detta som syns i de två brevväxlingarna, där Gud och religion hade en betydligt mer framträdande roll i brevväxlingen 1858/59

³³⁰ Beck & Beck-Gernsheim 2002, s. xxi.

än 1756. Detta kanske kan tolkas som att den religiösa tron 1858/59 snarast var ett privat intresse som de två brevskrivarna delade, medan religionen 1756 var en så institutionaliserad och självklar sak att man inte ens tänkte på den – ungefär som att vi knappast skulle ägna våra kärleksbrev åt att diskutera demokrati. Men också kärleken sekulariserades. En viktig beståndsdel i den romantiska kärleken framhålls ofta vara föreställningen att det för var och en finns en enda ”den rätte”. Denna myt, påpekar historikern Malin Lennartsson, verkar inte ha förekommit hos 1600-talets bondebefolkning, ”den ende rätte var i så fall Gud”.³³¹ Det man tänker sig är att i och med sekulariseringsprocessen fanns Gud fortfarande kvar och intog en viktig plats i människors medvetande, men hade flyttats till en annan plats i kosmos. Det var inte längre Gud som var den rätte, utan den positionen intogs av en annan människa. Det var dock inte längre en hädisk tanke att låta en annan människa få inta den här platsen, eftersom kärleken i sig blivit sakraliserad; att älska en annan människa var också att älska Gud.³³²

Det kanske till och med är så att vi ska tacka den romantiska kärleken för sekulariseringen. Det menar i alla fall historikern Karen Lystra som påpekar att religionen och världsbilden kanske är de områden som påverkades mest av den romantiska kärlekens genombrott.³³³ Även om det sannolikt är att gå lite väl långt, finns det tänkvärda aspekter i påståendet. Som diskuterades i inledningen av kapitlet kan kärleksbrev aldrig kopplas loss från sin historiska kontext. När 1700-talets kärlekspar författade sina kärleksbrev, vände de sig till välkända narrativ för att sätta ord och begripliggöra det de kände.³³⁴ I den religiösa litteraturen fanns ett språk som var direkt applicerbart på kärleksrelationen. Litteraturvetaren Stina Hansson har till exempel visat att de känslöstämningar och de språkbruk som 1700-talets utlevande väckelserörelser använde sig av har stora likheter med ett äldre religiöst språkbruk, som förekom i bönböcker och andaktslitteratur från 1600-talet och framåt.³³⁵ I dessa finns, påpekar Hansson, en ständig återkoppling till den kärleksallegori som fanns gestaltad i Höga visan, det vill säga att relationen mellan Gud och människa uttrycktes som en kärleksrelation mellan man och kvinna. Under en

³³¹ Lennartsson 1999, s. 186.

³³² Sanner 2003, s. 48–51.

³³³ Lystra 1989, s. 237.

³³⁴ Se Bound 2002 för utförligare diskussion.

³³⁵ Hansson 1991, s. 294f.

period användes således samma språk för att betyga såväl Gud som den älskade sin kärlek.

Det här kapitlet har diskuterat hur kärleksbrev fungerade för att upprätthålla och utveckla en kärleksrelation. Men kärleksbrev har ytterligare en funktion, nämligen att förmedla och fördjupa känslan av kärlek mellan skribent och mottagare. Hur det gjordes ska vi utforska närmare i nästa kapitel.

KAPITEL 6

BREV SOM KÄRLEKSMEDIUM

För att kärleksbrev ska vara effektiva, måste de på samma gång vara personliga och konventionella. De måste övertyga mottagaren om styrkan i känslorna, samtidigt som de för att vara meningsbärande måste ingå i ett gemensamt kulturellt sammanhang. Det gör att vi enkelt kan se den ”äkta kärleken” i ett modernt kärleksbrev, men det blir besvärligare i brev skrivna i förgångens tid. Det passionerade kärleksbrevet var en genre och hade sina fasta uttryck.³³⁶ När Carl Sparre *meurs de languer* [dör av trånad] efter Ulrika Strömfelt var det en utgjutelse typisk för genren. Men påpekandet att stilen är genremässig och följer ett visst mönster ska inte tolkas som att det inte låg äkta känsla bakom innehållet, även om den för den moderna läsaren ger ett överdrivet och konstlat intryck.

En möjlig lösning på dilemmat om vad man egentligen kan få fram ur ett kärleksbrev kan vi hitta hos historikern William M. Reddy, som introducerades i första kapitlet. Nyckeln ligger i begreppet *emotiv*.³³⁷ Utgångspunkten är att uttalanden om känslor – till exempel ”jag är glad” – inte bara beskriver ett tillstånd hos den som säger det utan också aktivt medverkar till att förändra detta känslotillstånd. Emotiv är kort sagt påståenden om hur vi känner oss – som också påverkar hur vi känner oss. Kärleksförklaringar kan således ses som en form av emotiv. De uttrycker en känsla, men formar samtidigt som de skrivs eller läses den känsla som uttrycks. Emotivbegreppet skulle enligt Reddy således kunna öppna för ett nytt alternativ, där vi kan anta att de emotiv som återfinns i breven bekräftade och förstärkte existerande känslor hos såväl skribenten som läsaren. Hur dessa emotiv utformades för att skapa de önskade effekterna blir då avhängigt den rådande känslokulturen.

Detta kapitel kommer att visa vilka likheter respektive skillnader som fanns mellan kärleksuttryck i de två brevväxlingarna från 1756 respektive 1858/59 samt utifrån detta diskutera skillnader i föreställningar om kärlekens väsen. Låt oss börja – bokstavligen – i språket.

³³⁶ Se Löwendahl 2007, 42f. och Bound 2012 för vidare diskussion kring kärleksbrev som genre.

³³⁷ Reddy 2001, kap 3.

Svenska som kärlekens språk

Breven mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt är skrivna på franska, och man kan fundera på i vilken utsträckning språket skapade distans mellan de skrivande. Man kan jämföra med att det kan vara lättare att säga fula ord på ett främmande språk än på sitt modersmål; kanske är det också lättare att hänge sig åt kärleksyttringar på ett främmande språk på ett sätt som vore svårt på modersmålet. Men båda två skrev också då och då på svenska. Kan användningen av svenska i breven vara en väg att utforska hur närhet och intimitet konstruerades i breven? Det var främst Sparre som skrev på svenska; Strömfelt gjorde det mer ogärna eftersom hon som hon uttrycker det ”inte alls kan skriva på svenska”.³³⁸ Vad hon sannolikt menade var att hon inte behärskade den tyska skrivstilen, vilket speglar skillnaden i utbildningsnivå mellan kvinnor och män. Sparre hade gått i skolan och lärt sig skriva såväl tysk som latinsk stil, medan Strömfelt sannolikt haft en fransk guvernant.³³⁹

Förekomsten av svenska ord i Sparres brev redovisas i diagram 4 nedan:

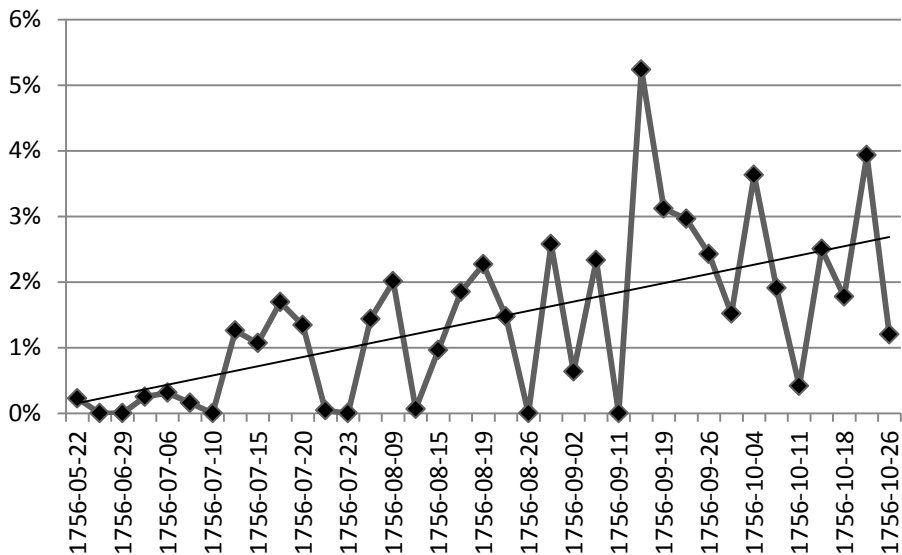

Diagram 4: Andel svenska i Carl Sparres brev 22/5 – 26/10 1756. Brevet från 25/6 1756 är ej medtaget.

³³⁸ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 1/9 1756, *ne sai pas du tout écrire en Suedois*.

³³⁹ Om undervisning i franska, se Hammar 2006, s. 444.

I de första breven finns således knappast några svenska ord alls, sedan blir de allt fler. Som synes är det ytterst lite av breven som är på svenska. Förutom brevet från 25 juni, där 20 procent av brevet utgörs av en lång redogörelse för statskuppen och som därför inte tagits med i diagrammet ovan, är det som högst ca 5 procent av breven som är på svenska.

En stor del av de svenska partierna i Sparres brev är citat av vad andra har sagt, som när systemen Brita Sparre (gift Törnflycht) hade varit på besök och Sparre berättade att

[Hon sade mig med storasysterlig ton] ja Gud tröste dig om du och icke så ömt älskar och värdar i all din dar en så sensible, öm och värd hustru! det skulle du vara ansvarig för inför Gud.³⁴⁰

I brevväxlingen mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt kan som tidigare nämnts anas en utveckling av förhållandet, i synnerhet efter besöket på Åkerö i början på september. Den utvecklingen kan också urskiljas i den ökade användningen av svenska i breven. Men än viktigare än ökningen, är vad som skrevs på svenska. I breven före Carl Sparres besök på Landsjö i slutet av juli förekommer till exempel det senare vanligt förekommande attributet ”söt” endast en gång i ”Gud vällsigna Ehr sötaste min Cousin”.³⁴¹ I de tidiga breven är det främst enstaka ord, där Sparre kanske inte känt till det franska ordet, och citat som är på svenska.³⁴² I breven efter vistelsen på Landsjö blir konstruktionen ”min söta vän” återkommande i breven, men i de brev som utmärker sig för en hög förekomst av svenska ord (som till exempel i breven 19 augusti och 30 augusti) är det fortfarande citat som ligger bakom den ökande förekomsten.

Efter vistelsen på Åkerö i början på september ändrar de svenska partierna karaktär. Fortfarande förekommer citat och enstaka ord på svenska, men också längre meningar som i detta brev från 25 september 1756:

Jesus Christus, är det möjligt min aldra sötaste vän at nij kan imaginera Ehr det värdet Jag sätter på din ömhets försäkran, på det ordet, på det hiertadt som det kiändt, och på den oändliga lycka och betydelse de innehåller!³⁴³

³⁴⁰ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 24/9 1756, *Elle me disoit d'un ton de seour ainée*.

³⁴¹ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 6/7 1756. Ordet ”söt” kan tyckas märkligt för en modern läsare, men ska förstås i en äldre betydelse, där det enligt SAOB används om en person som man håller mycket av, sätter stort värde på; älskad, (innerligt) avhållen och kår, och det är vanligt förekommande i förtrolig brevstil. *Svenska akademins ordbok* <http://g3.spraakdata.gu.se/soab/uppslagsord> ”söt”, hämtad 2014-04-10.

³⁴² Några exempel på sådana ord är *kammarfröken* (2/7) och *julegröt* (13/7).

³⁴³ Något senare i samma brev kommer en liknande åkallan: ”Jesus hvad nij är söt, ock jag bedröfvad *de ne pas etre avec vous* [att inte vara med er] mitt aldra sötaste hierta, min enda liv och siäl och mitt jordiska alt.”

Det är svårt att inte tolka det som att Sparre använde svenska när han ville markera närhet och på något sätt överväldigades av känslor.

Ulrika Strömfelt använde inte svenska lika mycket som Sparre, men även i hennes brev ökade användningen av svenska allteftersom, vilket vi kan se i diagram 5 nedan.

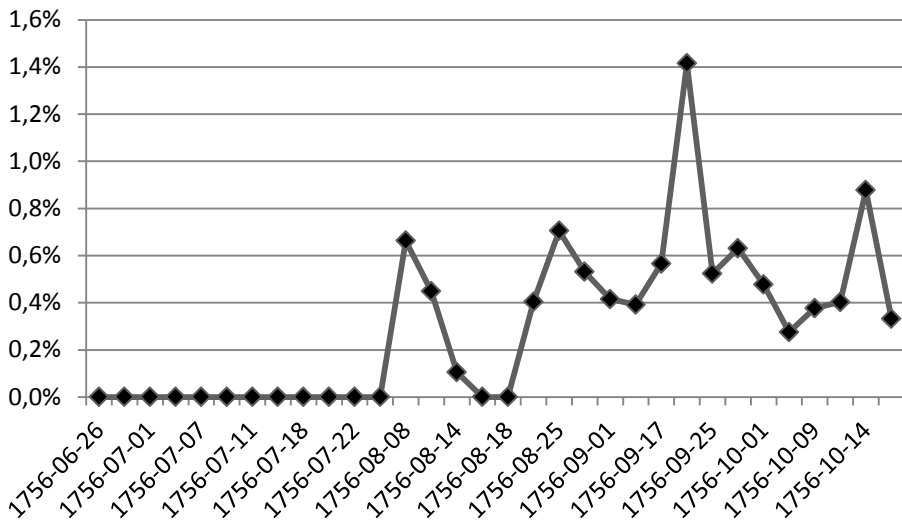

Diagram 5: Andel svenska ord i Ulrika Strömfelts brev 26/6 – 19/10 1756.

Ulrika Strömfelt skrev emellertid inga längre stycken på svenska, förutom när hon använde konstruktionen ”min söta vän” med smärre variationer. Ett undantag är brevet från 22 september där hon bad Gud att ”för sin sons död och pina, att Händigt välsigna och bevara er, min söta vän”.³⁴⁴ Ökningen mot slutet kan också till viss del förklaras med att dessa brev diskuterade det framtida hemmet och bröllopet, och att det då förekommer ord som hon eventuellt inte kunde på franska.³⁴⁵ Det är således en mycket liten andel som är på svenska, men denna lilla mängd är ändå intressant. Till exempel är det först efter den gemensamma vistelsen på Landsjö som det alls finns någon svenska med i breven. I det första brevet uppmanades Sparre att säga till herr Palmfelt

³⁴⁴ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 22/9 1756.

³⁴⁵ Exempel på ord som förekommer här är *sängsäck* (25/9) och *örngottsvar* (28/9).

”att Stina skal bära en bössa till honom”, något som speglar det fortfarande oroliga läget i Stockholm.³⁴⁶ Därefter återkommer konstruktionen ”min söta vän” i nästan varje brev (med varianten ”min egen vän” 3 september), efter vistelsen på Åkerö var Sparre ”min aldra söttesta vän” och ”mitt aldra söttesta hjerta”. Ofta kommer dessa epitet i slutet av breven vid avskedet, som i följande exempel:

adieu *min aldra söttesta vän* la poste part dans l’instant il faut que je vous quite /.../ adieu adieu, il me semble qu’on me dechire le coeur chaque fois que je vous quite *mitt söta hjerta*³⁴⁷

Att användningen av svenska kommer i slutet av breven, kan möjligen också tolkas som ett slags crescendo, en retorisk avslutning.

Användningen av svenska genomgick således inte enbart en kvantitativ förändring under brevväxlingens gång, utan också en kvalitativ, vilket kan tolkas som att det speglar relationens utveckling. Under den första fasen, fram till Sparres visit på Landsjö efter 22 juli användes svenska sparsamt (hos Strömfelt inte alls), och när det förekom var det i första hand enstaka ord samt citat som återgavs. Efter besöket ökade användningen, och den var dessutom nu primärt inriktad på den andra, i form av epitet av typen ”min söta vän”. Efter den gemensamma vistelsen på Åkerö ökade användning ytterligare, och hos Carl Sparre fördes snarast existentiella resonemang på svenska, som i diskussionen rörande om Gud straffar den som älskar för mycket.

Det är således rimligt att anta att det som skrevs på svenska hade betydelse och att svenska valdes när franskan inte riktigt ”räckte till” för att uttrycka djupet av känslorna. I föregående kapitel diskuterades Niklas Luhmanns modell, där han menar att kärleken gick från att vara ”galant” till att vara ”intim”.³⁴⁸ Det kan tänkas att det skulle kunna vara begrepp som är applicerbara på språket i dessa brev; att det är lätt att vara galant på ett främmande språk, medan intimitet kräver att man tar till det egna språket.

³⁴⁶ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 8/8 1756. Gustaf Erik Palmfelt var ceremonimästare, och gift med hovdamen Ernestine von Grisheim, som verkar ha varit en av Strömfelts nära vänner. Stina var, såvitt jag kan förstå, Ulrika Strömfelts tjänsteflicka, som nu fanns hos Sparre i Stockholm.

³⁴⁷ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 14/10 1756, farväl *min aldra söttesta vän* posten ska avgå om ett ögonblick jag måste lämna er /.../ farväl farväl, det tyckes mig som om mitt hjerta slits itu varje gång jag lämnar er *mitt söta hjerta*.

³⁴⁸ Luhmann 2005, kap. 7.

Närhet och förtrolighet

I diskussioner om moderniseringsprocessen lyfts ofta intimitet upp som en av de företeelser som förefaller genomgå stora omvandlingar.³⁴⁹ Men vad innebär intimitet? Enligt ordboken definieras det som ”personlig närhet och förtrolighet”. Men är närhet och förtrolighet verkligen synonyma? Eller kan man tänka sig att de är olika kvaliteter, där närhet med nödvändighet inte innebär förtrolighet? Jag tror att den distinktionen kan fånga en av skillnaderna i mina två brevväxlingar.

Litteraturvetaren Marie Löwendahl som undersökt kvinnors brevskrivning under 1700-talet menar att dessa brev karakteriseras av att de är intimitets-skapande.³⁵⁰ Det intima ligger dock främst i försöken att återskapa det vardagliga samtalet genom såväl språk som innehåll. Löwendahl väljer att fokusera på innehållet och menar att det var den privata nyhetsförmedlingen som skapade intimitet. Historikern Marie Douglas som undersök pars brevskrivande under 1800-talet lyfter i stället fram förtroligheten i breven, men då handlar det snarare om diskussioner om känslor och drömmar om framtiden.³⁵¹ Skillnaden mellan 1700-talets intima brevstil och 1800-talets förtroliga, skulle alltså karakteriseras av att den förra fokuserade på de yttre skeendena – närheten, medan de senare i stället ägnade sig åt de inre – förtroligheten, något som ligger i linje med antagandet att en förutsättning för den moderna kärleken är självreflexion.³⁵²

Ett effektivt sätt att skapa intimitet och närhet som användes i båda de undersökta brevväxlingarna var att konstruera illusionen att man drog sig tillbaka till ett privat rum för brevskrivandet. Ibland kunde det vara svårt, som när riksdagen pågick mellan sex på morgonen och nio på kvällen, vilket Carl Sparre klagade över, men ”kärleken finner en väg”.³⁵³ På samma sätt skapade sig Fredrik von Essen ett enskilt rum, där han befann sig på truppövningar på Axevalla hed:

³⁴⁹ T.ex. Giddens 1995 kap 3 och Luhmann 2003, kap 7.

³⁵⁰ Löwendahl 2007, s. 130f.

³⁵¹ Douglas 2011, s. 81f. Som exempel här tas framförallt parets respektive brevväxling med en tredje person, men citeringar ur den undersökta korrespondensen visar att även parets brev var förtroliga.

³⁵² Giddens 1995, s. 43 och Luhmann 2003, s. 202.

³⁵³ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 30/9 1756, *l'amour trouve moyen*.

1756

På eftermiddagen i utskottet. Kan jag ta på mig att inte skriva inom politiken och låta mina fria händer vila utan att skriva till er mitt Kära Hjärta: man grälar till höger och vänster var och en pryder sig med kärlek till fosterlandet, och jag hävdar öppet inför Gud och människorna att jag endast tillhör min kära Ulrica Strömfelt³⁵⁴

1858

Just nu dundrar kanonerna och den stora utdelningen försigår, en vacker ceremonie som jag blott från min tältdörr får besöka emedan jag idag är jourhavande i högkvarteret. Sällan ser man ett mera lysande tåg än Kronprinsens, med sin suits bestående af dussintals utlänningar i de mest brokiga uniformer, den stora hop af svenska adjutanter att förtiga; all denna ståt fångsla mig dock föga, huru mycket heldre sitter jag nu och får för några ögonblick samtala med min hjertas vän.³⁵⁵

Båda dessa beskrivningar handlar emellertid om illusionen av ett fysiskt privat rum. Ett annat privat rum är det inre rummet, där man gömmer de tankar man inte vill visa på ytan och som kan vara svåra att tala om, dem man bara delar med en förtrogen. Just här tycker jag mig se en av de stora skillnaderna mellan brevväxlingarna. I breven från 1756 förekommer inga anspelningar på att det skulle finnas tankar under ytan, som omgivningen inte får del av. Förklaringen till detta kanske finns i det som William M. Reddy menar att 1700-talets sentimentala känslökultur kännetecknades av, nämligen att den dygdiga "äkta" känslan var den man visade – ju mer känsla, desto mer äkta.³⁵⁶ Som tidigare diskuterats verkar kärleken mot slutet av 1700-talet ha blivit mer reflexiv, vilket ska förstås som att den älskande bejakar och söker efter en känsla som motsvarar den egna. Men man kan tänka sig att det här finns en inbyggd osäkerhetsfaktor; när kärlekens fokus ligger på att spegla sig i den andres känsla uppstår en oro för om man verkligen har en plats i den andres

³⁵⁴ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 12/10 1756, *l'après midy dans la comité. Puis-je prendre sur moi de ne pas écrire dans la politique est rester les mains libres sans vous écrire mon Cher Ceour: on se chamoie à droit et à gauche jaqu'un se pare de lamour de la patrie, et moi je me porte devant Dieu et les homes d'etre uniquement a ma chere Ulrica Strömfeldt.*

³⁵⁵ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 24/6 1858.

³⁵⁶ Reddy 2001, s. 168.

innersta, om den andre verkligen känner lika mycket som man själv. Fokus skulle alltså ha flyttats från ett yttre uppvisande av känslor, till en vädjan om att avslöja de innersta tankarna.

Just detta, tanken att det som finns under ytan, det som man inte visar utåt, är det sanna och det äkta, förefaller skilja breven från 1858/59 från de tidigare. Ett stycke där Aurore Brahe skrev om sin stora saknad efter fästmannen avslutades ”du kan med skäl i dag ej igenkänna din så lugna och med allting så nöjda fästmö, som alltid så gerna håller inne med sitt hjertas innersta känslor o tankar”.³⁵⁷ Förtroligheten, att dela hur man känner inuti med bara den utvalde, förfaller vara något nytt. Orden ”förtroende” och ”förtrolighet” förekommer även i brevväxlingen från 1756, men när Ulrika Strömfelt skrev ”glöm alltså inte, jag ber er att jag är er förtrogna” var det de politiska händelserna hon åsyftade, inte Sparres känslor.³⁵⁸ Förtroende i brevväxlingen 1756 verkar alltså handla om att berätta om hemliga ting, som sekreta utskottets arbete eller att någon anförtrotts nyheten om deras förlovning. Det handlade dock alltid om yttre skeenden. I brevväxlingen 1858/59 tycks snarare de inre tankarna stå i fokus. Ett brev där Fredrik von Essen uppfattade att Aurore Brahe ”mera än någonsin låtit hjertat tala fritt språk och dictera där ord” var det ”måhända mest välkomna jag emottagit af Din hand”.³⁵⁹

För att återgå till ordboksdefinitionen som togs upp i inledningen av avsnittet, menar jag att breven från 1756 kännetecknas av en närhet eller snarast ett försök att skapa en känsla av fysisk närhet. Breven från 1858/59 kännetecknas i stället av att förtroligheten står i centrum, det var vad man kände och tänkte innerst inne som var det viktiga. Det jag tycker mig se i de undersökta brevväxlingarna ligger i linje med de skillnader mellan 1700-talets intima brevstil och 1800-talets förtroliga språk som diskuterades tidigare, där 1700-talets brev verkar ha strävat efter att återskapa en samtalsituation, medan 1800-talets brev i stället verkar ha varit inriktade på diskussioner kring känslor och tankar.

³⁵⁷ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 30/3 1859.

³⁵⁸ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 21/8 1756, *noubliez donc pas je vous prie que je suis votre confidente*.

³⁵⁹ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 25/1 1859.

Små ord av kärlek...

Kärlek är av förklarliga skäl ett återkommande ämne i båda brevväxlingarna. Breven är dock mycket olika, såväl stilistiskt som i omfattning. Som tidigare nämnts är breven från 1756 långa och ordrika, medan breven från 1858/59 är återhållsamma till omfånget. De senare ligger också nära vårt moderna sätt att uttrycka oss, medan breven från 1756 innehåller ett överflöd av kärleksbetygelser som för den moderna läsaren ger ett konstlat och ytligt intryck. En viktig utgångspunkt i känslöhistoria är dock att se dessa texter som meningsskapande för dem som skrev och läste dem. I anslutning till emotivbegreppet handlar det om att försöka förstå den föreställningsvärld där dessa emotiv uttryckte och förstärkte existerande känslor.

Ett grundläggande emotiv mellan älskande är ”jag älskar dig”, på franska ”je vous aime”. Det är mycket rikligt förekommande i brevväxlingen från 1756, men används betydligt mer sparsamt i den från 1858/59. En god illustration av denna skillnad ger följande utdrag. Exempelen från 1756 är hämtade från två brev, där Carl Sparre (25 juni 1756) respektive Ulrika Strömfelt (11 juli 1756) använder konstruktionen ”jag älskar dig”. Exempelen från 1858/59 är däremot hämtade från flera brev. Fredrik von Essen använde inte konstruktionen ”jag älskar dig” i något av de brev som finns bevarade, medan Aurore Brahe endast skrev det två gånger, 12 augusti 1858 och 20 juni 1859.

1756	1858/59
Hela livet ska jag älska er ³⁶⁰	då du i alla fall vet huru kär
Det är Ni som älskar mig och jag som älskar Er tills den stund man säger om mig: Han finns ej längre ³⁶¹	jag håller min vän ³⁶³
Min Gud kommer ni någonsin förstå hur mycket jag älskar Er. ³⁶²	du är mig af hjertat kär ³⁶⁴

³⁶⁰ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 25/6 1756, *C'est pour la vie que je vous aime.*

³⁶¹ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 25/6 1756, *C'est Vous qui m'aimez et c'est moi qui Vous aime jusqu'au moment que l'on dit de moi. Il n'est plus.*

³⁶² Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 25/6 1756, *Mon Dieu connoitres vous jamais a quel point je Vous aime.*

³⁶³ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 25/1 1859.

³⁶⁴ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 6/2 1859.

1756	1858/59
<p>Om min frid och min lycka endast grundades på frånvaron av ett farligt föremål skulle detta ej synas mig tillräckligt. Men i stället är min lycka för närvarande helt säker eftersom den grundas på er ärlighet och på tusen anledningar som jag har att älska och högakta er³⁶⁵</p> <p>älska mig som jag älskar er³⁶⁶</p> <p>[Er kurir] kommer att se er, min Gud vad han är lycklig, vad skulle jag inte ge för att få njuta samma förmån, och för att med munnen kunna försäkra er hur mycket jag älskar er³⁶⁷</p>	<p>Ännu har lugnet ej fullkomligt återkommit vid tanken på Dig, som jag af själ och innersta hjerta älskar, slår hjertat så oroligt, och svårt är hålla tankarne samlade vid något annat föremål³⁶⁸</p> <p>du är mig så innerligt kär o min bästa vän³⁶⁹</p> <p>i friskt minne har jag dina vänliga ord till ”din tös” som älskar dig <u>om möjligt</u> mer o mer för hvarje dag³⁷⁰</p>

Även om emotivet ”jag älskar dig” förekommer sparsamt i brevväxlingen från 1858/59, saknas inte formuleringar som uttrycker just detta. Fredrik von Essen formulerade kanske inte frasen ”jag älskar dig”, men lät ändå detta framgå, framför allt i tilltalen till fästmän. Brevet inleddes ofta med variationer av ”Min älskade Aurore!”. Denna inledande hälsning saknas helt i breven från 1756, som enligt då rådande konvention inleddes in medias res. Återigen kan jag, när jag betraktar citaten ovan, inte låta bli att fundera på det paradoxala, att den sparsamma men variationsrika användning av ”jag älskar dig”-emotivet i brevväxlingen från 1858/59 tycks framstå som innerligare och ärligare än det ständiga upprepandet som förekommer i brevväxlingen från 1756. Den distinktion mellan närhet och förtrolighet som diskuterades tidigare

³⁶⁵ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 11/7 1756, *Si ma tranquillité et mon bonheur. n'étoient fondé que sur l'absence d'un objet dangereux cela ne me sembleroit pas suffisant, au lieu qu'a presant ma felicité est bien certaine, etant fondé sur votre probité, et sur mille raisons que j'ai de vous aimer et de vous estimer ;*

³⁶⁶ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 11/7 1756, *aimez moi comme je vous aime.*

³⁶⁷ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 11/7 1756, *[Votre courrier] vous verra, mon Dieu qu'il est heureux, que ne donnerois-je pas pour jouir du meme avantage, et pour pouvoir vous assurer de bouche combien je vous aime.*

³⁶⁸ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 12/8 1858.

³⁶⁹ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 8/4 1859.

³⁷⁰ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 20/6 1859.

kan också skönjas här; Strömfelt ville säga ”jag älskar dig” direkt till Sparre, medan Brahe i stället framhöll att det var von Essen hon älskade av ”själ och innersta hjärta”.

Just hjärtat är för övrigt en av de mest livskraftiga symbolerna för kärlek genom historien. I ordet ”hjärta” kan en mängd olika betydelser läggas; det är sätet för våra innersta tankar och våra känslor, det är där vi finner mod och vårt sanna jag. Hjärtat är helt enkelt vårt centrum. Inget annat ord kan på samma sätt innefatta såväl kropp som sinne.³⁷¹ I dag vet vi att mycket av det som tidigare förknippades med hjärtat sker i hjärnan. Trots detta, att vi rent intellektuellt vet att det är i hjärnan som våra känslor finns och även vårt ”jag”, förblir hjärtat starkt symbolladdat.³⁷²

Ingen äkta kärlekskorrespondens verkar således sakna ordet hjärta, och det förekommer också rikligt i de båda brevväxlingarna. Allra vackrast är kanske denna framställning av Ulrika Strömfelt:

Men all min ömhet är för er, det är blott er jag älskar och som jag någonsin kan älska, våra hjärtan är gjorda för varandra, det kan jag säga utan fåfänga även om ert är det mest framstående i världen; men eftersom mitt inte längre tillhör mig har jag rätt, tror jag, att hyra er egendom;³⁷³

Den konstruktion som Strömfelt använde i citatet, det vill säga att man ger sitt hjärta till den man älskar, förekommer i båda brevväxlingarna.

³⁷¹ Se Erickson 1997, ”Introduction”.

³⁷² Som exempel kan nämnas att när Sverige 1988 införde begreppet hjärndöd i stället för hjärtdöd orsakade det en debatt, där argumenten inte sällan var mycket känsloladdade Brante & Hallberg 1989. Se också Alberti 2010, s. 1–15.

³⁷³ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 22/7 1756, *Mais toute ma tendresse est pour vous, il n'y a que vous que j'aime et qui je puisse jamais aimer, nos coeurs sont fait l'un pour l'autre, je puis le dire sans vanité quoi que le votre soit de plus excellent du monde ; mais comme le mien ne appartient plus, il m'est bien permis je crois de louer votre bien;*

1756	1859
<p>Ja, vad skulle hela världen betyda utan Er mitt kära Hjärta, eftersom jag blir den mest olycklige av alla män om jag förlorar Er precis som jag nu är den lyckligaste och den mest förnöjde eftersom jag äger Ert Hjärta.³⁷⁴</p>	<p>Du min snälla fästmö, som skriva mig så hjertliga ord, som tränga sig igenom hela min varrelse, och komma mig att skämmas och finna mig ovärdig all denna tillgifvenhet mot en sådan som jag, men på samma gång erfar jag ock i djupet af min själ den stora glädje att veta mig ega ditt hjerta, liksom du eger mitt.³⁷⁵</p>

I textutdragen ovan kan man också notera en av de skillnader mellan brevväxlingarna som diskuterades i föregående kapitel, nämligen att breven från 1858/59 i betydligt högre grad verkar vara inriktade på ömsesidigheten i känslorna. Carl Sparre glädde sig åt att veta att Ulrika Strömfelts hjärta tillhörde honom, medan Fredrik von Essen i en liknande formulering lade till att även hans hjärta tillhörde Aurore Brahe, det vill säga att kärleken var besvarad.³⁷⁶

...och svallande känslor

Ett av de största problemen i redovisningen av det undersökta källmaterialet är att göra rättvisa åt den enorma känslolod som brevväxlingen från 1756 utgör. Även om breven är författade under en förhållandevis kort tid, utgör de en försvarlig bunt.

³⁷⁴ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 22/7 1756. *Oui que m'importerés le monde entier sans Vous cher Ceour, etant le plus malheureux des homes si je Vous perd, comme je suis maintenant le plus heureux et le plus content par la pocession de Votre Ceour.*

³⁷⁵ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 5/5 1859.

³⁷⁶ Den ömsesidiga konstruktionen förekommer även i brevväxlingen från 1756 (som till exempel Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 25/9 1756: *je jouis de l'inexprimable felicité de savoir que je possede sans partage votre coeur, qu'il est à moi aussi entierement que le mien est vous* [jag njuter den ousägliga sällheten att veta att jag äger ert hjärta odelat, att det är helt mitt liksom mitt är ert]. Det är dock förhållandevis sällsynt, medan konstruktionen är återkommande i brevväxlingen från 1858/59.

Bild 11. En volym av Carl Sparres brev till Ulrika Strömfelt. Den övre buntan är breven skrivna under förlovningstiden.

Som modern läsare häpnar man över den tid och energi som måste ha lagts ner på att författa dessa brev, skrivna minst var tredje dag och i Sparres fall i princip alltid över tio sidor långa – inte sällan uppemot tjugo sidor. De består dessutom till större delen av försäkringar om evig kärlek. Om man gör en jämförelse av hur kärlek uttrycktes i de båda brevväxlingarna, är det inte svårt att hitta relevanta textutdrag. En stor skillnad är dock att i den senare brevväxlingen (1858/59) får man söka för att hitta bra citat, medan man i den tidigare (1756) kan ta en slumpvis vald sida i vilket brev som helst. Men det finns också några andra viktiga skillnader som åskådliggörs av följande utdrag:

1756

ni vet att från det lyckliga ögonblick ni gav mig ert hjärta, och jag gav er mitt, fick min själ som en ny existens, och jag tror att jag bara har levat sedan dess att jag blott lever för att älska er, ja min käre vän, jag ryste nyss då jag talade om den tid jag tillbringade utan att intressera er, intressera er. Åh! min Gud vad jag var olycklig då jag tröttnar aldrig på att upprepa att upprepa att jag inte förstår hur jag kunde leva utan att älska er och bli älskad av er, min käre, min bästa vän, min käre älskade³⁷⁷

Min Gud vad jag älskar Er mitt livs kära vän och hur tillfredsställande det är att svära det för Er, Ja, jag svär inför Gud att jag blott älskar Er i världen, att jag kommer att älska endast Er, och att endast döden kan röva mitt hjärta från er; om en sannare, renare och mer levande känsla vore möjlig för en dödligs Hjärta skulle mitt säkerligen inte finna det för mycket för att tillhöra er, och än mindre för mycket för att återgälda er, kära Hjärta, för er ömhet, men jag har endast mitt liv och mitt Hjärta, jag har vigt dem till Er inför Gud, de tillhör Er med oinskränkt rätt³⁷⁹

1859

Det är väl öfverflödigt upprepa det jag så många gånger förut sagt, men, det är så roligt säga dig huru innerligt jag älskar min Fredrik, du är o blir ännu mera outhärlig för mig, jag kan ej tänka mig en framtid utan dig, huru skulle den se ut, mina ifrigaste bemödanden skola blifva, att göra allt det i min makt står, för din lycka o trefnad samt söka än mer vinna din kärlek o ditt förtroende; jag tänker mycket på vår förening både med glädje o oro, ty måhända motsvarar jag ej fullkomligt din förväntan, men jag vet, att du har öfverseende med din tös.³⁷⁸

Min aldra käraste vän!

Tack min innerligt älskade för de sednaste stunder du skänkt mig på Sko; Gud vare tack att jag eger dig, så snäll – vår skilsmässa blir ej lång ej många timmar härefter är du min Brud för alltid. Mätte Herren af Nåd helga vårt äktenskap till ett fridfullt lif honom till ära här på jorden, och efter detta till en evig glädje och lycksaligheter.³⁸⁰

³⁷⁷ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 28/8 1756. *vous savés que depuis le moment fortuné que vous m'avez donné votre coeur, et que je vous ai donné le mien, mon ame à comme reçue un nouvel etre, et que je crois n'avoir vecu que depuis que je ne vis que pour vous aimer, oui mon chere ami, j'ai fremi tout a l'heure en parlant du tems que j'ai passé sans vous interesser, sans vous interessez. ah! mon Dieu que j'étois malheureuse alors je ne saurois me laisser de vous repeter que je ne comprends pas comment j'ai pu vivre sans vous aimer et sans etre aimé de vous, mon cher, mon meilleur ami, mon cher amant*

³⁷⁸ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 19/5 1859.

³⁷⁹ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 9/8 1756, *Mon Dieu que je vous aime chere ame de ma vie et que j'ai de satisfaction a Vous le jurer, Oui je Vous le jure a la face de Dieu que je n'aime que Vous au monde, que je*

De flödande kärleksemotiven i brevväxlingen från 1756 känns inte sällan tämligen opersonliga. Även om det förekommer direkta tilltal till mottagaren, finns det inga anspelningar på privata förhållanden och det finns mycket lite som pekar ut mottagaren som unik. Breven skulle utan större redigering kunna återanvändas till en ny kärlek. Man kan jämföra dessa med utdragen från 1859, där skribenterna på olika sätt lagt till markörer som gör breven privata och unika. Dessa senare brev är inriktade på ett jag och ett du som älskar varandra, medan de äldre breven är mer ”enkelriktade”. Den egna kärleken till det älskade föremålet står i centrum i de sistnämnda, inte den ömsesidiga relationen. I föregående kapitel argumenterades för att denna skillnad sannolikt tyder på en ökande individualitet; när du och jag blir mer individualiserade, krävs mer arbete för att sy ihop detta du och jag till ett vi. Men detta för oss ytliga rabblande kanske också visar på något centralt i 1700-talets syn på känslor.

Enligt William M. Reddy kännetecknades 1700-talets sentimentala känslökultur av att gränserna mellan fantasi/verklighet och mellan offentligt/privat var mycket diffusa, vilket kan förklara att stilen på samma gång framstår som personlig, känslös och abstrakt.³⁸¹ Att breven skrevs som om de vore gjorda för att läsas upp för en publik kan tas som ytterligare bevis för den uppriktiga känslan i dem. Reddy menar att en känsla enligt 1700-talets sentimentala ideologi alltid sågs som uppriktig; ju mer intensiv, desto mer naturlig och sann var den. Dessa naturliga känslor ansågs delas av alla människor och det fanns alltså en tanke om att alla människors innersta känslor var lika, en viktig grund för idéerna om människors lika värde och mänskliga rättigheter.³⁸²

Vid tiden för den andra brevväxlingen, i mitten av 1800-talet, förefaller synen ha varit en annan; varje människa sågs som en unik individ med ett unikt känsloliv. Känslolivet hade privatiserats, och ett behärskat uppträdande kunde mycket väl tänkas dölja ett sjudande inre. Med ett sådant synsätt blir den sanna känslan den man bär inom sig och kanske inte visar utåt. Det skulle

n'aimerés que Vous et que mon Ceour ne peut vous etre ravie que pas la mort ; si un sentiment plus vrais, plus pure et plus vit estoit du ressort du Ceour d'un mortel le mien assurance ne le trouveroit pas de trop pour Vous etre voués, et bien moins encore de trop pour Vous payer chere Ceour de Votre tendresse, mais je n'ai que ma vie, et mon Ceour, je Vous les ai consacrés devant Dieu, ils Vous appartiennent en droit de souverainité

³⁸⁰ Fredrik von Essen till Aurore Brahe måndag afton (11/7) 1859.

³⁸¹ Reddy 2001, s. 168.

³⁸² Hunt 2007 s. 39.

således vara viktigt för två älskande att få veta vad den andre innerst inne känner och att bedyra den älskade att man är uppriktig. Önskan att dela sina tankar med den andre och få veta dennes önskningar återfinns även i brevväxlingen från 1756, men mer för att de faktiskt ville ha reda på något specifikt, än att det fanns en misstanke om att känslor doldes:

1756	1858/59
<p>jag har samma tanke då jag sänder er mina [verser], jag är övertygad om att de inte alls är vackra; men jag vill att ni ska veta allt jag drömmer om, allt jag tänker på.³⁸³</p> <p>Jag kommer aldrig att lida av att få veta era önskemål Kära älskade men jag skulle lida om ni ofta lät mig gissa, det är er smak som kommer att vara min eftersom jag inte har någon annan omsorg i denna värld än för er och den att göra ert liv lyckligt även genom dessa småsaker, jag kommer också bara att kunna vara lycklig så länge jag får höra och veta med säkerhet ert Hjärtas som era tankars minsta önskemål:³⁸⁵</p>	<p>Förlåt om jag mot dig ej varit nog uppriktig och ej sagt <u>allt</u> hvad jag <u>tänkt</u> och <u>kännt</u>, jag erkänner så gerna detta stora fel, hvilket jag <u>uppriktigt ångrar</u>, och ber Gud om kraft och bistånd, att öfvervinna detta hinder för en sann lycka. Gud gifve jag måtte bli så uppriktig och meddelsam mot Dig, som Du är mot mig.³⁸⁴</p> <p>du må likväl betänka att just detta bref upprinna mest okonstlat av ditt hjerta och äro mig derföre dubbelt kära mot dem som med den största omsorg äro författade och utförda, det är ju dig sjelf jag vill träffa och se i brefvet!³⁸⁶</p>

³⁸³ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 18/8 1756, *j'ai la meme idée en vous envoyant les miens, je suis tres persuadée qu'il ne sont pas jolis du tout ; mais je veux que vous sachiés tout ce que j' imagine, tout a que je pense.*

³⁸⁴ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 12/8 1858.

³⁸⁵ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 30/9 1756, *je ne souffrirés jamais en apprennants vos volontés ma Chere amante, mais j'en sentirés si vous me lessiez a deviner souvent, Ce sonts vos gouts qui seronts les miens, n'ayant au monde dautre attention que Pour vous, et elle de vous rendre la vie heureuse meme par ces riens, je ne pourois etre heureux aussi qu'autant que j'aprenne et que je Sache avec sureté, Les moindres mouvement de votre Ceour comme ceux de vos pencés:*

³⁸⁶ Fredrik von Essen till Aurore Brahe 10/2 1859.

En av de största skillnaderna mellan utdragen ovan är de sammanhang i vilka önskemålen förekommer. Såväl Strömfelts som Sparres undringar handlar om konkreta situationer. Strömfelt hade sänt några egenhändigt författade verser (som jag tyvärr inte hittat i arkivet) till Sparre och Sparre i sin tur höll på att inreda det gemensamma hemmet och ville ha synpunkter på detta. I brevväxlingen från 1858/59 är det den inre ”sanna” personen som efterfrågas. Typiskt för de båda brevväxlingarna är också att det var männen som vädjade om att få veta vad den andra tänkte – även om det i brevväxlingen 1756 genomgående handlar om konkreta saker som till exempel inredningsdetaljer – medan kvinnorna använde sig av det ödmjukhetstopos som diskuterades i förra kapitlet.³⁸⁷

De för oss överdrivna känslorvallen i brevväxlingen från 1756 kan alltså förstås i ett sammanhang där de känslor man visade ansågs sanna och dygdiga, och ju mer storvulna desto sannare och dygdigare.³⁸⁸ Det kan förklara varför även de partier som i sig är informationsförmedlande tryfferats med känslosamma utbrott. En liknande känslsamhet 1858 skulle sannolikt ha betraktats som raka motsatsen, det vill säga falsk. Bara den som hade något att dölja skulle kunna tänkas gå till sådana överdrifter. I de senare breven verkar känslan snarare ha uttryckts på grund av en strävan efter att infoga den andre i sin livsberättelse, vilket kan tolkas som att relationen, snarare än känslan, stod i centrum. Men längtan efter att kommunicera med den älskade uttrycktes lika starkt i brevväxlingen från 1859 som i den från 1756 – och omgivningen synes som alltid vara oförstående inför förälskade människors upptagenhet med varandra:

von der Maas frågade mig häromdagen huru ofta vi skrifver till hvarandra, o då jag svarade två gånger i veckan oftast, påstod han sig ej förstå att man kunde hafva så mycket säga hvarandra och tillräckligt vore emellanåt blott på en bit papper skrifva ’jag älskar dig’.³⁸⁹

Denna skillnad i om känslorna finns utanpå eller inuti speglas också i själva hanteringen av breven. När Sparres hjärta ”flödar över” vädjade han till Strömfelt att inte bli generad eller arg om han skulle ha ”tanklösheten att läsa

³⁸⁷ Marie Douglas, som undersökt kärleksbrev på 1800-talet, noterar också hur mannen i en brevväxling ligger på för att han anser att kvinnan avslöjar för lite av sina känslor. Douglas 2012, s. 210–215 och 267.

³⁸⁸ Reddy 2001, s. 168. Se också Johannisson 2009, s. 95.

³⁸⁹ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 16/3 1859.

Ert brev för en sann vän som min Far”.³⁹⁰ Detta för att Strömfelt reagerat när han berättat att han gjort just detta. Anledningen till att hon blivit generad verkar dock inte ha varit att breven ansågs privata utan att ”de inte alls är välskrivna” eftersom ”de inte skulle ses av någon annan än er”. I nästa mening betygar hon dock att ”Om ni vill visa dem, eller om ni tror att era föräldrar vill se dem, samtycker jag därtill av hela mitt hjärta”.³⁹¹

I den senare brevväxlingen finns i stället upprepade uppmaningar om att förstöra breven, sannolikt för att de inte skulle hamna i orätta händer. ”Du vore bra snäll om detta otäcka bref snart blifve sönderifvet” uppmanade Fredrik von Essen i ett av de mer känslamma breven av hans hand.³⁹² Även Aurore Brahe vädjade i ett brev: ”rif sönder eller bränn upp dessa kråkfötter”.³⁹³ Eftersom breven bevisligen finns bevarade, har dessa önskingar inte uppfyllts. Varför så inte har skett, svarar Aurore Brahe själv på:

Du kan förstå, att mitt största nöje är att få bref från min afhållne fästman, bed mig därför ej sönderrifva dem, ty för mig är det en viktig njutning att få ofta läsa dem om, och om igen. Du finner det kanske barnsligt och dumt, men förlåt det som allt annat.³⁹⁴

Från utanpå till inuti

I avhandlingens inledning diskuterades vad ett känslöhistoriskt perspektiv kan innebära. Enligt min uppfattning handlar det om mer än synen på känslor eller undersökningar av känslobegrepp. Ett känslöhistoriskt perspektiv borde innebära att känslan i sig står i fokus. Dessutom bör känslor ses som historiska drivkrafter. Känslouttryck ska alltså inte betraktas som ytliga representationer för en tids normer. I stället bör man utgå från att de i sig bär en föränd-

³⁹⁰ Carl Sparre till Ulrika Strömfelt 15/7 1756, *Si dans un debordement du Ceour j'ai l'indiscretion de lire Votre lettre a un vrais ami comme mon Pere, n'en soyez n'y embarrassée n'y fachée, ma cherrissime amie.*

³⁹¹ Ulrika Strömfelt till Carl Sparre 11/7 1756, *mais je suis un peu embarrassée de savoir que vous lirés mes lettres à monsieur votre pere, malgré ce que vous avez la politesse de me dire la dessus, je sai qu'elles ne sont pas du tout bien ecrites, je ne m'en suis pas mise fort en peine jusqu'a presant, esperant que vous les liriés avec un peu de prevention, et qu'elle ne seront vues que de vous, c'est à dire d'un autre moi-meme, cependant mon tres cher ami, comme je preferois toujours votre satisfaction à tout. Si vous en trouvés à les montrez, ou que vous croyés que vos parents puissent en trouver a les voir, j'y consens de tout mon coeur.*

³⁹² Fredrik von Essen till Aurore Brahe 25/1 1859.

³⁹³ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 27/4 1859.

³⁹⁴ Aurore Brahe till Fredrik von Essen 12/8 1858.

ringspotential och att uttryck för känsla och upplevelse av känsla är intimt sammanbundna.

Kärleksbrev bör naturligtvis, som historikern Faye Bound påpekat, ses som meningsskapande i skribenternas kulturella sammanhang.³⁹⁵ Att Carl Sparre ägnade tio sidor i ett brev till att på olika sätt uttrycka ”jag älskar dig” bör inte tolkas som att hans kärlek till Ulrika Strömfelt var större än Fredrik von Essens till Aurore Brahe, trots att von Essen aldrig skrev ”jag älskar dig” i något av de brev som finns bevarade. Men det ska heller inte tolkas som ytligt och artificiellt. I avhandlingens inledning citerades Oscar Levertin, och det är lätt att känna igen sig i hans klagan att ”hvem kan känna sig riktigt säker ifråga om 1700-talets abstrakta franska, där samma stereotypa uttryck betecknar de varmaste och de tommaste känslor”.³⁹⁶ Det problematiska med Levertins uttalande är att han ansåg sig kunna bedöma vad som är en tom känsla. Sannolikt utgick han från sin tids syn, där känslor bedömdes som äkta i relation till en psykologiskt definierad grundrepertoar.³⁹⁷ I dag ser vi snarare känslor som kognitiva bedömningsprocesser, och möjligen kan det vara ett mer fruktbart angreppssätt om man vill förklara historisk förändring.³⁹⁸

Vårt utgångsläge är alltså 1750, en tid då det förefaller som om förståelsen av vad kärlek är skiljer sig från den moderna föreställningen. Sentimentalism var högsta mode, och att skriva brev, gärna kärleksbrev, var något man ägnade sig åt, både av behov och för nöjes skull. Vi kan till och med spekulera i att det kanske låg något i Lovisa Ulrikas anspråk att ha arrangerat äktenskapet mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt.³⁹⁹ De var kanske inte alls särskilt förälskade när Sparre lämnade Strömfelt på Landsjö, och de frossade i att skriva och läsa kärleksbrev, med ett språkbruk som i mångt och mycket hämtats från religiös väckelselitteratur.⁴⁰⁰ Kanske tyckte de initialt att det snarast bara var roligt att riktigt få hänge sig åt något som hade hög kulturell status, det vill säga att skriva kärleksbrev.

Men hade de kunnat fortsätta i samma takt om de inte åtminstone känt någon form av sympati för varandra? Att skriva kärleksbrev var tredje dag till någon som man inte hyste något slags böjelse för torde vara en tämligen

³⁹⁵ Bound 2002, s. 5.

³⁹⁶ Levertin 1908, s. 17.

³⁹⁷ Se Rosenwein 2002 för mer ingående diskussion om olika tiders syn på känslor.

³⁹⁸ Se diskussion i kapitel 1.

³⁹⁹ Se kapitel 4. Fersen II 1868, s. 254.

⁴⁰⁰ Se diskussion i kapitel 5.

plågsam uppgift. Man kan också tänka sig att den som överöses av kärleksbrev lätt drabbas av avsmak för avsändaren, om denne är oälskad. Men om väl sympatin fanns där, hur påverkades man då av kärleksbreven? Av att ständigt såväl formulera som få ytterst kärleksfulla brev?

Det är här William M. Reddys emotivbegrepp kan erbjuda en lösning. Kärleksförklaringar kan betecknas som emotiv, vilka uttrycker en känsla, men som medan de skrivs eller läses också formar den känsla som uttrycks. Hypotetiskt skulle då en dylik intensiv utväxling av kärleksbrev, även om parterna inte var djupt förälskade i varandra när den inleddes, leda till att kärleksrelationen fördjupades och utvecklades under brevväxlingen – någonting som också verkar gå att utläsa i brevväxlingen från 1756. Detta ”mode” hos adeln att skriva glödande kärleksbrev skulle då ha betydelse för förändringarna i förståelsen och föreställningarna av kärleken i den gruppen.

När Carl Sparre och Ulrika Strömfelt hängav sig åt att skriva långa känslolösa brev, gjorde de det enligt sin tids konvention och norm, men de deltog också i en process där föreställningarna om kärlekens väsen verkar ha börjat få nya kvaliteter. De som studerat kärlekens kulturhistoria påpekar ofta att den moderna kärleken i västerlandet till viss del verkar ha tagit religionens plats och ge samma slags självförverkligande som tidigare generationer sökt genom religiösa upplevelser.⁴⁰¹ Det är talande att dessa brev, som i mångt och mycket bygger på ett religiöst språk, skrevs samtidigt som pietistiska väckelse-rörelser använde samma språkbruk för att tillbe Gud.⁴⁰²

I Sparres och Strömfelts brev kan vi alltså se ett experimenterande med förståelsen av vad kärlek är. De befann sig i början av den process som gav upphov till den kärleksförståelse som kom att råda på Fredrik von Essens och Aurore Brahes tid. Att von Essens och Brahes brev är så mycket mer prosaiska, kan tyda på att de befann sig i en annan process, där det centrala var att odla och utveckla relationen, att skapa ett *vi* av ett *du* och ett *jag*.⁴⁰³

Men det finns ytterligare funktioner av kärleksbrev som kan vara intressanta att lyfta fram. Båda brevväxlingarna var ju mycket täta, det skickades brev med varje postgång och inte sällan hade de skrivits under flera dagar. Brevskrivningen verkar ha varit något man ägnade sig åt så ofta man fick

⁴⁰¹ T.ex. Sanner 2003, 11–16, kap. 8.

⁴⁰² Hansson 1991, s. 294–297.

⁴⁰³ Det bör naturligtvis tilläggas att brev också speglar personligheter. Fredrik von Essen och Aurore Brahe verkar båda ha varit relativt stillsamma personer. Det finns brevväxlingar som är betydligt mer känslolösa, men ändå långt ifrån nivån i brevväxlingen mellan Carl Sparre och Ulrika Strömfelt.

möjlighet. Detta speglar sannolikt det allmänmänskliga i förälskade människors upptagenhet med varandra, men även rent psykologisk torde det ha fyllt en funktion. Inom psykologin använder man begreppet ”priming” som handlar om att människor har lättare att känna igen och tolka händelser som man nyligen har varit med om, eller tänkt på nyligen, när man möter dem igen.⁴⁰⁴ Att skriva och få kärleksbrev bör ha varit en kraftfull form av priming, där man kan tänka sig att det kontinuerliga repeterandet av kärleksuttryck och mottagande av desamma, förstärkte den redan existerande känslan. Innebär det att ”kärleksbrevsmodet” på 1700-talet inte enbart förändrade hur kärleken uttrycktes, utan också hade en direkt påverkan på upplevelsen av kärlek?

I många studier av äktenskapets kulturhistoria framhålls kärleksäktenskapets genombrott som en förutsättning för att kärlekens kvaliteter skulle förändras. Penningekonomin och den nya medelklassen anges som de centrala drivkrafterna bakom kärleksäktenskapets uppkomst och den därmed förändrade kärleksuppfattningen. De jordägande klasserna behöll enligt samma synsätt ett mer pragmatiskt äktenskapsmönster. Enligt ett sådant antagande skulle man alltså inom adeln förhålla sig pragmatisk i valet av make längre fram i tiden. Samtidigt har vi i den här undersökningen bevittnat hur man skrev glödande kärleksbrev till denna förmodat pragmatiskt valda gemål. Med ovanstående synsätt blir det svårt att se känslorna i 1700-talets kärleksbrev som ”äkta”, i stället hänvisas man till att tolka dem som konvention och retorik.

Min undersökning av adelns normer och föreställningar om äktenskap talar dock för att kärlek var en viktig faktor för äktenskap under hela den undersökta perioden, men också att det finns fog för antagandet om att föreställningarna om kärlekens väsen förändrades.

Jag skulle därför vilja föreslå ett alternativt synsätt, där kärleksbrevsretoriken utgör en del av den process genom vilken förståelsen av kärlek förändrades. När unga adelsmän och adelskvinnor någon gång i slutet av 1600-talet började experimentera med nya uttryck för kärlek i brev, inspirerade av brevställare och religiös retorik, kan detta i förlängningen ha bidragit till en förändring i upplevelsen av kärlek. Upplevelse av kärlek ska då inte förstås som något som sker enbart inuti enskilda individer, utan detta är också något som kommuniceras och uttrycks. Uttryck för kärlek och

⁴⁰⁴ Ahlsén & Eklund 2012, s. 444

upplevelse av kärlek kan ses som en ständigt pågående dialog, såväl för den enskilda individen som på ett mer normerande plan. Kortfattat skulle man kunna uttrycka det som att ju kärleksfullare uttryck, desto intensivare upplevelse av kärlek, vilket i sin tur gav upphov till än innerligare kärleksuttryck.

1700-talet kan också tänkas vara ett århundrade när möjligheterna till förändringar i känslökulturen var större än tidigare; dels genom det omfattande brevskrivandet, dels därför att människor började läsa romaner i allt högre utsträckning. Rousseaus roman *Julie, ou La Nouvelle Héloïse* (1761) är ett intressant exempel. Robert Darnton menar att den kan ha varit 1700-talets mest sålda bok.⁴⁰⁵ Den var dessutom känd i Sverige redan samma år som den utgavs.⁴⁰⁶ Romanen är en brevroman, vilket var på modet, och består bland annat av kärleksbrev mellan den unga Julie och informatorn Saint-Preux. Dessa brev påminner i hög grad om den brevväxling som jag har undersökt från 1756. Julie och Saint-Preux blir hett förälskade, men Julies släkt tvingar henne att ingå ett förnuftsäktenskap med en äldre man. Boken slutar med Julies död och Saint-Preuxs förtvivlan. Julie och hennes älskade fick aldrig varandra, men den erfarenhet av kärlek som de båda älskande gav uttryck för, kan tänkas ha påverkat läsarnas förväntningar av hur kärlek skulle upplevas.

Varför finns då inget av denna glödande sentimentalitet i den senare brevväxlingen? Flera historiker har lyft fram att det verkar finnas en ambivalens kring sentimentalismens gränser i de offentliga rummen kring sekelskiftet 1800.⁴⁰⁷ En skarpare gräns mellan offentligt och privat förefaller ha varit på väg att dras upp. Känslomheten beskrivs som att den feminiserades och flyttades in i det privata rummet – liksom kärleken.⁴⁰⁸ Läser man brevväxlingen från 1858/59 finns det mycket som tyder på att kärleken uppfattades som privat – det framgår i breven att de bara var avsedda för mottagaren.

Man kan också tänka sig att Aurore Brahe och Fredrik von Essen levde i en tid när föreställningarna om kärleken som ”slump och öde” slagit igenom,

⁴⁰⁵ Darnton 1987, s. 279 och Hunt 2007, kap. 1.

⁴⁰⁶ Nordberg 1983, s. 26. T.ex. antecknar den 19-årige Johan Gabriel Oxenstierna 30/9 1769 i sin dagbok att han ”storgråtit vid Julies död”. Oxenstierna 1881, s. 53. Darnton karakteriserar för övrigt boken som ”oläslig – om inte för alla så åtminstone för åtskilliga ’alldagliga’ läsare av den moderna typen, människor som inte orkar plöja igenom sex band känslomhet utan uppiggande inslag av våld, oförblommerade sexskildringar eller någon nämnvärd intrig”.

⁴⁰⁷ T.ex. Johannisson 2009 s. 201 och Reddy 2001, s. 326–328.

⁴⁰⁸ Coontz 2005, s. 170 och Frykman & Löfgren 1979, s. 77.

vilket kan ha minskat behovet av de våldsamma känsloutgjutelserna som förekom i den tidigare brevväxlingen. Genom till exempel romanläsning var de "impregnerade" med en kärleksuppfattning, som gjorde att de var förberedda att känna det, som Ulrika Strömfelt och Carl Sparre hundra år tidigare behövt betydligt mer stimulans för att känna. De var så att säga "primade" med en ny kärleksförståelse.

Jag skulle alltså vilja föreslå att man ser de sentimentala och känslösa kärleksbrevens på 1700-talet som en viktig del i förändringsprocessen mot en ny förståelse av kärlekens väsen. Inte bara på en språklig nivå, där kärleksbrevens bidrog till ett nytt sätt att uttrycka kärlek, utan också att genom de bidrog till en ny förväntan på hur kärlek skulle kännas och upplevas.

KAPITEL 7

MEN STÖRST AV ALLT ÄR KÄRLEKEN?

Min avhandling består av två delar. Den första delen utgörs av en makrohistorisk studie, som syftar till att på ett mer övergripande plan utforska den svenska adelns inställning till kärlek och äktenskap under perioden 1750–1900. Källmaterialet har utgjorts av främst tryckta dagböcker och memoarer. De kvalitativa källorna har kompletterats med kvantitativa sammanställningar utifrån uppgifter i *Riddarhusets stamtavlor* och tidigare forskning. I undersökningen har jag visat att kärlek var en viktig faktor i valet av äktenskapspartner under hela den undersökta perioden, och såväl den som stod i begrepp att gifta sig som dennes omgivning värderade kärleken högt.

Den andra delen utgörs av en mikrohistorisk studie, med syfte att utforska hur uttryck för kärlek och upplevelse av kärlek förändrades under samma period. Källmaterialet har utgjorts av två brevväxlingar mellan förlovade ur den svenska adeln. Den första är från 1756 och den andra från 1858/59. Studien har en komparativ ansats, där brevväxlingarna analyserats utifrån hur kärleksrelationen konstruerades och hur kärleken uttrycktes. Skillnaderna i de båda brevväxlingarna har diskuterats utifrån såväl samhällsliga förändringar som förändringar i kärlekens innehåll.

Övergripande har undersökningen försökt besvara två frågeställningar. Den första avhandlar kärlekens betydelse för äktenskapsbildningen. Hur värderades kärleken när det gällde äktenskap inom den svenska adeln och hur förändrades detta över tid? Den andra frågeställningen ägnas i stället känslan och kärleken i sig. Hur förändrades kärlekens uttryck under den undersökta perioden? Varför förändrades det?

Adel, kärlek och äktenskap

De flesta historiker som på olika sätt berört adelns inställning till kärlek och äktenskap har menat att kärleken hade en underordnad betydelse vid giftermål. Man har då velat betona den ofta komplicerade process adliga

äktenskap kunde innebära, där parametrar som börd och besuttenhet måste läggas i vågskålen. Resultaten beror dock ofta på utgångspunkten. Den som söker efter resonemang om börd och besuttenhet, kommer att finna diskussioner om dessa och kan då kanske dra slutsatsen att kärlek bara förekom i undantagsfall. På samma sätt kan den som liksom jag söker vittnesbörd om kärlek riskera att underskatta andra faktorerens betydelse. Resultaten i min undersökning av den svenska adelns förhållningssätt till kärlek och äktenskap tyder dock på att kärleksäktenskapet var ett ideal under hela undersökningsperioden. Människor talade och drömde om att gifta sig av kärlek – även om det också fanns en insikt om att man av olika skäl kunde bli tvungen att agera på andra sätt.

Men om kärleksäktenskapet var ideal samtidigt som börd och besuttenhet vägde tungt, uppstår två potentiella spänningsfält som har stått i fokus för den första delen av min avhandling. Det första utgörs av relationen mellan släkt och individ. Vilket handlingsutrymme och vilket inflytande hade individen respektive familjen i valet av äktenskapspartner? Det andra gäller relationen mellan börd, besuttenhet och kärlek i valet av äktenskapspartner. Hur resonerade man kring dessa faktorer och vilka värden gav man dem?

1734 års lag slog fast att ingen skulle ”til giftermål twingas; utan bör så qwinnans, som mannens friwillige ja och samtycke giftermålet fästa”. Kvinnor måste dock även ha giftomannens tillstånd och omyndiga kvinnor kunde göras arvslösa om de gifte sig mot föräldrarnas vilja. För myndiga män saknades den sanktionsmöjligheten, men eftersom unga adelsmän ofta var ekonomiskt beroende av sina föräldrar hade inte heller de ett helt fritt handlingsutrymme. Här fanns således en potentiell konfliktarena, och det förekom också exempel i min undersökning på ungdomar som efter hot om ekonomiska represalier fogat sig efter föräldrarnas vilja. Det finns också enstaka exempel på kvinnor som inte fogat sig, och därför gjorts arvslösa, liksom flera exempel på föräldrar som motvilligt accepterat ungdomarnas val.

Samtycke till äktenskap var lagstadgat, men framför allt unga kvinnor utsattes för olika typer av övertalning, som kunde variera mellan vädjanden till förnuftsargument och känslomässig utpressning. I forskningen brukar detta ofta förklaras med att döttrarna fyllde en viktig funktion för adelsfamiljens möjligheter att öka sitt ekonomiska och/eller sociala kapital.⁴⁰⁹ Mitt intryck är

⁴⁰⁹ T.ex. Ilmakunnas 2012, s. 77.

snarare att det handlade om en oro över att inte få döttrarna gifta alls. När en lämplig friare väl uppenbarade sig gällde det att smida medan järnet var varmt, särskilt för en kvinna som började bli lite äldre. Men i många fall förefaller processen ha varit tämligen konfliktfri. Det är således inte osannolikt att barnens önskemål ofta sammanföll med föräldrarnas.

Åldern hos dem som gifte sig har också undersökts. En hypotes som formulerades var att det kunde vara fördelaktigt för föräldrar som ville styra sina döttrars val att få dem bortgifta så tidigt som möjligt. Den lagstadgade åldern att ingå äktenskap var 15 år för kvinnor och 21 år för män enligt 1734 års lag. Inom adeln var det emellertid ganska få kvinnor som var så unga som 15 år när de gifte sig, även om det förekom. Det förefaller ha funnits en allmän uppfattning om att kvinnor skulle vara minst 18 år när de gifte sig, eftersom den åsikten återkommer på flera ställen i källorna. Under hela undersökningsperioden var det också en tämligen liten andel av brudarna som var under 18 år, och efter 1850 var den obefintlig. Antagandet om att adelskvinnor giftes bort mycket unga hade således inte fog för sig. Medianåldern vid första giftermålet låg under hela undersökningsperioden på cirka 30 år för män och cirka 23 år för kvinnor, vilket ligger i linje med tidigare iakttagelser av att ålderskillnaden mellan makarna vara större inom adeln.⁴¹⁰

Det tycks således ha funnits en tanke om att äktenskap borde präglas av ömsesidiga känslor, men dessa känslor skulle naturligtvis riktas mot ett lämpligt föremål. Detta kunde tillgodoses genom att tillhandahålla arenor där passande individer kunde träffas. Här förefaller dock en förändring ha ägt rum under den undersökta perioden. På 1700-talet umgicks man tämligen fritt och besökte varandra utan större arrangemang. I slutet av perioden var däremot sällskapslivet mer organiserat, med tillställningar där det krävdes särskild inbjudan. En möjlig förklaring som diskuterats är att den framväxande medelklassen börjat tränga in på arenor som tidigare dominerats av adeln. Därmed ökade risken för att träffa en olämplig äktenskapskandidat.

Vad utmärkte då en lämplig äktenskapskandidat? Ja, allra helst skulle denna givetvis vara av hög börd, besutten och någon man var kär i. Men de individer där detta sammanföll var sannolikt tämligen fåtaliga, så de flesta tvingades att kompromissa. I början av den undersökta perioden hade börden ett politiskt, juridiskt och ekonomiskt innehåll som nästan försvunnit i slutet

⁴¹⁰ Carlsson 1977, s. 85 och Stadin 2004, s. 178.

av perioden. Bördens symboliska betydelse var dock intakt, och förefaller på vissa sätt ha ökat när de andra innebörderna urholkades. Etnologen Agneta Rundquist har tolkat detta som att ”långa anor, nobla titlar och släkt nätverket lyftes fram som allt överskuggande värden, vilka kamouflerade tomrummet efter de facto förlorad politisk och ekonomisk makt”.⁴¹¹ Men även om bördstoltheten fick stort utrymme i resonemangen om äktenskap, motsades detta till viss del av praktiken, då andelen giften med ofrälse ökade stadigt under 1800-talet.

Det är i detta sammanhang värt att notera vilka ofrälse som gifte in sig i adeln. I stor utsträckning handlade det om vad som kan betecknas som ofrälse ståndspersoner. Under undersökningsperiodens början, när nyadlingen fortfarande var omfattande, erhöll också många av de ofrälse som gifte in sig i adeln förr eller senare adelskap. Det handlade alltså i första hand om individer med stort ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital som också kunde sägas tillhöra eliten. Den ökande andelen giften utom ståndet ska alltså snarast ses som en illustration av en övergång från ståndssamhälle till klassamhälle, där de som gifte in sig i adeln också tillhörde överklassen.

Besuttenheten framstår på många sätt som än mer central än börd. Förmögenhet kunde uppväga mindre ädla anor, medan hög börd inte tycks ha haft samma kompensatoriska effekt. Det finns flera resonemang i källorna om hur börd och kärlek kunde offras för ett rikt giftermål, medan liknande resonemang om börd saknas. Framför allt männen verkar ha resonerat i de här banorna, vilket förmodligen snarare speglar källmaterialets sammansättning än en reell könsskillnad. Som tidigare nämnts fanns en stark press på kvinnor att gifta sig, och det är väl inte orimligt att tänka sig att en förmögen man var intressantare än en fattig. Besuttenhetens betydelse avspeglas också i att den för män förefaller ha varit en förutsättning för att kunna gifta sig över huvud taget. Under större delen av den undersökta perioden gifte sig 40 procent av de obesuttna adelsmännen aldrig, vilket kan jämföras med att det bara var 10 procent av de besuttna som inte gifte sig.⁴¹²

Perioden kännetecknas av en maktförskjutning från börd till förmögenhet, men förmögenhet var under hela den undersökta perioden en förutsättning för makt. Detta avspeglas i de diskussioner som män förde i sina dagböcker angående vilka egenskaper en framtida hustru skulle ha. Men det var

⁴¹¹ Rundquist 2001, s. 265.

⁴¹² Elmroth 1981, s. 93–95. "Besutten" var den som ägde jord.

konfliktfyllda diskussioner, för samtidigt som de gärna ville hitta en rik hustru, ville de också vara förälskade. Ett samlat intryck är att det fanns en önskan såväl som en förväntan om att gifta sig främst av kärlek. Kärleksäktenskapet förefaller således ha varit ett ideal under hela undersökningsperioden.

Inom den historiska forskningen har adliga äktenskap ofta framställts som pragmatiska uppgörelser i syfte att öka släktens ekonomiska och sociala kapital. Historikern Johanna Ilmakunnas menar till exempel att den viktigaste målsättningen när det gällde äktenskap var att göra ett förmånligt och ståndsmässigt parti, även om känslorna möjligtvis kunde få spela roll så länge föremålet för dem var en lämplig äktenskapskandidat.⁴¹³ Historikern Göran Norrby påpekar visserligen att adliga äktenskap ofta inte enbart handlade om pengar, men betonar framför allt äktenskapet som en marknad där adligt kapital kunde placeras och ge förmånlig utdelning.⁴¹⁴ Kärleksäktenskap var enligt dessa resonemang någonting som kunde tillåtas när kraven på börd och besuttenhet var uppfyllda. Min undersökning tyder på att förhållandet var det motsatta; att det kunde vara acceptabelt att gifta sig utan kärlek om den tilltänkta var tillräckligt rik eller av tillräckligt hög börd. Förmögenhet och/eller börd kunde således kompensera brist på kärlek, men utgångspunkten var ändå att varma känslor skulle finnas.

Man kan också fundera på om det primärt var ekonomisk och social vinning för släkten som drev föräldrar och förmyndare att förmå och övertala ungdomar att gifta sig. Ofta tycks detta snarare ha motiverats av omtanke och oro för framtida försörjning. Kärleksäktenskapet verkar heller inte enbart ha varit en fråga för individen, föräldrarna tycks också ha haft ett intresse av att barnen hade varma känslor för den de tänkte gifta sig med. Bilden av den pragmatiska adeln, där börd och gods gick före individuella känslor bör således nyanseras. Tvärtemot den gängse schablonbilden tycks kärlek ha varit något som eftersträvades och respekterades.

Varifrån kommer då föreställningen om adeln som pragmatisk och att äktenskap inom den här gruppen var ekonomiska och sociala angelägenheter där personliga känslor fick stå tillbaka? Utan att egentligen ha undersökt saken tänker jag tillåta mig att spekulera. Flera historiker har noterat att

⁴¹³ Ilmakunnas 2012, s. 76–77.

⁴¹⁴ Norrby 2005, s. 133–134.

borgarståndet utövade stor makt över sina döttrars val av make.⁴¹⁵ Kanske berodde detta påståndets arvsregler, där kvinnor och män hade lika arvsrätt. Detta som kan framstå som mindre patriarkalt än det system som tillämpades inom adeln och bondeståndet, där döttrar ärvde hälften så mycket som sönerna, kan paradoxalt nog ha verkat för en hårdare styrning av döttrarna. Enligt historikern Svante Norrhem hängde de till synes jämlika arvsreglerna samman med att man inom borgerskapet såg svärsönerna som en säkrare investering än sönerna.⁴¹⁶ En son kunde visa sig vara en odugling, medan svärsonen kunde väljas efter kompetens. Bättre då att se till att en stor del av arvet gick till döttrarna – och den utvalde svärsonen. Följden blev, som historikern Kekke Stadin noterat, att romantisk kärlek hade betydligt mindre betydelse för valet av partner inom borgerskapet än inom någon annan samhällsgrupp vid den här tiden.⁴¹⁷

I den mån medelklassen växte fram ur borgarståndet kan man alltså ana ett utgångsläge med mer patriarkala strukturer än de grupper som man hade att formera sig emot. Det var inom borgerskapet kvinnan flyttades ur den gemensamma familjeproduktionen och idén om hemmet med kvinnan som dess känslomässiga centrum uppstod.⁴¹⁸ Den processen tycks inte ha ägt rum inom adeln i samma utsträckning.⁴¹⁹ Litteraturvetaren Arne Melberg har påpekat att den nya innerligheten blev ett borgerskapets vapen mot den föregivet pragmatiska och amoraliska adeln.⁴²⁰ Föreställningen om den pragmatiska adeln skulle således kunna ses i ljuset av en framgångsrik borgerlig formering. Den nya medelklassen måste definiera sig mot samhällets äldre elit, och att framhäva individens rätt framför släktens låg i linje med medelklassens ideologi. Schablonbilden var också tacksam att lansera i romaner, och den stackars adelsflickan som mot sin vilja tvingas gifta sig med en rik man av hög börd, i stället för den man av folket som hon egentligen älskar blev ett populärt motiv – och är så än i dag.

⁴¹⁵ Göransson 1990, Norrhem 2010, s. 13 och Stadin 2004, s. 260.

⁴¹⁶ Norrhem 2010, s. 13.

⁴¹⁷ Stadin 2004, s. 260.

⁴¹⁸ T.ex. Hall & Davidoff 2002, kap. 8. Se också Landgraf 2004, s. 35.

⁴¹⁹ Steinrud 2008, kap.7.

⁴²⁰ Melberg 1978, kap 5.

Från emotion till relation

Den andra delen av min avhandling utforskar kärlekens uttryck. Källmaterialet utgörs av två brevväxlingar mellan förlovade par, Carl Sparre och Ulrika Strömfelt (1756) och Fredrik von Essen och Aurore Brahe (1858/59). Båda brevväxlingarna är omfattande – den från 1700-talet består av 71 brev och den från 1800-talet av 87 brev. De hundra år som hinner förflyta är intressanta. Det är under denna period vi ofta vill förlägga den så kallade moderniseringsprocessen och därmed den tid då de som studerat kärlekens och äktenskapets historia menar att förändringar i såväl synen på kärleksäktenskapet som kärlekens beskaffenhet ägde rum. Båda paren var ifrån varandra under långa perioder, vilket innebär att breven var en arena där deras kärleksrelationer utvecklades. Det finns också en del andra intressanta paralleller, som att båda äktenskapen beskrivs som kärleksfulla av sin samtid och att båda männen gjorde strålande karriärer, enligt vissa skildrare mycket tack vare sina hustrur.⁴²¹ Båda äktenskapen kan således betraktas som framgångsrika.

Utgångspunkten för studien har varit att kärleksbrev framför allt har två funktioner: de ska upprätthålla och fördjupa känslan av kärlek mellan dem som skriver dem och de ska upprätthålla och utveckla relationen. Undersökningens syfte är således att undersöka vilka grepp paren använde för att konstruera och stärka sin relation samt hur de uttryckte kärlek. Kärleksbrev uttrycker förvisso personliga och individuella känslor, men bygger på formuleringar som är meningsskapande i sin tid och sitt kulturella sammanhang. Hur de två paren i breven uttryckte sin subjektiva upplevelse av kärlek, bör således också spegla en mer generell syn på kärlek och kärleksrelationer.

Två teoretiker har haft betydelse för undersökningen. Den första av dem är sociologen Niklas Luhmann, som menar att den moderna kärleken kännetecknas av reflexivitet, intimitet och ömsesidighet. *Reflexivitet* är det kanske mest centrala begreppet i diskussionen, och ska förstås som ”att man känslomässigt bejaktar och söker efter en känsla som motsvarar den egna”.⁴²² Luhmanns analyschema stämmer bra överens med mina resultat. I brevväxlingen från 1756 är breven i hög grad enkelriktade. De uttrycker framförallt den egna känslan för den andra och när nyheter förmedlas eller

⁴²¹ T.ex. Hedvig Elisabeth Charlotta II 1903, s. 82, Hochschild I 1908, s. 43 och Norrby 2005, s. 111.

⁴²² Luhmann 2003, s. 203.

andra individer diskuteras görs detta i första hand på ett berättande sätt, med syfte att informera och underhålla. I brevväxlingen från 1858/59 framkommer i stället en strävan att försöka relatera det som berättas till den andre och den gemensamma kärleksberättelsen. Genom att spegla den egna kärleksrelationen i de händelser man berättade om, dras den andre in och en illusion av ett gemensamt ögonblick skapas. Niklas Luhmanns teorier har således visat sig användbara för diskussionen kring *hur* kärleken förändrades.

När det gäller diskussionen kring *varför* kärleken förändrades har i stället historikern William M. Reddy utgjort en viktig inspiration. Bland dem som diskuterat kärleken som en kulturell konstruktion och därmed föränderlig, har man ofta menat att det är samhälleliga förändringar och moderniseringsprocesser som påverkat känslans uttryck och innehåll. Reddy vill vända på det perspektivet, och menar att känslor i sig kan fungera som historiska drivkrafter. Ett viktigt begrepp i analysen av breven har varit *emotiv* – känsloutsagor. Reddy har med inspiration från antropologi och kognitionspsykologi utvecklat J.L. Austins talaktsteori som bygger på att det finns två slags utsagor – konstativ och performativ. Till detta fogar Reddy alltså även emotiv, som han menar har drag av såväl konstativ som performativ.⁴²³ En känsloutsaga som ”jag är glad” beskriver tillståndet hos den som yttrar detta, men att säga detta medverkar också aktivt till att förändra känslotillståndet hos såväl talaren som omgivningen.

Kärleksförklaringarna i breven bör således ses som ett slags emotiv. De uttrycker en känsla, men formar samtidigt som de skrivs eller läses den känsla som uttrycks. Hur emotiven utformades för att skapa de önskade effekterna, kan således säga oss en hel del om hur den känslökultur såg ut, där en viss typ av retorik var meningsskapande. Men emotivbegreppet erbjuder möjligheten att ta ytterligare ett steg. Eftersom emotiven är utformade för att bekräfta och förstärka existerande känslor, kan de inte betraktas enbart som retorik eller speglade allmänna föreställningar, de reflekterar även upplevd känsla.

Den största skillnaden mellan de två brevväxlingarna är att breven från 1756 i första hand är inriktade på känslan, medan breven från 1858/59 framförallt är inriktade på relationen. 1700-talsbreven består huvudsakligen av långa monologer, som på olika sätt uttrycker kärleken till den andre och lyckan över denna kärlek. I jämförelse innehåller breven från 1858/59 mycket

⁴²³ Reddy 2001, kap. 4.

lite av känslouttryck, ofta inskränker det sig till hälsningsfraser som ”Älskade Aurore!” och inskjutna tilltal som ”min älskade tös”. Medan den första brevväxlingen kretsar kring kärleken i sig, är i stället kärleksberättelsen central i den senare brevväxlingen.

Ett exempel där den här skillnaden blir särskilt tydlig är hur de två brevväxlingarna relaterar till gemensamma minnen. Dylika sekvenser saknas nästan helt i breven från 1756, medan de är mycket vanliga i dem från 1858/59. I den första brevväxlingen innehåller också dessa stycken mycket lite information om till exempel varför en viss dag ska vara värd att minnas. Det enda fall där information förmedlas om en viss händelse, är när Sparre återgav vad han sagt om händelsen till en tredje person. I breven från 1858/59 är dessa i stället återkommande, vilket egentligen är märkligt. Varför ägna en stor del av breven åt att återberätta händelser som den andra personen rimligen kände till och var insatt i? Men just detta är sannolikt själva poängen. Historikern Christina Douglas, som analyserat kärleksbrev från 1800-talet, menar att återberättande av gemensamma minnen kan vara ett kraftfullt grepp att inte bara konstruera en gemensam livsberättelse utan också rekonstruera själva parrelationen.⁴²⁴ Att kärleksberättelsen och relationen blir så mycket viktigare i den senare brevväxlingen än i den tidigare, menar jag speglar en ökad individualisering. När du och jag blir mer definierade och skilda åt, krävs helt enkelt ett tyngre artilleri för att ur detta du och jag skapa ett vi.

Individualisering är en av de moderniseringsprocesser som ofta lyfts fram som drivande i framväxten av den moderna kärleken. En annan process som också brukar betonas är sekulariseringen. Även denna syns i breven. Gud är flitigt förekommande i de båda brevväxlingarna, men i olika skepnader. Den tidigare brevväxlingens Gud var en svartsjuk entitet som kunde tänkas straffa den som vågade älska en annan människa på det sätt som är förbehållet Gud. Det ska förmodligen tolkas som ett retoriskt grepp snarare än en reell rädsla för att faktiskt bli utsatt för Guds dom, men det gör ändå att Gud får en direkt plats i kärleksrelationen. I den senare brevväxlingen är Gud minst lika närvarande, men den Gud som förekommer här upplevde inget hot från kärleken mellan man och kvinna. I stället hade Gud flyttats ut ur relationen och kärleken till den andra hotade inte längre kärleken till Gud. Tvärtom var

⁴²⁴ Douglas 2011, s. 80–81.

nu i stället kärleken till den andra ett sätt att älska Gud. Kärleken mellan man och kvinna hade blivit sakraliserad.⁴²⁵

Ett begrepp som användes för att åskådliggöra skillnaderna i breven var intimitet, som i sin tur delades upp i begreppen närhet och förtrolighet. Dessa begrepp kan tyckas synonyma, men pekar ändå på en viktig skillnad i hur känslorna uttrycks. I förlängningen understryker de ytterligare skillnader i hur relationerna konstruerades. Breven från 1756 kännetecknas av en strävan efter fysisk närhet, på olika sätt konstrueras här illusionen av ett intimt samtal med den andra. Samma strävan finns i breven från 1858/59, men där förekommer i hög grad diskussioner om förtrolighet, något som saknas i den tidigare brevväxlingen. Det var framför allt Fredrik von Essen som vädjade till Aurore Brahe att avslöja sina innersta känslor, medan hon i sin tur ursäktade sig för att hon inte kunde ge honom det han önskade. Skillnaden mellan brevväxlingarna, mellan närhet och förtrolighet, kan sannolikt förklaras av en ny syn på känslor, där det under 1800-talet växt fram en föreställning om att den sanna känslan inte med nödvändighet är den man visar, utan snarare den man bär inom sig. De återkommande vädjandena om att berätta sina innersta tankar, kan således förstås i ljuset av en önskan på bekräftelse om kärleken.

Antagandet att 1700-talet hade en föreställning att den sanna och äkta känslan var den man visade, medan 1800-talet i stället hade en föreställning om att den sanna och äkta känslan var något privat, kan också förklara den stora skillnaden i kärleksmotiv. Medan breven från 1756 kännetecknas av ett konstant flöde av hur stor kärleken till den älskade är, förekommer dessa motiv betydligt mer sparsamt i breven från 1858/59. När emotiven används i den senare brevväxlingen, är de dessutom ofta kopplade till partier av nyhetsförmedling eller återberättande av gemensamma händelser, det vill säga i de partier som förefaller ha funktionen att stärka relationen.

Kärleksbrev har som tidigare påpekats primärt två syften; dels att förstärka och fördjupa känslan hos såväl avsändare som mottagare, dels att förstärka och fördjupa själva kärleksrelationen. En slutsats av undersökningen är att den avgörande skillnaden är att brevväxlingen från 1756 främst är inriktad på den första funktionen – känslan – medan den från 1858/59 främst är inriktad på den andra funktionen – relationen. Hur kan denna förändring förklaras?

⁴²⁵ Se t.ex. Sanner 2003, s. 50 för diskussion kring detta.

En viktig utgångspunkt för avhandlingen är det känslöhistoriska perspektivet. Det ska förstås som ett förhållningssätt där känslor ses som dynamiska historiska drivkrafter snarare än representationer eller reaktioner på samhällsförändringar. Synsättet att känslor i sig bär potentialen att förändra skulle då kunna innebära en kompletterande infallsvinkel, som kan hjälpa oss att avtäckta aspekter som annars skulle ha blivit fördolda, och lyfta fram perspektiv som i annat fall inte hade uppmärksamrats. Förhållningssättet kan också sätta nytt ljus på 1700-talets sentimentalism, och begripliggöra den för oss många gånger ogenomträngliga retoriken.

Känslökulten och det svulstigt sentimentala språket i 1700-talets omfattande brevskrivning är märkligt förbisedd i studier som utforskar kärlekens beskaffenhet. Det är som om den inte riktigt passar in i utvecklingsberättelsen där kärlek ska förändras från en förment förnuftsstyrd känsla till något som avgörs av slump och öde. Där den tas upp, är det ofta med förbehåll om att det är svårt att veta vad som är ”äkta känslor” och vad som är tom retorik.⁴²⁶ Jag vill i stället föreslå ett synsätt där 1700-talets sentimentalism är en viktig drivkraft i den förändring förståelsen av kärlek genomgår. Med utgångspunkt i William M. Reddys begrepp emotiv för utsagor som handlar om känslor, vill jag lägga fokus på det som händer i skärningspunkten mellan uttryck för och upplevelse av kärlek. Emotivbegreppet utgår från att det finns en koppling mellan uttryck för känsla och upplevelse av känsla, men också att kopplingen är beroende av tid och rum. Ett emotiv som har en viss önskad effekt i en viss tid, skulle i en annan tid således kunna ha en annan effekt. Det är så vi ska förstå de på många sätt mycket olika brevväxlingarna som jag har undersökt.

Under 1700-talet sammanföll ett antal omständigheter som möjliggjorde omdaning av förståelsen av kärlek. Under 1600-talet hade en ny brevstil börjat utvecklas i Frankrike som under 1700-talet spred sig över Europa. Utmärkande för den nya franska stilen var att den försökte imitera den galanta och spirituella konversationen i salongerna.⁴²⁷ Brevställare som förespråkade den nya personliga stilen blev populära och allmänt spridda. En viktig genre inom den nya brevstilen var kärleksbrevet, men som tidigare diskuterats måste det finnas en gemensam referensram för att göra innehållet i

⁴²⁶ T.ex. Levertin 1908, s. 17 och Löwendahl 2007, s. 89.

⁴²⁷ Hansson 1988, s. 42f. och Löwendahl 2007, s. 42f.

breven meningsskapande. I den religiösa andaktslitteraturen fanns ett språk som var tillämpligt.⁴²⁸

Under 1700-talet slog dessutom romanläsningen igenom på bred front. I romaner som till exempel Richardsons *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740) och Rousseaus *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* (1761) kunde läsarna fördjupa sig i historier vars främsta motiv var själva kärleksberättelsen. Dessutom kan 1700-talet ha utmärkt sig för ett särskilt sätt att läsa, där läsarna blev intensivt upptagna av texten på ett sätt som är främmande för oss i dag.⁴²⁹ Kärlek var knappast ett nytt motiv i litteraturen, men nu skrev och läste man alltså på ett nytt sätt. Romanerna var ofta brevromaner och gav därmed läsarna möjlighet att leva sig in i en annan människas upplevelse av kärlek. Läsandet och skrivandet om kärlek gav upphov till intensiva känsloupplevelser, som förändrade förväntningarna på hur kärlek skulle kännas, inte bara hos enskilda individer utan också på ett normerande plan.

Detta ska naturligtvis inte ses som frikopplat från samhällsförändringar som individualisering och sekularisering. De var tvärtom en förutsättning för att de nya tankarna skulle kunna få en bredare spridning. Dessutom kan man tänka sig att de här processerna gick hand i hand och drev på varandra. Om ett visst mått av sekularisering var förutsättningen för ett nytt sätt att uttrycka kärlek till en annan människa, kan kärleksretoriken säkert också ha drivit på sekulariseringsprocessen ytterligare – för att i förlängningen kanske som föreslagits ersätta religionen som redskap för självförverkligande.⁴³⁰

Jag skulle alltså vilja föreslå att man ser 1700-talets sentimentalism som en viktig del i förändringsprocessen mot en ny kärleksförståelse. Det första paret vars brevväxling jag undersökt, det vill säga Carl Sparres och Ulrika Strömfelts från 1756, befann sig i början av den här processen. De experimenterade med känslouttryck och verkar nästan ibland lite förvånade över den verkan de hade. När Fredrik von Essen och Aurore Brahe skrev sina brev hundra år senare hade förändringen fullbordats. Kärleken hade antagit de egenskaper som utmärker den moderna kärleken och fokus kunde i stället flyttas till att stärka relationen och konstruktionen av den gemensamma kärleksberättelsen, vilket blev viktigare i en tid av ökad individualisering – men också i sken av kärlekens nya kvaliteter. Om kärleken är exklusiv, om det

⁴²⁸ Hansson 1991, s. 294f.

⁴²⁹ Darnton 1987, s. 290–291.

⁴³⁰ Se Lystra 1989, s. 237f. och Sanner 2003 för diskussion om detta.

bara finns en enda som är den rätta, blir det än viktigare att med kärlekens språk fullända relationen med just den individen.

SUMMARY

How did the Swedish aristocracy view love and marriage between 1750 and 1900? What changes took place with regard to the expression and experience of love during this period?

This thesis attempts to answer the above questions by means of two studies. The first part consists of a macro-historical study aimed at exploring attitudes towards love and marriage held by the Swedish nobility during the years 1750-1900. The source material is mainly comprised of published diaries, memoirs and autobiographies. This qualitative source material was supplemented with quantitative compilations based on data found in the *Riddarhusets stamtavlor* ("History of the pedigrees of the Nobility") and existing research publications. This study proposes that love was an important factor in the choice of a marriage partner throughout the entire period in question and that not only the prospective spouse but the people in their environment placed a premium on love.

The second part contains a micro-historical study aimed at exploring how expressions and experience of love transformed during this historical period. The source material consists of letters exchanged by two engaged couples, who were all members of Sweden's aristocracy. One set of correspondence was written in 1756, while the other was written in 1858/59. The study utilises a comparative approach, in which the content is analysed with regard to the way the relationship was established and how love was expressed. The differences between these two sets of correspondence are discussed with regard to societal change and transformations of in the perceived components of romantic love.

Overall, the study attempts to answer two major questions. The first of which is the significance of love when entering a marriage arrangement; how important was love to Swedish nobility and how did this view change over time? The second question involves the components that constituted love; did these differ during this period? And if love changed, in what way? And what were the reasons behind these changes?

Nobility, love and marriage

Most historians discussing the attitudes of nobility with regard to love and marriage have held the view that love was of lesser importance in connection with marriage alliances. The emphasis has been on the often complicated process surrounding marriage in circles where pedigree and wealth needed to be taken into account. However, my studies of Swedish nobility indicate that love was held as an ideal for marriage throughout the period studied.

Though a marriage based on love was seen as ideal, pedigree and wealth were highly important, and the potential for friction between these conflicting objectives is the main focus of the first part of my thesis. It is necessary to explore the realms of the family and the individual, including what impact they had on the choice of marriage partner. In addition, how exactly were factors such as love, pedigree and wealth assessed and weighed?

In legal terms, as expressed in the marriage act of 1734, no one should be “forced to marry. Men and women are both entitled to enter into such an alliance of their own free will.” However, women were required to obtain the permission of a “giver in marriage”, known in Swedish as “giftoman”. Moreover, women were at risk of being disinherited if they did not heed the wishes of their parents.

Men who were of age were not subject to such sanctions, but since young nobles generally were financially dependent on their parents, they did not have an unlimited amount of leeway. Naturally, this created a potential arena for conflict and my research uncovered examples of young people who gave in to the demands of their parents when pressured with financial repercussions. In many cases, however, the process appears to have taken place without friction, indicating that it is not improbable that the desires of children and parents often corresponded.

Consent was thus protected by law, but women in particular were often subject to familial pressure. A common explanation for this has been that daughters of noble families were regarded as a means to help the family gain more financial or social capital. My impression, however, is that many families were concerned about their daughters not getting married at all. Once an acceptable suitor appeared, it was best to strike while the iron was hot, particularly if the woman was past the first bloom of youth.

The minimum legal age for marriage was 15 for women and 21 for men, as per the law of 1734. However, not many women were as young as this when

they actually did marry. Throughout the period studied, a small percentage (10 %) of the brides were under 18 and, in the 1800s, this number radically decreased. After 1850, hardly any marriages took place with the bride under 18. Throughout the period studied, the median age for a first marriage was approximately 30 for the men and 23 for the women, which corresponds with conclusions in previous research that the age difference between spouses was generally greater in this class.

A suitable marriage candidate would preferably be well-born, wealthy and with someone in which you were in love. However, as the likelihood that all of these factors were met was not certain, compromise was probably the order of the day. In the beginning of the period studied, pedigree had a political, legal and financial significance that was greatly diminished by the end of the period. The symbolic significance of pedigree, however, remained intact, and could even be said to have been enhanced while the other aspects faded. Although much emphasis was placed on pride of pedigree in discussions, the actual fact was that marriages with commoners increased steadily throughout the 1800s.

Commoners marrying into the aristocracy were almost without exception elite in some way. At the beginning of the period studied, when titles were still being handed out to a greater extent, many of these commoners were elevated into the noble class sooner or later. The increase in marriages between people from different estates should be interpreted as part of the transition from an estate society to one based on class.

Wealth appears to be more of a core issue than birth. A fortune could outweigh a lesser pedigree, while being high-born does not seem to have had the same leverage. This period is characterised by a shift in power from pedigree to wealth; however, throughout the period studied, wealth was a prerequisite for power. The discussions found in the source material reflect this dilemma: settle for a suitable mate or follow your heart. It is possible to conclude from the material, however, that the desire to marry for love, and indeed the expectation of such an alliance, did exist. Throughout the period studied, a love marriage appears to be the ideal.

In a historical perspective, nobles married primarily to increase the financial and social capital of the family. Accordingly, love could be taken into account once the requirements for pedigree and wealth were satisfied. However, my research indicates that it was the other way around. It was acceptable to marry without love if the other party was rich enough or had a

better pedigree. Wealth and/or pedigree could thus make up for the lack of love, but some degree of regard for the other person was necessary and required.

Some thought should be given to whether financial or social expansion for the family was the primary reason for why parents and guardians urged and even coerced their children into marriage. More often than not, this pressure seems to stem from concern for their welfare. Indeed, a love marriage was not only something sought after by the individuals involved; parents also appeared to desire that the young people felt affection for the person they planned to marry. Thus, the image of nobility as pragmatic, placing a higher premium on wealth and pedigree than personal happiness needs tempering — quite the opposite, in fact, appears to be the case, while love appears to be a quality both desirable and worthy of respect.

From emotion to relation

The second half of my thesis deals with the way in which love was expressed. In this section, the source material consists of two different sets of correspondence between two affianced couples: Carl Sparre and Ulrika Strömfelt (1756), and Fredrik von Essen and Aurore Brahe (1858/59). Both of these exchanges are extensive; there are 71 letters in the set from the 1700s and 87 in the set from the 1800s. Both couples spent a great deal of time apart, which means that these letters provided the venue for their relationship to evolve.

The departure point for this analysis was that love letters have two main functions: firstly, to maintain and deepen the love between the parties and, secondly, to keep the relationship alive and strong. Thus, the objective was to explore what methods were used by the parties involved to build and strengthen their relationship and to study how they expressed love. Obviously, love letters reflect personal feelings, but they generally build on wording that mirrors the age and culture in which they live. The manner in which these two couples expressed their individual and subjective experiences should also reflect a wider and more general view of love and romantic relationships.

Two theoreticians have had an impact on my study and the analysis of change in the realm of emotions and love. The first is Niklas Luhmann, a sociologist whose 1982 publication, *Liebe als Passion zur Codierung von Intimität*

(published in English as *Love as Passion: The Codification of Intimacy*), implies that modern love is characterised by reflexivity, intimacy and reciprocity. Luhmann's analysis scheme corresponds with my results and his theories became the foundation for discussions on *how* the perception of love changed.

With regard to *why* love changed, the perspective offered by historian William M. Reddy has been inspiring. Those who discuss love as being a cultural construct, and thus subject to change, have often explained changes as being dependant on social upheaval. In *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions* (2001), Reddy turns this around and suggests that emotions can drive historical change. An important concept when analysing these letters has been that of *emotives*, which are defined as "A type of speech act different from both performative and constative utterances, which both describes (like constative utterances) and changes (like performatives) the world, because emotional expression has an exploratory and self-altering effect on the activated thought material of emotion."

The declarations of love in the letters should therefore be regarded as emotives. Since emotives are designed to affirm and reinforce existing emotions, they cannot be regarded as pure rhetoric or a reflection of general perceptions. In addition, they reflect emotions that are experienced.

The main difference between the two sets of correspondence in this study is that the letters from 1756 mainly address emotions, while the letters from 1858/59 primarily concentrate on the relationship. While the focus in the earlier letters is on love itself, the later correspondence details the love story. The fact that the love story and the relationship are more important in the later letters has been, in this study, attributed to the increase in individualization. When *you* and *I* become more distinct and defined, you simply need to make more of an effort in order to forge an "us" out of "you" and "I".

Another modernisation process discussed is secularisation. God is mentioned in both sets of correspondence. In the earlier set of letters, God is depicted as being threatened by the love between the couple, while this aspect is absent in the later set. God has been removed from the relationship and love for a partner is seen as a means of loving God; the love between man and woman has become sacralised.

One of the concepts used to illustrate the difference in the language used was "intimacy", which in turn was separated into two categories: "closeness" and "sincerity". The letters from 1756 were characterised by a desire for

closeness and the illusion of an intimate conversation was constructed in various ways. This same desire was found in the letters dating from 1858/59, but they also contained frequent discussions about sincerity, an aspect that was not included in the earlier set of correspondence. This difference between the two sets with regard to closeness and sincerity may be explained by a new perspective on emotions. In the 1800s, there was a growing sense that a person might not necessarily show true feeling. Instead, they would be what you kept inside. The recurring request to divulge one's innermost thoughts could thus be construed as a desire for a confirmation of love.

A vital starting point for this research is the historical perspective on emotions, which should be understood as an approach in which emotions are seen as driving history in a dynamic fashion, rather than simply acting as a representation. Emotions are not merely reactions to social change, they generate change. The view that emotions hold the potential for change provides an added perspective that can help us decode aspects of society that would otherwise remain hidden. It also sheds new light on the sentimentalism of the 1700s and helps us comprehend and interpret the rhetoric that is often difficult for people in our day and age to decipher.

The cult of emotions and the flamboyantly sentimental language in the extensive correspondence stemming from the 1700s has been strangely overlooked by studies dealing with the nature of love – possibly because these letters do not neatly fit into a scenario where the nature of love is said to evolve from a rationally controlled state to a set of emotions set into play by chance and fate. This fact makes it difficult to determine what is “real” as opposed to what is rhetoric. To this end, I propose that the sentimentalism of the 1700s is instead a vehicle for change in the understanding of love. William M. Reddy's concept of “emotives” is based on a connection between emotions and their experience, which is also dependent on time and place. An emotive that has a certain desirable effect in a certain age might trigger a different outcome at some other point in time. Reddy's perspective was valuable in the attempt to understand the many, and highly diverse, letters I encountered in my research.

A wide range of factors came together in the 1700s that generated a new understanding of love. One was the fashion for expressive rather than mainly informative writing. Manuals promoting this personal style in letters gained popularity and were widely distributed. An important genre was the love letter, but a common frame of reference was required to imbue the words with

meaning. Religious and devotional literature contained a language that was applicable.

Yet another factor was that reading novels became a widespread activity in the 18th century. Books such as Richardson's *Pamela, or Virtue Rewarded* (1740) and Rousseau's *Julie, ou la Nouvelle Héloïse* (1761) provided accounts based on love stories. Many of the books of the day were epistolary in style, allowing the reader to take part in another person's experience of love. Reading and writing about love generated intense emotions that could change perceptions of how love should feel, not only on an individual basis, but on a normative plane as well.

Obviously, none of this happened in isolation. On the contrary, the societal change that enabled modernisation processes such as individualisation and secularisation was a prerequisite for these new patterns and ideas. Most likely, these forces worked in tandem.

I propose that the sentimentalism of the 18th century was a vital part of the process that led to a change in the understanding of the nature of love. The first set of correspondence I studied, the exchange between Carl Sparre and Ulrika Strömfelt in 1756, represents the initial stages of this process. They experiment with expressions of emotion and sometimes appear to be a bit surprised over the effect they have. When Fredrik von Essen and Aurore Brahe write to each other a century later, this process of change is complete. Romantic love has adopted the characteristics associated with modern love. In addition, the focus of their communication is transferred to strengthening the bonds of their relationship and creating a shared love story, something that is more important in an age of increased individualisation, but also in the light of the new qualities love was seen to possess. If love is exclusive, if there is a perfect match, then it is vital to ensure and enhance the relationship with the language of love.

BILAGA 1

Äktenskapskatalog

I kapitel 2 och 3 undersöks den svenska adelns inställning till kärlek och äktenskap. Som underlag för studien har föreliggande katalog över de äktenskap som anträffats i källorna upprättats. I förteckningen anges år för äktenskapets ingående, vilka personer som avses och deras respektive födelseår samt i vilka verk uppgifter om äktenskapet förekommer. Omfattningen av dessa uppgifter varierar. I vissa fall finns det gott om referenser, med utförliga reflektioner kring giftermålen. I andra fall är uppgifterna mer fragmentariska. Målet har varit att sammanställa ett så pass omfattande underlag att det möjliggör generella slutsatser.

Ar	Äktenskap	Referens
1717	Johan August Meijerfeldt (1664-1749) Brita Barnekow (1700-1771)	Barfod 1976 [1925] s. 259
1720	Fredrik Trolle (1693) Brita Ramel (1695)	Barfod 1976 [1925] s. 37
1722	Svante Creutz (1695) Märtha Johanna Gyllengrip (1698)	Erdmann 1926, s. 40
1722	Johan Gabriel Sack (1697-1751) Eva Bielke (1706-1778)	Svedelius 1947, s. 186f Fries 1901, s. 146-150
1723	Peter Silfversköld (1691) Metta Sofia de Bruine (1701)	Barfod 1976 [1925] s. 97-99 Se dock 1786 – samma historia?
1726	Malte Ramel (1684) Gertrud Elisabeth von Liewen (1707)	Ahnfelt VI 1882, s. 6 Barfod 1976 [1925] s. 311f
1726	Rutger Barnekow (1695-1772) Mariana Lovisa Maclean (1701-1775)	Barfod 1976 [1925] s. 259-260, 277-278
1728	Christian Barnekow (1694-1762) Eva Charlotta (Viktoria) Stenbock (1710-1785)	Barfod 1976 [1925] s. 260, 262, 264
1732	Axel Gustaf Kurck (1695) Margareta Tott (?)	Barfod 1976 [1925] s. 26-27
1733	Otto Tott (1696) Christina Knas (1701)	Barfod 1976 [1925] s.27

År	Äktenskap	Referens
1740	Gustaf Bonde af Björnö (1682) Vivika Trolle (1721-1806)	Leijonhufvud 1927 s. 13, 50f Barfod 1976 [1925] s. 38f Meijer-Granqvist I 1931, s. 112-114 Bonde 1945, s. 91
1744	Esbjörn Chrisyan Reuterholm (1710-1773) Maria Gyllenstierna af Lundholm (1716-1783)	Forsstrand 1925, s. 16-17
1745	Anthony De Geer (1721-1756) Ulrika Charlotta Taube (1724-1780)	Ehrensverd, 1878
1745	Johan Braunerhielm (1702) Eva von Mentzer (1723)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 2
1745	Leonard Magnus Uggla (1722) Anna Märta Taube af Odenkat (1721)	Dahlgren 1909
1745	Sven Bring (adlad Lagerbring) (1707) Maria Beata Lagercreutz (1729)	Barfod 1976 [1925] s. 12
1746	Thure Gustaf Rudbeck (1714) Magdalena von Mentzer (1726)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 1f
1748	Carl Reinhold von Fersen (1716-1786) Charlotta Fredrika Sparre (1719-1795)	Engeström 1876, s. 61 Leijonhufvud 1918, s. 101 Ehrensverd I 1878, s. 463 Ristell 1820, s. 41-43
1748	Jakob Albrekt Lantinghausen (1699) Anna Sofia von Fersen (1717)	Ahnfelt VI 1882, s. 28 Malmström 1889, s. 265-266 Ristell 1820, s. 220-221
1749	Carl Fredrik Pechlin (1720-1796) Anna Christina Plomgren adlad von Plomgren (1727-1788)	Ristell 1820, s. 120-121 Forsstrand 1914, s. 80f
1749	Göran Oxenstierna af Korsholm och Vasa (1699) Sara Gyllenborg (1726)	Gyllenborg 1885, s. 18
1752	Gustaf Adolf Horn af Åminne (1721-1793) Anna Christina Højjer (1735-1772)	Ehrensverd I 1878, s. 103
1754	Erik Brahe (1722-1756) Christina Piper (1734-1800)	Bergström 2007
1755 (ca)	Arvid Trolle (1724-1797) Liboria Harmens (1738-1795)	Barfod 1976 [1925] s. 43

År	Äktenskap	Referens
1755	Otto Tott (1696) Vendla Margareta Skytte af Sättra (1732)	Barfod 1976 [1925] s. 27
1756	Carl Hierta (1719-1793) Charlotta Plomgren adlad von Plomgren (1735-1793)	Carl Sparre 9/8 1756
1756	Carl Sparre (1723-1791) Ulrika Eleonora Strömfeldt (1724-1781)	Hedvig Elisabet, 1903 s. 82 Forsstrand 1927, s. 35 Hochschild I, s. 43 von Fersen II 1868, s. 253-254 Ehrensward II 1878 s. 173-175
1756	Fredrik Ulrik von Rosen (1731-1793) Hedvig Sofia Stenbock (1734-1809)	Carl Sparre 13/7 1756
1756	Carl Rudenschöld (1689-1783) Christina Sofia Bielke (1727-1803)	Ristell 1820, s. 93
1757	Carl Fredrik Scheffer (1715-1786) Gustava Sabina von During (1721-1773)	Carl Sparre 2/9 1756 Ristell 1820, s. 181-182
1757	Nils Adam Bielke (1724-1792) Ulrika Eleonora Düben (1722-1758)	Fersen II 1868, s. 48
1758	Fredrik Horn af Åminne (1725-1797) Anna Margareta Plomgren, adlad Plommenfelt (1734-1782)	Ahnfelt VI 1882, s. 28 Forsstrand 1914, s. 171 Ristell 1820, s. 193-194
1758	Johan Wilhelm Sprengtporten (1720-1795) Ulrika Charlotta Taube (1724-1780)	Ehrensward II 1878 s. 96 Wrangel 1924, s. 270-271
1758	Carl Johan Drufva (f. 1732) Chistina Sofia Silfverskiöld (f. 1726)	Barfod 1976 [1925] s. 100
1759	Nils Adam Bielke (1724-1792) Fredrika Eleonora von Düben (1738-1808)	Hedvig Elisabet II 1903 s. 81 Fersen III 1869, s. 12
1759	Per Abraham Örnsköld (1720-1791) Ulrika Eleonora von Berchner (1739-1809)	Forsstrand 1912 Hedvig Elisabet I 1902, s. 177
1761	Fredrik Sparre (1731) Brita Christina Sparre af Sundby (1741-1766)	Leijonhufvud 1931, s. 104f
1761	Georg Bogislaus Staël von Holstein (1685) Sofia Elisabeth Ridderschantz (1697)	Barfod 1976 [1925] s. 3

År	Äktenskap	Referens
1761	Johan Reinhold Wrangel af Sauss (1717) Charlotta Wachtmeister af Björkö (1743)	Dardel 1929, s. 14
1762	Erik Reuterchröna (1719) Christina Charlotta Ulfspärre (1743)	Erdmann 1926, s. 36
1762	Anders Reinhold Wrangel (1722-1780) Eleonora Mariana Barnekow (1740-1803)	Barfod 1976 [1925] s. 282
1762	Abraham Achates Alexander Dohna (1727-1803) Ulrika Stenbock (1732-1783)	Levertin 1908, s. 194-195
1762	Ulrik Barck (1718-1772) Catharina Ebba Horn af Äminne (1720- 1781)	Fersen I 1867, s. 168
1763	Johan August Meijerfeldt (1725) Lovisa Augusta Wrede-Sparre (1745)	Erdmann 1926, s. 55, 92-94 Forsstrand, 1912 Hedvig Elisabet I 1902, s. 177 Ristell 1820, s. 39-40
1764	Gustaf Fredrik Gyllenborg (1731-1808) Anna Margareta Gottsman (1748-1821)	Gyllenborg 1885, s. 58-59
1764	Henrik Johan Fock (1734) Ulrika Ekeblad (1745)	Erdmann 1926, s. 41
1764	Fredrik Ribbing af Koberg (1721-1783) Eva Helena Löwen (1743-1813)	Ristell 1820, s. 211-214
1765	Bernt Johan Hastfehr (1737) Fredrika Bonde af Björnö (1743)	Leijonhufvud 1927 s. 15f, 54
1765	Johan von Becker (1738) Beata Ulfspärre (1740)	Erdmann 1926, s. 36.
1765	Nils Posse af Säby (1739-1817) Sara Margareta von Düben (1742-1814)	Hedvig Elisabet II 1903 s. 80 Erdmann 1926, s. 95
1765	Theodor Ankarchröna (f. 1734) Anna Sofia Gyllenborg (f. 1746)	Horn 1928, s. 74
1766 (?)	Bror Cederström (1720) Sara Christina Zedritz (1729)	Ahnfelt VI 1882, s. 38
1766	Sten Gabriel Sture (1730) Eleonora Bonde af Björnö (1746)	Leijonhufvud 1927 s. 14-15, 53 Horn 1931, s. 23-27

År	Äktenskap	Referens
1766	Bernt Fredrik Johan Stackelberg (1733-1801) Virginia Sofia Adlerberg (1735-1790)	Oxenstierna 1881, s. 33
1767	Carl Henric Wachschrager (1728) Anna Elisabeth Wahlstierna (1744)	Erdmann 1926, s. 27
1768	Mattias Waern (1725) Maria Ugglå (1747)	Dahlgren 1909
1769	Jean Jacques De Geer (1737-1809) Aurora Taube (1753-1806)	Oxenstierna, 1967 s. 30 Frykenstedt 1987
1769	Kjell Christoffer Barnekow (1730-1818) Ulrika Christina Hamilton af Hageby (1748-1784)	Barfod 1976 [1925] s. 267
1769	Christian Adolf Barnekow (1735-1804) Anna Maria von Hartmansdorff (1745-1822)	Barfod 1976 [1925] s. 280-281
1770	Adolf Löwenhielm (1743-1810) Augusta von Fersen (1754-1846)	Engeström 1876 Hedvig Elisabet I 1902, s. 176 Oxenstierna 1967 Forsstrand 1912 Erdmann 1925, s. 191 Erdmann 1926, s. 85 Engeström I 1876, s. 63. Meijer-Granqvist I 1931, s 68, 71-73 Ristell 1820, s. 36-39
1770	Charles De Geer af Leufsta (1747) Ulrika von Liewen (1747)	Ahnfelt V 1882, s 126 Ahnfelt IV 1881 s. 173-194 Meijer-Granqvist II 1932, s. 129
1771	Johan Samuel Braunerhielm (1746) Margareta Ekelund (1747)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s.9

År	Äktenskap	Referens
1771	Nils von Höpken (1749-1779) Ulla von Fersen (1749-1810)	Oxenstierna 1967, s. 17 Meijer-Granqvist II 1932, s. 8f Engeström I 1876, s. 62 Hedvig Elisabet 1902 Forsstrand 1912 s. 44 Ehrensvärd II 1878 s. 288 Ehrensvärd II 1878 s. 12-14 Erdmann 1925, s. 191 Erdmann 1926, s. 80f, 140-141 Engeström I 1876, s. 62. Ristell 1820, s 33-34
1772	Axel Arnell (1721) Charlotte Rudbeck (1753)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 8
1772 (ca)	Georg Gustaf Wrangel af Adinal (1728- 1795) Maria Charlotta Cedercreutz (1736-1815)	Ristell 1820, s. 48 Hedvig Elisabeth I 1902, s. 178
1773	Adolf Fredrik Lewenhaupt (1745-1791) Sofia Charlotta von Fersen (1751-1774)	Ehrensvärd I 1878, s. 107-108
1773	Christoffer Manderström (1727) Virginia Charlotta Duwall (1748)	Erdmann 1926, s. 81-82 Ristell 1820, s. 53-54
1773	Ture Leonard Klinckowström (1735-1821) Hedda von Fersen (1753-1792)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 93-95
1773	Ulrik Scheffer (1716-1799) Christina Piper (1734-1800)	Ehrensvärd II 1878, s. 1-2 Bergström 2007 Ristell 1820, s. 190
1775	Adolf Fredrik Lewenhaupt (1745-1791) Hedwig Amalia Lewenhaupt (1757-1786)	Ehrensvärd I 1878, s. 107-108 Hedvig Elisabeth I 1902, s. 180
1775	Clas Julius Ekeblad (1742) Brita Horn (1745)	Erdmann 1901 Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 256-257 Erdmann 1926
1776	Abraham von Stauden (1741-1776) Brita Ebba Celestina von Böhnen (1756- 1839)	Ehrensvärd I 1878 s. 44-45, 63-66, 115
1776	Carl Fredrik Leijonhjelm (1735) Ulrika Cederhielm (1758)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 30. Ehrensvärd II 1878 s. 124-125
1776	Johan Fredrik von Nolcken (1737) Johanna Margareta von Manteuffel (1760)	Erdmann 1926, s. 211-212 Ristell 1820, s. 77

År	Äktenskap	Referens
1777	Adolf Piper (1750-1795) Sophie von Fersen (1757-1816)	Hamilton, 1901, s. 86 Hedvig Elisabet I 1902, s. 43-46, 446-449 Erdmann 1926, s.135-135, 154-155, 214 Ristell 1820, s. 78
1777	Georg Wilhelm Fock (1727) Anne Margareta von Essen (1752)	Granfeldt 1996, s. 6 Essen 1934, s. 50, 64-66 Schiller 1938, s. 109-121
1777	Hugo Vilhelm Hamilton (1741) Johanna Maria Petersén adlad af Petersens (1760)	Erdmann 1926, s. 206 Hochschild 1908, s. 117 Engeström 1876, s. 57 Ehrensvärd I 1878, s. 282 Hedvig Elisabeth Charlotta I 1902, s. 180-181
1777	Malte Ramel (1747-1824) Amalia Beata Gustaviana Lewenhaupt (1749-1804)	Ehrensvärd I 1878, s. 88
1777	Sten Abraham Piper (1738) Katarina Vilhelmina Ehrensvärd (1754)	Erdmann 1926, s. 116
1777	Albrekt von Lantingshausen (1751-1820) Johanna von Stockenström (1754-1809)	Ristell 1820, s. 219
1778	Carl Adam Ehrengranath (1742) Maria Aurora Uggla (1747)	Erdmann 1926, s. 259 Ristell 1820, s. 52-53
1778	Johan Fredrik Aminoff (1756) Johanna Barbara Hisinger (1762)	Ahnfelt VI 1882, s. 38-39 Ehrensvärd I 1878, s. 275, 281 Hedvig Elisabeth Charlotta I 1902, s. 196 Barfod 1846, s. 157.
1779	Anders Fredrik Skjöldebrand (1757-1834) Pella von Höpken (1757-1780)	Forsstrand 1912 Ehrensvärd I 1878 s. 254-255, 260 Skjöldebrand 1903, s. 77- Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 131
1779	Bror Cederström (1754) Catharina Woltemat (1758)	Ahnfelt VI 1882, s. 38-39 Ehrensvärd II 1878, s. 63 Hedvig Elisabeth Charlotta IV, s. 83-84
1779	Carl Fredrik Mennander adlad Fredenheim (1748-1803) Christina Elisabeth Hebbe (1762)	Ehrensvärd I 1878, s. 436 Svedelius 1947, s. 217 Ristell 1820, s. 223

År	Äktenskap	Referens
1779	Emmanuel De Geer af Leufsta (1748-1803) Charlotta Fredrika von Fersen (1756-1810)	Ehrensvärd I 1879, s. 315 Barfod 1976 [1925] s. 269
1779	Erik Ruuth (1746) Ebba Ulrika Beata von Rosen (1760)	Ahnfelt VI 1882, s. 33
1779	Magnus Fredrik Brahe (1756-1826) Ulrika Katarina von Koskull (1759-1805)	Hedvig Elisabet II 1903 s. 78f
1780	Axel (Trolle)-Wachtmeister af Johannishus (1754-1810) Ulrika Lovisa Maria Sparre (1762-1848)	Ehrensvärd I 1878, s. 439
1780	Harald Georg Fleetwood (1748-1829) Christina Charlotta Fock (1758-1823)	Hamilton 1923 s. 38
1781	Claes Rålamb (1750) Maria Sofia Rosenstierna (1762)	Erdmann 1926, s. 262-263
1781	Robert Montgomery (1737) Charlotta Rudbeck (1753)	Silfverstolpe 1914, s. 13f
1781	Conrad Vilhelm Ankarcrona (f. 1733) Ottiliana Charlotta Cronhielm af Hakunge (f. 1754)	Barfod 1976 [1925] s. 365 Horn 1928, s. 86f
1782	Adolf Ludvig Hamilton (1747-1802) Eva De Besche (1765-1810)	Hamilton 1923 s. 12-16 Hamilton 1901, s. XXIII
1782	Gerdt Adolf Klingspor (1753-1814) Catharina Maria De Besche (1763-1820)	Hamilton 1927, s. 63
1782	Samuel af Ugglas (1750) Carolina Wittfoth (1765)	Engeström II 1876, s. 191.
1783	Carl Reinhold Wrangel af Sauss (1756) Ulla Sparre (1762)	Forsstrand 1927, s. 48f
1783	Claes Rålamb (1750) Augusta Adlerfeldt (1765)	Forsstrand 1927, s. 94f
1783	Erik Ruuth (1746) Elisabeth Charlotta Wahrendorff (1765)	Ahnfelt VI 1882, s. 33
1783	Robert Montgomery (1737) Ulrika Cederhjelm (1758)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 31
1783	Johan Jakob Ankarström (1762) Gustaviana Elisabeth Löwen (1761)	Horn 1928, s. 91

År	Äktenskap	Referens
1784	Fredrik Sparre (1731) Sigrid Charlotta Wrede (1763)	Forsstrand 1927, s. 32, 37, 111-112
1784	Carl Göran Bonde (1757-1840) Agneta Sofia Hildebrand (1764-1789)	Ristell 1820, s. 64-65
1785	Carl August Ehrensvärd (1745-1800) Sophie Sparre (1761-1832)	Ehrensvärd 1971 Hedvig Elisabet II 1903 s. 74 Leijonhufvud 1927 s. 144 Fersen VI 1870, s. 14
1785	Karl Gustaf Löwenhielm (1759-1839) Agneta Sofia Wrangel (1765-1810)	Hedvig Elisabet 1903 II s. 83
1785	Mauritz Armfelt (1757-1824) Hedda De la Gardie (1761-1822)	Forsstrand 1912 Hedvig Elisabet II 1903 s. 86 Ahnfelt VI 1882, s. 79 Fersen VI 1870, s. 40 Hennings 1928, s. 331- 332
1786	Adolf Fredrik Frölich (1756-1731) Hedvig Eleonora Hummelhjelm (1768-1746)	Hamilton 1927 s. 63
1786	Alexander Rudbeck (1762) Annette von Axelsson (1765)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 33
1786	Axel Henrik Aminoff (1761) Margareta Lovisa Wrangel (1763)	Hamilton 1901, s. 107 Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 58, 243 Barfod 1976 [1925] s. 283 Ristell 1820, s. 86-87 Hedvig Elisabeth Charlotta I 1902, s. 277, 280-282, 286-288, 343, 352 Fersen V 1870, s. 18-19, 75, 83-84
1786	Peter Silfverskiöld (1733) Charlotta Fredrika Giertta (1749)	Barfod 1976 [1925] s. 104 Se också 1723
1786	Reinhold Jakob von Essen (1751) Gustava Rudbeck (1767)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 33, s. 56, 297
1786	Betjänt (namn okänt, finns ej med i Elgenstierna) Margareta Sofia Silfverskiöld (1755)	Barfod 1976 [1925] s. 101-102

År	Äktenskap	Referens
1788	Hans Henrik von Essen (1755-1824) Charlotta Eleonora De Geer af Leufsta (1771-1791)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 158, 229 Forsstrand 1912 Hedvig Elisabet II 1903 s. 212-216 Fersen VII 1871 s. 10-13 Erdmann 1926, s. 356-359 Essen 1934, s. 180 Ristell 1820, s. 39, 216 Forsstrand 1914, s. 200
1789	David Gustaf Frölich (1757) Christina Charlotta Ruuth (1771-1800)	Ahnfelt VI 1882, s. 31
1790	Adolf Ludvig Stierneld (1755-1835) Christina Charlotta Gyldenstolpe (1766- 1825)	Hedvig Elisabeth Charlotta III 1907, s. 218-220, 302, 306 Ristell 1820, s. 79
1791	Carl Anders Leuhusen (1765) Vivika Sofia Bonde af Björnö (1770)	Leijonhufvud 1927 s. 68
1791	Johan Vilhelm Ankarcrona (1764) Gustava Cronhielm af Hakunge (1768)	Horn 1928, s. 107
1792	Johan Vilhelm Sprengtporten (1720-1796) Sofia Lovisa Mörner af Morlanda (1762- 1821)	Wrangel 1924, s. 271
1793	Johan Gustaf von Bahr (1751) Henrika Eleonora Montgomery (1771)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 67
1793	Otto Wrangel (1765) Gustava Arnell (1773)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 57
1794	Otto Magnus Munck af Fulkila (1764) Elisabet Maria Hebbe (1773)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 283 Svedelius 1947, s. 220f, 231
1795	Gustaf D'Ahlbedyhll (1758) Charlotte Wrangel (1770)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 59, 86
1796	Erik Gustaf Boije af Gennäs (1763) Charlotta Magdalena Klingspor (1778)	Ahnfelt III 1881, s 37-38
1796	Gustaf Maclean (1744-1804) Eva Helena Löwen (1743-1813)	Ristell 1820, s. 215
1797	Axel Christian Reuterholm (1753-1811) Lovisa Charlotta Malm (1768-1845)	Ahnfelt VI 1882, s. 66-67

År	Äktenskap	Referens
1797	Georg Jonas von Wright (1761-1800) Ulla von Fersen von Höpken (1749-1810)	Forsstrand, 1912 Erdmann 1926, s. 291 Engeström I 1876, s. 62 Ehrensvärd I 1878, s. 288 Ehrensvärd II 1878, s. 264 Ristell 1820, s. 35
1797	Gustaf Adolf Sparre af Söfdeborg (1760) Ebba Bonde af Björnö (1776)	Leijonhufvud 1927 s. 33-35, 69, 78f
1797	Gustaf Johan Staël von Holstein (1764) Ulrika Dohna (1771)	Ahnfelt IV 1881, s. 201.
1797	Johan Puke (1751) Christina Charlotta Giertha (1775)	Ahnfelt VI 1882, s. 183-174
1797	Sten Sture (1770-1812) Charlotte Ingelotz (1777-1831)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 62 Horn 1928, s. 115 Horn 1931, s. 88-91
1798	Carl Fredrik Coyet (1768) Ulrika Eleonora Egerström (1760)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 160
1798	Claes Cederström (Claesson) (1772) Charlotta Posse (1775)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 144, 160, 198
1798	Gustaf Erik Ruuth (1769) Hedvig Eleonora Modée (1774)	Ahnfelt VI 1882, s. 32
1798	Gustaf Piper (1771-1857) Jaquette Du Rietz (1777-1813)	Hamilton 1923 s. 116
1799	Gustaf Stenbock (1764-1833) Charlotta (Lolotte) Forsberg (1766-1840)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 123-138 Ahnfelt IV 1881, s. 173-194
1799	Jakob Gustaf De la Gardie (1768) Christina Sparre af Söfdeborg (1778)	Leijonhufvud 1927 s. 37-39
1800	Henrik Johan Nauckhoff (1744) Fredrika Ehrenbill (1773)	Ahnfelt II 1880, s. 5.
1800	Leonard Ugglå (1777) Sofia Waern (1779)	Dahlgren 1909, s. 162-175
1801	Axel Gabriel De la Gardie (1772) Christina Gustava Ramel (1783)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 240
1801	Otto Ramel (1754) Vivika Sture (1775)	Leijonhufvud 1927 s. 40f

År	Äktenskap	Referens
1802	Carl Jonas Gyllenhaal (1749) Gustava Rudbeck von Essen (1767)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 298, 302 Essen 1934, s. 70-74
1802	David Vilhelm Lilliehöök af Gälared och Kolbäck (1773) Catharina Brag (1773)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 69, 121, 159
1802	Hans Henrik von Essen (1755-1824) Hedvig Eleonora Charlotta von Krassow (1779-1855)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 229 Montgomery-Silfverstolpe 1914, s.312 Essen 1934, s. 190-191
1802	Per Adolf Tamm (1774) Anna Margareta Grill (1782)	Lagercrantz 2009, s. 34f. Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 263
1803	Erik Ludvig Manderström (1774) Christina Brita Bennet (1773)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 242
1803	Filip Jennings (1774) Julia Charlotta LeFebure (1784)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 311 Svedelius 1947, s. 246
1803	Nils Fredrik Ehrenström (1756) Marianne Pollet (1773)	Montgomery-Silfverstolpe 1914, s. 320, 324 Ahnfelt I 1880, s. 154
1804	Sven Johan von Engeström (1774) Anna Maria Ankarcrona (1776)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 19 Horn 1928, s. 93
1805	Christer Lindorm Posse (1740) Charlotte Cronhielm af Hakunge (1787)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 124, 137, 181, 202, 204
1805	Erik Anders Cederström (1780) Sofia Ulrika Piper (1779)	Ahnfelt VI 1882, s. 148
1805	Fredrik Ulrik Stackelberg (1782) Fredrika Sofia Carolina Kaulbars (1782)	Ahnfelt II 1880, s. 19 Hedvig Elisabeth Charlotta VII, s. 383- 385
1806	Adolf Göran Mörner af Morlanda (1773) Catharina Ulrika von Heijkenskjöld (1780)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 125
1806	Carl Gudmund Lindencrona (1772-1818) Beata Sofia Spens (1784-1855)	Hamilton 1927 s. 63
1806	Gustaf Trolle Bonde (1773) Charlotta Bonde (1789-1863)	Wrangel 1927, s. 13f, 72f Meijer-Granqvist I 1931, s. 114-116 Bonde 1944, s. 11 Bonde 1945, s. 138-141

År	Äktenskap	Referens
1806	Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister (1782-1871) Hedvig Amalia Charlotta Klinckowström Möllerswärd (1777-1810)	Trolle-Wachtmeister 1889, s. 46-48
1806	Lars Gabriel Silfverstolpe (1773) Juliana Charlotta le Feburé (Lillienberg) Jenning (1784)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 90, 103, 104, 112 Svedelius 1947, s. 251
1806	Magnus Fredrik Brahe (1756) Aurore Vilhelmina Koskull (1778)	Ahnfelt V 1882, s 82 Ristell 180, s. 80
1807	Carl Fredrik Akrell (1779) Margareta Gyllenhammar (1786)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 86, 91, 119
1807	David Gudmund Silfverstolpe (1769) Malla Montgomery (1782)	Montgomery-Silfverstolpe I 1914, s. 169 Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 6, 72, 84, 117
1807	Gustaf Hamilton (1778) Fredrika Bonde af Björnö (1779)	Leijonhufvud 1927 s. 42f, 95
1807	Olof Hedengren (1781) Agneta Charlotta Silfverstolpe (1786)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 126
1808	George-Alexandre Dardel (1775-1863) Hedvig Sofia Charlotta Amalia Lewenhaupt (1778-1858)	Dardel 2 1912, s. 14
1809	Carl Cederström (1774) Augusta Löwenhielm (1788)	Löwenhielm I 1927, s. 20, 37 Holmgren I 1926, s. 75 Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 117
1809	Carl Posse (1778) Adine de Breant	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 178
1809	Christian Wrangel af Sauss (1776) Sofia Löwenhielm (1791)	Löwenhielm I 1927, s. 20, 37 Holmgren I 1926, s. 75f Adlersparre 1960, s. 31
1809	Emil Adam von Gertten (1772) Charlotta Löwenhielm (1786)	Löwenhielm I 1927, s. 18-20, 37 Dahlgren 1909, s. 165 Holmgren I 1926, s. 75 Meijer-Granqvist I 1931, s. 85 Adlersparre 1960, s. 29.
1809	Georg Adlersparre (1760-1835) Lovisa Linroth (1784-1866)	Adlersparre 1960, s. 23-25, 167 Isaksson 2009, s. 186-187 Dahlgren 1925, s. 38-39

År	Äktenskap	Referens
1809	Per Stenberg (1781) Christina Ulrika Klingspor (1783-1844)	Hamilton 1927 s. 71
1810	Carl De Geer (1781-1861) Ulrika Sofia (<i>Ulla</i>) Sprengtporten (1793-1869)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 158, 230 Wrangel 1924, s. 77f (79)
1810	Carl Henrik Anckarsvärd (1782) Charlotta Bonde (1789)	Wrangel 1927, s. 14f, 72f Meijer-Granqvist I 1931, s. 115-116
1810	Claes Sparre af Söfdeborg (1740) Anne Margareta von Essen (1752)	Essen 1934, s. 50, 64-66 Schiller 1938, s. 109-121
1810	Erik Sparre af Söfdeborg (1776) Ulrika Montgomery (1787)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 157
1810	Henning Wrangel (1780) Hedvig Lewenhaupt (1792)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 178-179
1810	Otto Wilhelm Klinckowström (1778-1850) Sara Cuthbert	Meijer-Granqvist I 1931, s. 97-100
1810	Sixten Sparre (1787) Carolina Sofia Amalia Eleonora Lewenhaupt (1782)	Ulfsparre 1907, s. 112-113
1811	Anders Fredrik Skjöldebrand (1757) Charlotte Ennes (1791)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 190, 192
1811	Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister (1782-1871) Catharina Charlotta Leijonhufvud (1783-1825)	Trolle-Wachtmeister, 1889, s. 232
1811	Per Gustaf Wästfelt (1783-1830) Märta Catharina Fleetwood (1787-1852)	Hamilton 1923 s. 38
1812	Hugo David Hamilton (1789) Stafva Strokirch (1792)	Hamilton 1923 s. 27, 120f, 144
1813	Fredrik Vilhelm Grill (1784) Regina Nordenfeldt (1797)	Dahlgren 1931, s. 80-81
1814	Carl Henrik Gyllenhaal (1788) Hedvig Charlotta Rudbeck (1789)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 130, 176-177, 214, 226, 229, 233, 236
1814	Fredrik Ulrik von Essen (1788) Anna Sophie Gyllenhaal (1792)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 137, 210, 229-230, 256
1814	Gerard De Geer af Finspång (1787) Henrietta Charlotta Lagerstråle (1797)	De Geer I 1906, s. 3

År	Äktenskap	Referens
1814	Hans Reinhold Blomstedt (1786) Charlotta Cronhielm Posse (1787)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 215, 217-218, 220, 231
1814	Johan Otto Nauckhoff (1788) Vilhelmina Cöster (1799)	Ahnfelt II 1880, s 55-56, 59-61, 67
1816	Fredrik Ludvig Ridderstolpe (1783) Karolina Kolbe (1793)	Wrangel 1927, s. 158f
1816	Hugo David Hamilton (1789) Charlotte von Hofsten (1795)	Hamilton 1923, s. 27, 147
1817	Carl Gustaf Löwenhielm (1790) Jacquette Gyldenstolpe (1797)	Löwenhielm I 1927, s. 141-143, 147ff, 158-159, 163 Holmgren I 1926, s. 69 Meijer-Granqvist I 1931, s 68, 80-82
1817	Josias Montgomery (1785) Mathilda d'Orozco (1796)	Montgomery-Silfverstolpe II 1914, s. 204, 208, 284-285, 292 Wrangel 1927, s. 156f
1817	Carl Julius Gustaf Hästesko af Målagård (1783-1846) Christina Eleonora Leijonhielm (1796-1846)	Liljencrantz 2003, s. 2, 8-9
1818	Gustaf Wachtmeister af Johannishus (1792) Louise De Geer af Leufsta (1796)	Steyern 1960, s. 60f, 81f.
1818	Johan Carl Adelswård (1776-1852) Maja Sleman (1792-1860)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 23
1818	Nils Christoffer Gyllenstierna af Lundholm (1789-1865) Vivika Sture (1800-1828)	Horn 1931, s. 218
1818	Teodor Vilhelm Ankarcrona (1794-1865) Charlotta Sture (1799-1818)	Horn 1931, s. 216
1818	Theodor Ankarcrona (1794) Charlotta Sture (1799)	Horn 1928, s. 127
1820	Joakim Ulrik von Düben (1791-1843) Antoinetta Sture (1798-1865)	Horn 1931, s. 216
1821	Carl Johan Wachtmeister (1793-1843) Francesca Lovisa von Rehausen (1803-1837)	Wachtmeister 1915, s. 136-137

År	Äktenskap	Referens
1821	Gustaf Wathier Hamilton (1783) Hedvig Hamilton (1800)	Palmgren 2000 s. 71 Wachtmeister 1915, s. 131, 136, 145, 155 Steyern 1960, s. 85
1821	Samuel Klingenstierna (1785) Ulrika Wachtmeister af Johannishus (1797)	Steyern 1960, s. 89f
1822	Erland von Hofsten (1780) Johanna Fredrika Nordenfeldt (1802)	Dahlgren 1931, s. 94f
1823	Thure Gustaf von Essen (1790) Ulla Cronstedt (1796)	Rinman 1983, s. 366
1824	Adam Fredrik Göran Kalling (1796) Amalia Bonde af Björnö (1802)	Wrangel 1927, s. 51f
1825	Carl August Ludvig Lind af Hageby (1799) Arianne de la Grange (1804)	Dahlgren 1931, s. 68-69
1825	Hans Wachtmeister af Johannishus(1793- 1827) Agathe Wrede (1799-1890)	Wachtmeister 1915 Meijer-Granqvist II 1932, s. 47, 55
1825	Magnus Jacob Crusenstolpe (1795) Sofia Palmstruch (1807)	Ulfsparre 1907, s. 100
1825	Jakob Sprengtporten (1794-1875) Ulrika Vilhelmina Brahe (1808-1836)	Wrangel 1924, s. 283-284
1826	Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister (1782- 1871) Sigrid Margareta Charlotta Fleming (1788- 1861)	Trolle-Wachtmeister, 1889, s. 177
1826	Per Erik Skjöldebrand (1769-1826) Ulrika Magdalena Levin (1745-1828)	Wachtmeister 1915, s. 257
1827	Carl Ulrik Nauckhoff (1788) Johanna Gustava von Krusenstierna (1795)	Ahnfelt II 1880, s 153-154
1829	Carl Henrik Gyllenhaal (1788) Beata Aurora af Nordin (1803)	Ahnfelt II 1880, s 126-127 Thure von Essen till Hedda Cronstedt 6/11 1831
1829	Fredrik Segerstedt (1791) Lovisa Nordenfeldt (1804)	Dahlgren 1931, s. 105-111
1829	Knut von Troil (1791) Adolfina Tersmeden (1794)	Steinrud 2008, s. 92-93.

År	Äktenskap	Referens
1830	Gustaf Adolf Vive Sparre af Söfdeborg (1802) Sofia Bonde af Björnö (1805)	Wrangel 1927, s. 52f
1830	Otto August Malmborg (1795) Sara Augusta von Gertten (1810)	Löwenhielm II 1927, s. 59, 132
1830	Samuel Abraham Leijonhufvud (1785) Malvina von Rehausen (1805)	Leijonhufvud 1919, s. 126
1831	Filip Mithander (1804) Ulla Nordenfeldt (1812)	Dahlgren 1931, s. 116
1832	Gustaf Trolle Bonde (1806) Sofia Banér (1811)	Wrangel 1927, s. 134
1832	Thure Gustaf von Essen (1790) Hedda Cronstedt (1795)	Rinman, 1983, s. 365-387 Thure von Essen till Hedda Cronstedt 6/11 1831
1833	Elias Wahlund (1802) Augusta Nordenfeldt (1808)	Dahlgren 1931, s. 125
1833	Lars Johan Hierta (1801) Vilhelmina Fröding (1805)	Steyern 1960, s. 143
1833	Nils Tersmeden (1795) Sophie Cederström (1813)	Löwenhielm II 1927, s. 185
1835	Axel Jakob Duwall (1797) Lovisa Catharina Wachtmeister af Johannishus (1813)	Gyllenstjerna 1928, s. 103, 105
1835	Claes Adam Wachtmeister af Johannishus (1795) Amalia Wrangel af Sauss (1816)	Steyern 1960, s. 215f
1835	Tage Gustaf Bennet (1802) Fredrika Wachtmeister af Johannishus (1809)	De Geer I 1906, s 108
1836	Georg von Heijne (1804) Julie Silfverstolpe (1810)	Edholm 1919, s. 10- Svedelius 1947, s. 264-265, 275-279
1837	Gustaf von Düben (1808) Ebba Löwenhielm (1819)	Löwenhielm III 1929, s. 80
1837	Henning Hamilton (1814-1886) Marie Rosén (1817)	Palmgren 2000 s. 50, 76f, s. 95

År	Äktenskap	Referens
1839	Christian Dücker (1805) Charlotta Wchtmeister af Johannishus (1814)	Gyllenstjerna 1928, s. 11
1839	Tönnes Wrangel af Sauss (1810) Emilia af Chapman (1811)	Löwenhielm III 1929, s. 76
1840	Alarik Wachtmeister af Johannishus (1804) Henrietta von Platen (1818)	Steyern 1960, s. 147 Meijer-Granqvist II 1932, s. 67
1840	Charles Lewenhaupt (1812-1897) Cecilia Sparre (1818-1849)	Klercker 1944, s. 6
1841	Gustaf Trolle Bonde (1806) Julie Banér (1821)	Wrangel 1927, s. 135 Meijer-Granqvist I 1931, s. 118
1842	Axel Knut Trolle-Wachtmeister (1812) Henrietta Wachtmeister af Johannishus (1822)	Steyern 1960, s. 158
1842	Johan Otto Blomstedt (1815) Mina von Schwerin (1823)	Edholm 1944, s. 55
1842	Seth Adelswärd (1813-1868) Matilda Stackelberg (1820-1893)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 24
1842	Carl Fredrik von Blixen-Finecke (1822) Sofie Ankarcrona (1821)	Horn 1928, s. 146f, 199f
1843	Carl Åkerhjelm af Margretelund (1807-1879) Charlotte Skjöldebrand (1819-1907)	Palmgren 2000 s. 61
1843	Carl von Nolcken (1811-1857) Dorothee Ehrensvärd (1822-1878)	Stjernswärd 1979, s. 32
1843	Anton Ture Fredrik von Eckermann (1812-1867) Ulla Lewenhaupt (1823-1909)	Wrangel 1927, s. 251-252
1845	Axel Knut Trolle-Wachtmeister (1812) Sofia Lovisa Wachtmeister af Johannishus (1825)	Steyern 1960, s. 158
1845	Gerhard von Hofsten (1819) Emma af Forsell (1826)	af Forsell 1914, s. 41-43, 51
1845	Ivar Koskull (1817) Sofia Banér (1820)	Edholm 1944, s. 48

År	Äktenskap	Referens
1845	Nils von Höpken (1811-1868) Clotilda von Bosanyi (1822-1873)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 12
1845	Pontus von Rosen (1811-1877) Carolina Dickson (1822-1908)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 34
1846	Carl Jedvard Bonde (1813-1895) Mina Lewenhaupt (1817-1899)	Klercker 1944, s. 17-19 Wrangel 1927, s. 231-242 Bonde 1936, s. 39, 43
1846	Johan Gabriel Eketrä (1808) Stanislas Tersmeden (1826)	Edholm 1944, s. 89f
1846	Theodor Ankarcrona (1794-1865) Charlotta De Geer af Leufsta (1814-1891)	Ankarcrona 1926, s. 14-15
1846	Fritz von Dardel (1817-1901) Augusta Silfverschiöld (1826-1915)	Dardel 1912, s. 79f
1846	Theodor Ankarcrona (1794) Charlotta De Geer af Leufsta (1814)	Horn 1928, s. 174
1846	Theodor Ankarcrona (1819) Sofia Tamm (född Lamberg) (1820)	Horn 1928, s. 180
1847	Adolf Hamilton (1820-1896) Agnes Geijer (1824-1885)	Palmgren 2000, s. 89 Hamilton 1923, s. 25 De Geer I 1906, s. 117 Hamilton Geete 1926, 143f. af Forsell 1914, s. 148
1847	Adolf Stackelberg (1822-1871) Honorine Adelswård (1822-1891)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 30
1847	Bernt Otto Nycander (1811) Marie Louise af Forsell (1823)	af Forsell 1914, s. 147f
1847	Per August Åkerlund (1818) Henrika Leuhusen (1810)	Wrangel 1927, s. 83
1848	Louis De Geer (1818) Carolina Wachtmeister af Johannishus (1826)	De Geer I 1906, s. 77, 83-85, 89-106, 117 Wrangel 1927, s. 109
1850	Hans Henrik von Essen (1820) Ulla von Essen (1830)	Essen 1994, s. 4 Gustafsson 1963, s. 524
1851	Charles Lewenhaupt (1812-1897) Adelaide Sparre (1820-1899)	Klercker 1944, s. 7

År	Äktenskap	Referens
1851	Jakob Essen Hamilton (1797) Stefanie Giesecke (1819)	Fleetwood II 1968, s. 772
1851	Malolm Hamilton (1825) Anna Hamilton (1829)	Hamilton 1927 s. 48
1851	Emil Ekman (1815-1900) Sofia Kurck (1823-1907)	Stjernswärd 1979, s. 34-38
1851	Viktor Ankarcrona (f. 1823) Ebba Bielke (f. 1828)	Horn 1928, s. 204
1852	Gösta Posse (1823) Anne-Charlotte von Essen (1828)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 160f
1852	Rutger Wachtmeister af Johannishus (1812) Lotten Mörner af Morlanda (1816)	Steyern 1960, s. 168
1852	Alexis Ankarcrona (1825) Augusta Jennings (1833)	Horn 1928, s. 206
1853	Axel Hamilton (1787-1875) Ann Russel-Cruise (183-1866)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 182-183
1856	Aron Victor Carlén (1818) Fredrika Hamilton (1823)	Hamilton 1923 s. 47
1856	Gösta Lagerberg (1826) Augusta Aspelin (1834)	Edholm 1944, s. 211
1856	Robert von Kraemer (1825) Henriette von Holst (1836)	Edholm 1944, s. 213
1857	Carl Klingspor (1829) Hedda Lilliestråle (1837)	Edholm 1919, s. 83, 96
1858	Robert Palin (1813) Aurore Koskull (1837)	Fleetwood I 1968, s. 244 Wrangel 1924, s. 236-237 Brev från Aurore Brahe till Fredrik von Essen 27/5, 2/9, 13/9 1858
1859	Fredrik von Essen (1831) Aurore Brahe (1838)	Wrangel 1924, s. 71 Meijer-Granqvist I 1931, s. 20
1859	Knut Posse af Säby (1824) Sofia Lilliestråle (1835)	Edholm 1919, s. 83, 96
1860	Gustaf Åkerhielm af Margretelundf (1833- 1900) Ida Gyldenstolpe (1837-1900)	Brevväxlingen Brahe - Essen

År	Äktenskap	Referens
1861	Ludvig Piper (1818) Hedvig Lovisin (1837)	Edholm 1919, s. 106
1861	Seth Adelswärd (1813-1868) Eva Broström (1837)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 25-26 Sparre 1981 (roman) Rosen 1952, s. 5-7
1863	Carl-Gustaf Ridderstolpe (1822) Augusta Liljencrantz (1845)	Wrangel 1927, s. 171
1863	Fredrik Bonde af Björnö (1842) Ida Marryat (1843)	Peyron 1924, s. 174 Fleetwood I 1968, s. 622 Wrangel 1927, s. 137f Meijer-Granqvist I 1931, s. 118-120 Bonde 1943, s. 21f Dardel II 1912, s. 51-52
1863	Rudolf Klinckowström (1816-1902) Marie de Labensky (1832-1907)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 104
1863	Hans Henrik von Essen (1835-1894) Jacquette Gyldenstolpe (1841-1918)	Wrangel 1924, s. 196-197
1864	Carl Gustaf von Rosen (1824-1909) Ella Moore (1843-1892)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 34-37
1864	Axel De la Gardie (1832-1890) Fredrik Falkenberg af Bälby (1842-1874)	Dardel 2 1912, s. 92
1866	Kjell Barnekow (1843) Lotten Duwall (1844)	Gyllenstjerna 1928, s. 111
1867	Edvard af Edholm (1831) Lotten von Heijne (1839)	Edholm 1919, s. 186-193 Edholm 1945, s. 219
1867	Gustaf Trolle-Bonde (1843-1912) Eva Leijonhufvud (1848-1940)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 124
1869	Carl Munck af Fulkila (1836) Hedvig Hierta (1846)	Edholm 1919, s. 199
1870	Eugen von Stedingk (1825-1870) Mina Gelhaar (1837-1927)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 91
1871	Erik af Edholm (1817) Emma Braunerhielm (1847)	Edholm 1919, s. 229, 231 Edholm 1945, s. 279-283
1871	Gustaf Gyldenstolpe (1839) Alice Nieroth (1850)	Trolle I 1944, s. 59

År	Äktenskap	Referens
1871	Nils von Höpken (1846-1906) Greta Dahlgvist (1846-1914)	Meijer-Granqvist II 1932, s. 13
1873	Fredrik Ferdinand von Hauxthausen (1823) Aurore Gyllenhaal (1830)	Fleetwood II 1968, s. 785
1874	Carl Bildt (1850-1931) Lillian Moore (1853-1911)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 38
1875	Hans Henrik von Essen (1820) Mary Hyacinthe Lambart (1847)	Essen 1934, s. 164
1875	Valdemar Thott (1842) Ellen Wachtmeister af Johannishus (1853)	Peyron 1924, s. 70.
1876	Adolf Barnekow (1838) Lotten Duwall (1844)	Gyllenstjerna 1928, s. 111
1876	Carl Ankarcrona (1847-1927) Anna Knös (1854-1898)	Ankarcrona 1926, s. 181
1876	Carl von Platen (1833) Stephanie Hamilton (1852)	Fleetwood II 1968, s. 771 Meijer-Granqvist I 1931, s. 132-136, 181 Wrangel 1924, s. 205
1878	Corfitz Beck-Friis (1853-1911) Ebba Reenstierna (1859-1948)	Peyron 1924, s. 230
1880	Carl Snoilsky (1841) Ebba Ruuth (g. Piper) (1844)	Peyron 1924, s. 180
1880	Robert Sparre (1854) Alexandra Hamilton (1854)	Fleetwood I 1968, s. 29-30
1883	Carl Ludvig Mattias Rosenblad (1848) Lotten Weidenhielm (1860)	Fleetwood I 1968, s. 335
1884	Gerard De Geer (1858) Mary Erskine (1861)	Fleetwood I 1968, s. 487
1884	Henrik Lagerbjelke (1861) Lucie Smith (1865)	Fleetwood I 1968, s. 449, 641
1885	Ernst Gustaf Florman (1858) Ida Bonde af Björnö (1868)	Fleetwood I 1968, s. 622
1885	Göran Gustafsson Posse (1856) Marika Dickson (1861)	Fleetwood I 1968, s. 639

År	Äktenskap	Referens
1885	Mårten Gabriel Leijonsköld Oxenstierna af Eka och Lindö (1834) Hilda Lindgren Ahlström (1823)	Palmgren 2000 s. 164ff
1886	Carl Fleetwood (1859) Clara Sandströmer (1861)	Fleetwood I 1968, s. 334, 442, 644, 706, 713
1887	Fabian De Geer af Finspång (1850-1934) Agathe Wachtmeister af Johannishus (1863-1940)	De Geer 1977, s. 28-29, 74
1888	Oscar Carl August Bernadotte (1859) Ebba Munck af Fulkila (1858)	Fleetwood I 1968, s. 748 Fleetwood II 1968, s. 766
1889	Fredrik Bonde af Björnö (1842-1909) Anna Koskull (1868-1917)	Bonde 1943, s. 40-41
1890	Claes Lewenhaupt (1859-1937) Lily Kate Elisabet Wilson (1864-1951)	Bonde 1945, s. 172.
1893	Erik Trolle (1863) Alice Gyldenstolpe (1872)	Trolle I 1944, s. 176f
1893	Gustaf Åkerhielm af Margrethelund (1863) Eva Ankarcrona (1871)	Trolle I 1944, s. 177
1896	Carl Bonde (1872-1957) Blanche Dickson (1875-1960)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 121-122 Bonde 1943, s. 60, 65
1897	Magnus Brahe (1849-1930) Anna Nordenfalk (1863-1923)	Meijer-Granqvist I 1931, s. 23

BILAGA 2

Förteckning över släkter i åldersstudien

I kapitel 2 görs en studie av äktenskapsålder. I studien ingår följande släkter. Sammanlagt utgörs studien av 1 679 äktenskap. Uppgifterna är hämtade ur *Riddarhusets stamtavlor*.

Grevliga	Antal äkten- skap	Friherrliga	Antal äkten- skap	Adliga	Antal äkten- skap
G1 Brahe	42	F1 Oxenstierna af Eka och Lindö	51	A1 Lilliehöök af Fårdala	45
G2 Lewenhaupt	165	F2 Horn af Aminne	25	A4 Fleming	22
G3 De la Gardie	61	F3 Gyllenstierna af Lundholm	59	A8 Bielke af Åkerö	20
G4 Oxenstierna af Södermöre	10	F6 Bielke	22	A13 Natt och Dag	84
G5 Thurn	1	F11 Sparre	156		
G6 Vasaborg	4	F12 (A2) Bååt	12		
G7 Thorstensson	4	F16 Kurck	36		
G8 Oxenstierna af Korsholm och Vasa	41	F22 Banér	83		
G9 Horn af Björneborg	2	F26 Leijonhufvud	85		
G10 Oxenstierna af Croneborg	24	F99 Hamilton af Hageby	40		
G11 Banér	2	F157 Essen	56		
G12 Stenbock	76				
G13 Wrangel af Salmis	7				
G14 Königsmarck	5				
G15 Wittenberg	5				
G17 Lillie	9				
G19 Douglas	25				
G25 Wachtmeister af Johannishus	81				
G29 Bielke	25				
G41 Bonde af Björnö	43				

Grevliga	Antal äkten- skap	Friherrliga	Antal äkten- skap	Adliga	Antal äkten- skap
G56 Fersen	18				
G64 Bonde af Säfstaholm	6				
G86 Hamilton	77				
G135 (F211) Cederström	102				

BILAGA 3

Statistiska data för studien av ålder vid första giftermål

I kapitel 2 ingår en studie av medianåldern vid första gifte för män respektive kvinnor. De släkter som ingår i studien redovisas i Bilaga 2. I nedanstående tablå redovisas de statistiska data som ligger till grund för diagram 1 (s. 36). Att antalet män respektive kvinnor inte är detsamma förklaras av att det är åldern vid första giftermålet som har studerats. I fall där den ena parten gift om sig, ingår bara den andra parten i studien. Källa: *Riddarhusets stamtavlor*.

År	Antal män	Median- ålder män	Medel- ålder män	Antal kvinnor	Median- ålder kvinnor	Medel- ålder kvinnor
1600-1624	39	30	31	36	26	26
1625-1649	68	27	29	75	21	23
1650-1674	95	28	30	98	21	22
1675-1699	83	29	32	99	23	24
1700-1724	96	30	34	99	25	27
1725-1749	99	33	35	105	23	25
1750-1774	110	32	33	114	22	24
1775-1799	156	32	33	143	22	23
1800-1824	124	30	33	131	23	24
1825-1849	132	32	32	130	22	23
1850-1874	168	32	34	152	24	25
1875-1899	173	30	32	159	24	25

BILAGA 4

Statistiska data för studien av unga brudar

I kapitel 2 ingår en studie av hur vanligt förekommande det var att kvinnor under 18 år gifte sig. De släkter som undersökts i studien redovisas i Bilaga 2. I nedanstående tablå redovisas de statistiska data som utgör underlag för diagram 2 (s. 37). Källa: *Riddarhusets stamtavlor*.

År	Antal brudar	Brudar < 18 år (absoluta tal)	Brudar < 18 år (procent)
1600-1649	126	13	10 %
1650-1699	221	19	9 %
1700-1749	225	22	10 %
1750-1799	282	27	10 %
1800-1849	286	12	4 %
1850-1899	329	1	0 %

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Riksarkivet

Frihetstidens utskottshandlingar

Sekreta utskottets protokoll R3045

Börstorpsamlingen

Brev från Carl Sparre till Ulrika Strömfelt E3070

Brev från Ulrika Strömfelt till Carl Sparre E 3062

Brev från Carl Gustaf Tessin till Ulrika Strömfelt E 3075

Tosterupsamlingen

Brev från Sophie Sparre till Carl August Ehrensvärd 34

Lund Folklivsarkivet

Stadstraditioner i Kristianstad, uppteckning 13066

Kaflås godsarkiv

Brev från Aurore Brahe till Fredrik von Essen 67

Brev från Fredrik von Essen till Aurore Brahe II3

I enskild ägo

Brev från Gösta Posse till Ann-Sophie och Fredrik Ulrik von Essen

Tryckta källor

- Adelborg, Gustaf-Otto, *Självbiografiskt: upplevelser och reaktioner 1883-1909*, Stockholm, 1954
- Adlersparre, Georg, *Georg Adlersparres brev till sin hustru*, Stockholm, 1960
- Ahnfelt, Arvid, *Ur svenska hovets och aristokratiens lif: skildringar hemtade i arkiven på Säfstaholm och Eriksberg m.fl. enskilda och offentliga samlingar. 1-7*, Stockholm, 1880-1883
- Aminoff, Carl Johan, *Vardagslit och sjuårskrig*, Helsingfors, 1994
- Ankarcrona, Carl, *När jag ser tillbaka-*, Stockholm, 1926
- Barfod, Johan Christopher, *Märkvärdigheter rörande skånska adeln*, Lund, 1976 [1925]
- Beijer, Agne, 'Amor ger audiens på Drottningholms slott: ett dramatiskt impromptu', *Studier tillägnade Anton Blanck den 29 december 1946*, Uppsala, 1946
- Bonde, Carl, *Farväl gamla tider*, Stockholm, 1945
- Bonde, Carl, *Jag berättar för Jan*, Stockholm, 1943
- Bonde, Knut, *Tro mig om ni vill.*, Stockholm, 1936
- Dahlgren, Lotten, *En svensk herrgårdssläkt: familjepapper ur Baldernäs arkiv*, Stockholm, 1909
- Dahlgren, Lotten, *Excellensen på Gustafsvik: några drag ur Georg Adlersparres levnad*, Stockholm, 1925
- Dahlgren, Lotten, *Marie Charlottes dagbok: bilder från en värmländsk småstad*, Stockholm, 1931
- Dardel, Fritz von, *Minnen från senare år, 1888-1898*, Stockholm, 1931
- Dardel, Fritz von, *Minnen. 1-4*, Stockholm, 1912-1913
- De Geer, Gerard, *Från sekelskiftet och framåt: brottstycken ur en krönika*, Stockholm, 1977
- Dardel, Hans Ludwig von, 'Brev under pommerska kriget 1757-1762 från F.A. von Fersen till Carl Sparre.', *Personhistorisk tidskrift* 1929, Stockholm, 1929
- De Geer, Louis, *Minnen 1-2*, 2. uppl., Stockholm, 1906
- Edholm, Erik af, *Svunna dagar: ur förste hovmarskalken Erik af Edholms dagböcker. 1-2*, Stockholm, 1944-1945

- Edholm, Lotten, *Från barndom till ålderdom: minnesteckning /c af Lotten Edholm*, Stockholm, 1919
- Ehrensvärd, Carl August, *Brev till Kickan*, Stockholm, 1971
- Ehrensvärd, Carl August, C. A. Ehrensvärds brev. 1, Stockholm, 1916
- Ehrensvärd, Gustaf Johan, *Dagboксanteckningar förda vid Gustaf III:s hof. 1-2*, Stockholm, 1878
- Engeström, Johan von, *Historiska anteckningar och bref från åren 1771-1805*, Stockholm, 1877
- Engeström, Lars von, *Minnen och anteckningar. 1-2*, Stockholm, 1876
- Erdmann, Nils, *Hemma och borta på 1700-talet: ur greve Claës Julius Ekeblads brevväxling med Gustaf III:s broder, prins Carl, samt unga diplomater och kammarherrar*, Stockholm, 1925
- Erdmann, Nils, *Ur rococons lif: typer och seder*, Stockholm, 1901
- Erdmann, Nils, *Vid hovet och på adelsgodsen i 1700-talets Sverige: en tidskrönika*, Stockholm, 1926
- Essen, Edward von, *Forna tiders Essar: några anteckningar om de äldre medlemmarna av friherrliga och grevliga ätterna von Essen, samt dessas föregångare*, Stockholm, 1934
- Essen, Hans Henrik von, *Några tilldragelser ur baron Hans Henr. von Essens lefnad: Meddelade af honom själf, Fost.-stift:s f.-exp.*, Stockholm, 1895
- Fersen, Axel von, *Riksrådet och fältmarskalken m.m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter. 1-8*, Stockholm, 1867-1872
- Fleetwood, Carl Georgsson, *Från studieår och diplomattjänst: dagböcker, brev och skrifter 1879-1892. 1-2*, Stockholm, 1968
- Forsell, Marie Louise af, *En resa i familjevagn år 1842*, Stockholm, 1914
- Forsell, Marie Louise af, *Sällskapslif och hemlif i Stockholm på 1840-talet: ur Marie-Louise Forsells dagboксanteckningar*, Stockholm, 1915
- Forsstrand, Carl, *En gustaviansk ädlings ungdomshistoria: några anteckningar av och om Gustaf Adolf Reuterholm : med illustrationer*, Stockholm, 1925
- Geete, Anna Hamilton, *Isolnedgången: minnen och bilder från Erik Gustaf Geijers senaste lefnadsår. Saml. 1, 1840-1845, 14. uppl.*, Stockholm, 1926
- Granfeldt, Johan Gustaf, *Dagbok från Trestena vid Hornborgasjön 1818-1850*, Vårgårda, 1996
- Gustav III & Boufflers, Marie Charlotte Hippolyte de, *Gustav III och grevinnan de Boufflers: en brevväxling från vänskapskultens tidevarv*, Stockholm, 1928

- Gustav III, *Gustaf III: mannen bakom myten : ett självporträtt i brevform*, Höganäs, 1992
- Gyllenborg, Gustaf Fredrik, *Mitt lefverne: 1731-1775 : självbiografiska anteckningar*, Stockholm, 1885
- Gyllenstierna, Louise, *Minnen från mor och mormor.*, Stockholm, 1928
- Hallenstierna, Gustaf, *Mina kärleksäventyr : en dagbok från sjuttonhundratalet*, Stockholm, 1972
- Hamilton, Adolf Ludvig, *Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering*, Stockholm, 1901
- Hamilton, Hugo E. G., *Hågkomster: strödda anteckningar*, Stockholm, 1928
- Hamilton, Hugo E. G., *Min farfars journal 1809-1811: anmärkningar och anteckningar*, Stockholm, 1923
- Hedvig Elisabet Charlotta, *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok. 1-9*, Stockholm, 1902-1942
- Hochschild, Rutger Fredrik, *Rutger Fredrik Hochschilds memoarer. 1-3*, Stockholm, 1908-1909
- Holmgren, Ann Margret, *Hågkomster och skisser*, Stockholm, 1927
- Holmgren, Ann Margret, *Minnen och tidsbilder*, Stockholm, 1926
- Horn, Vivi, *De sista Sturarne.*, Stockholm, 1931
- Horn, Vivi, *Herrarna till Runsa: några drag ur släkten Ankarcronas historia*, Stockholm, 1928
- Klercker, Cecilia af, *Förgången glans: en drottningss statsfru berättar*, Stockholm, 1944
- Lagercrantz, Catherine, *Tamms på Österby bruk*, Mjölby, 2009
- Laurentius Petri, *Then svenska kyrkeordningen.*, Tryckt j Stocholm aff Amund Laurentzson. Anno. Domini. M. D. LXXI., 1571
- Leijonhufvud, Sigrid, *Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets. 1-2*, Stockholm, 1931-1933
- Leijonhufvud, Sigrid, *Två människöden: blad ur släktkrönikan från gustaviansk tid*, Stockholm, 1927
- Liljencrantz, Leonore, *Leonore Liljencrantz journal 1817-1819: från Vallentunas herrgårdar till Stockholms salonger*, Vallentuna, 2003
- Löwenhielm, Carl Gustaf, *Greve Carl Gustaf Löwenhielms minnen. 1-3*, Stockholm, 1927-1929

- Meijer-Granqvist, Paul, *Svenska grevar och baroner: blad ur ett antal adliga familjekrönikor. 1-3*, Stockholm, 1931-1933
- Oxenstierna, Johan Gabriel, *Dagboks-anteckningar : åren 1769-1771*, Uppsala, 1881
- Oxenstierna, Johan Gabriel, *Journal : Skenäs 1805*, Stockholm, 1964
- Oxenstierna, Johan Gabriel, *Journal för året 1780*, Lund, 1967
- Oxenstierna, Johan Gabriel, *Ljuva ungdomstid : dagbok för åren 1766-1768*, Uppsala, 1965
- Palmstierna, Carl Fredrik, *Berättelser ur friherre Carl Otto Palmstiernas lefnad 1790-1878*, Stockholm, 1880
- Peyron, Gustaf, *Hågkomster från femtio år av mitt liv*, Stockholm, 1924
- Riddarhusets stamtavlor*, 2000, CD-rom, Stockholm
- Ristell, Adolf Fredrik, *Anekdoter om Konung Gustaf III:s hof och regering*, Stockholm, 1820
- Rosen, Hans von, *I grevens tid*, Stockholm, 1952
- Rousseau, Jean-Jacques, *Julie eller Den nya Héloïse*, Stockholm, 1983 [1761]
- Rydholm, Peter Magnus (red.), *Sveriges kyrkolag af år 1686: jämte dithörande stadganden, som utkommit till slutet af 1901*, Stockholm, 1902
- Schiller, Harald, *Vännerna: en roman om den sergelska kretsen på Dagsnäs*, Stockholm, 1938
- Schröderheim, Elis, *Elis Schröderheim's skrifter till konung Gustaf III:s historia: jämte urval ur Schröderheim's brefväxling*, Stockholm, 1892
- Silfverstolpe, Malla, *Malla Montgomery-Silfverstolpes memoarer. 1-4*, Stockholm, 1914-1920
- Skjöldebrand, Anders Fredrik, *Excellensen greve A. F. Skjöldebrands memoarer. 1-5*, Stockholm, 1903-1904
- Steyern, Maud von, *Herrgårdsliv i Sörmland: från rokoikon till åttiotalet*, Stockholm, 1960
- Svedelius, Julia, *Vad Mälaren speglat.*, Stockholm, 1947
- Tersmeden, Carl, *Amiral Carl Tersmedens memoarer. 1-6*, Stockholm, 1912-1919
- Trolle, Alice, *De voro ett lysande följe: Alice Trolle berättar sitt livs minnen. 1-2*, Stockholm, 1944
- Trolle-Wachtmeister, Hans Gabriel, *Anteckningar och minnen*, Stockholm, 1889

- Ulfsparre, Georg, *Från Karl XIV Johans dagar: historiska anteckningar*, Stockholm, 1907
- Wachtmeister, Hans, *Anteckningar och bref från Carl Johanstiden : ur landshöfdingen, grefve Hans Wachtmeister den äldres papper*, Stockholm, 1915
- Weidenhielm, Ernst Gustaf, *Från flydda tider: minnen och intryck*, Stockholm, 1926
- Wrangel, Fredrik Ulrik & Östman, Nils, *Stockholmiana / Femte samlingen*, Stockholm, 1916
- Wrangel, Fredrik Ulrik, "Utdrag ur Carl Axel Hugo Hamiltons dagbok år 1744" i *Personhistorisk tidskrift*, Stockholm, 1900
- Wrangel, Fredrik Ulrik, *Barndomsminnen från stad och land 1853-1870*, Norstedt, Stockholm, 1924
- Wrangel, Fredrik Ulrik, *Herrgårdar och deras herrar*, Stockholm, 1927
- Wrangel, Thecla, *Från forna tider: hörsagor och personliga minnen*, 2. uppl., Stockholm, 1927

Webbsidor

- Prisomräknare <http://www.historia.se/Jamforelsepris.htm>
- Svenska akademins ordbok* (SAOB) <http://g3.spraakdata.gu.se>
- Svenskt Biografiskt Lexikon* <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx>
- Sveriges rikets lag gillad och antagen på riksdagen år 1734, Giftermålsbalken* <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/Nysvenska/D.L5-Lag34.A.html>

Litteratur

- Ahlsén, Elisabeth & Eklund, Robert, 'Språk, hjärnan och kognition', Allwood, Jens & Jensen, Mikael (red), *Kognitionsvetenskap*, Lund, 2012
- Alm, Mikael, 'Kring märkesåret 1809: statskuppen, konstitutionen och rikssprängningen', *Historisk tidskrift* (Stockholm)., 2010(130):1, s. [53]-64, 2010
- Ambjörnsson, Ronny, *Familjeporträtt: essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien*, Stockholm, 1978
- Barfod, Johan Christopher, *Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788-1794*, Stockholm, 1846

- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth, *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*, London, 2002
- Bergensträhle, Anna, *Mormors dagbok. [D. 1], Anna Bergensträhles anteckningar 1862-1881*, Stockholm, 1980
- Bergfeldt, Börje, *Den teokratiska statens död: sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm*, Stockholm, 1997
- Bergström, Carin, *Stina Piper: grevinna i 1700-talets Sverige*, Stockholm, 2007
- Biess, Frank, 'Forum : History of Emotions', *German History*, (2010)28 :1, s. [67]-80, 2010
- Bjurman, Eva Lis, *Catrines intressanta blekhet: unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750-1830*, Eslöv, 1998
- Björkman, Margareta, *Catharina Ahlgren: ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige*, Stockholm, 2006
- Bound, Faye, "'Writing the Self": Love and the Letter in England, c.1660 - c.1760', *Literature and History*, 11 (2002), 1-19
- Bourdieu, Pierre, *Distinction: a social critique of the judgement of taste*, London, 1984 [1979]
- Brante, Thomas & Hallberg, Margareta, 'Kontroversen om dödsbegreppet'. *Tidskrift för Vetenskapsstudier (VEST)*, nr 10-11 1989
- Carlsson, Lizzie, "Jag giver dig min dotter": trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia. D. 1, Stockholm, 1965
- Carlsson, Lizzie, "Jag giver dig min dotter": trolovning och äktenskap i den svenska kvinnans äldre historia. D. 2, Stockholm, 1972
- Carlsson, Sten, *Frökvar, mamseller, jungfrur och pigor: ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*, Uppsala, 1977
- Carlsson, Sten, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865: studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning = The dissolution of the Swedish estates, 1700-1865*, 2. omarb. uppl., Lund, 1973
- Cavarero, Adriana, *Relating narratives: storytelling and selfhood*, London, 2000
- Coontz, Stephanie, *Marriage, a history: from obedience to intimacy or how love conquered marriage*, New York, 2005
- Darnton, Robert, *Stora kattmassakern och andra kulturhistoriska bilder från fransk upplysningstid*, Stockholm, 1987
- Davidoff, Leonore & Hall, Catherine, *Family fortunes / [men and women of the English middle class 1780-1850]*, Rev. ed., London, 2002

- Dixon, Thomas, *From passions to emotions: the creation of a secular psychological category*, Cambridge, 2003
- Douglas, Christina, *Kärlek per korrespondens: två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, Stockholm, 2011
- Dribe, Martin & Christer Lundh, 'Finding the Right Partner: Rural Homogamy in Nineteenth-Century Sweden' i *International Review of Social Science*, 2005
- Ekenstam, Claes, 'Johan Gabriel Oxenstierna - en man för vår tid? .', *Sprickor i fasaden* / Claes Ekenstam, Thomas Johansson och Jari Kuosmanen (red.), S. [19]-52, Hedemora 2001
- Elmroth, Ingvar, *Från överklass till medelklass: studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600-1900*, Lund, 2001
- Elmroth, Ingvar, *För kung och fosterland: studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600-1900*, Lund, 1981
- Erickson, Robert A., *The language of the heart: 1600-1750*, Philadelphia, Pa., 1997
- Forsstrand, Carl, *De tre gracerna: minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm*, Stockholm, 1912
- Forsstrand, Carl, *Den siste rikskanslern och hans döttrar samt andra gustavianska minnen*, Stockholm, 1927
- Forsstrand, Carl, *Mina herrgårdsminnen*, Stockholm, 1928
- Forsstrand, Carl, *Konung och adel: minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm*, Stockholm, 1914
- Fries, Ellen, *Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider 1-2*, 2. uppl., Stockholm, 1901
- Frykenstedt, Holger, *Jean Jacques och Aurora Taube de Geer af Finspång och deras värld*, Stockholm, 1987
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, Lund, 1979
- Fryxell, Anders, *Berättelser ur svenska historien. D. 39. Adolf Fredriks regering, H. 1. Striden mellan hofvet och Frihetspartiet 1751-1758*, Stockholm, 1869
- Giddens, Anthony, *Intimitetens omvandling: sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*, Nora, 1995 [1992]
- Gillis John R., 'From Ritual to Romance: Toward an Alternative History of Love' i Stearns, Carol Zisowitz & Stearns, Peter N. (red.), *Emotion and social change: toward a new psychohistory*, New York, 1988

- Gillis, John R., *For better, for worse: British marriages, 1600 to the present*, New York, 1985
- Goldie, Peter, *The emotions: a philosophical exploration*, Oxford, 2000
- Gustafsson, Per Erik, *Hans Henrik von Essen på Tidaholm: högreståndsväckelse och socialt ansvar i ett begynnande industrisamhälle*, Uppsala, 1974
- Göransson, Anita, 'Kön, släkt och ägande: borgerliga maktstrategier 1800-1850', *Historisk tidskrift* (Stockholm)., 1990 (110), s. [525]-544, 1990
- Götlind, Anna & Kåks, Helena, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*, Stockholm, 2004
- Hafström, Gerhard, *Den svenska familjerättens historia.*, 6. uppl., Lund, 1969
- Hammar, Elisabet, 'Franskan', *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden.*, S. 439-[457], 536-537, 560-561, 2006
- Hansson, Stina, 'Konstens regler och hjärtats bud', *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden.*, S. 413-[437], 534-536, 560, 2006
- Hansson, Stina, 'Brevets väg från bunden till fri form', Helgeson, Paulina & Nordenstam, Anna (red.), *Brevkonst*, Eslöv, 2003
- Hansson, Stina, *Svensk brevskrivning: teori och tillämpning*, Göteborg, 1988
- Harmon-Jones, Eddie, 'Ett perspektiv utifrån kognitiv dissonansteori på emotionernas roll för bibehållande och förändring av föreställningar och attityder', Frijda, Nico H., Manstead, A. S. R. & Bem, Sacha (red.), *Emotioner och övertygelser: hur känslor påverkar våra tankar*, Lund, 2002
- Helgeson, Paulina & Nordenstam, Anna (red.), *Brevkonst*, Eslöv, 2003
- Helsing, My, *Hovpolitik: Hedvig Elisabeth Charlotte som politisk aktör vid det gustavianska hovet*, Örebro, 2013
- Hennings, Beth, 'Förord' i Gustav III & Boufflers, Marie Charlotte Hippolyte de, *Gustav III och grevinnan de Boufflers: en brevväxling från vänskapskultens tidevarv*, Stockholm, 1928
- Hunt, Lynn Avery, *Inventing human rights: a history*, New York, 2007
- Ilmakunnas, Johanna, 'Hovets damer i 1700-talets Sverige', *Historiska och litteraturhistoriska studier.*, 2007(82), s. 17-47, 2007
- Ilmakunnas, Johanna, 'Ståndsmässig konsumtion: högadelns penningbruk och konsumtionsvanor i Sverige under senare delen av 1700-talet', *Historisk tidskrift för Finland.*, 2001 (86), s. [185]-220, 2001
- Ilmakunnas, Johanna, *Ett ståndsmässigt liv: familjen von Fersens livsstil på 1700-talet*, Stockholm, 2012

- Isaksson, Anders, *Kärlek och krig: revolutionen 1809*, Stockholm, 2009
- Jarrick, Arne, *Kärlekens makt och tårar: en evig historia*, Stockholm, 1997
- Jarrick, Arne, *Mot det moderna förnuftet: Johan Hjerpe och andra småborgare i upplysningstidens Stockholm*, Stockholm, 1992
- Johannisson, Karin, 'Att skriva känslornas historia - går det?', *Att göra historia : vänbok till Christina Florin.*, S. 44-54, 2008
- Johannisson, Karin, *Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, Stockholm, 2009
- Kahneman, Daniel, *Tänka, snabbt och långsamt*, [Ny utg.], Stockholm, 2013
- Lamm, Martin, *Johan Gabriel Oxenstierna: en gustaviansk natursvärmars lif och dikt*, Stockholm, 1911
- Landgraf, Edgar, 'Romantic love and the Enlightenment : from gallantry and seduction to authenticity and self-validation', *The German Quarterly* 77:1, 2004
- Lennartsson, Malin, 'Barnhustrur eller mogna brudar?: nya perspektiv på giftermålsmonster i svensk stormaktstid', *Scandia : tidskrift för historisk forskning.*, 2012(78):1, s. 86-127, 2012
- Lennartsson, Malin, *I säng och säte: relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, Lund, 1999
- Levertin, Oscar, *Från Gustaf III:s dagar.*, 3. uppl., Stockholm, 1908
- Liljewall, Britt, *Bondevardag och samhällsförändring: studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*, Göteborg, 1995
- Lindberg, Anna Lena, 'Farliga förbindelser: Lovisa Ulrika, Carl Gustaf Tessin och "Hönstavlan"', *Ljuva möten och ömma samtal / Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén*, (red.), Stockholm, 1999
- Lindgren, Liam, *Hon ska alltid vara den tredje mellan oss: sällskapskretsens sociala kontroll av umgänget mellan adliga, ogifta ungdomar i Sverige 1766-1845*, otryckt b-uppsats, Göteborgs universitet 2011
- Lindgärde, Valborg, 'Ett sött gift: kärlekens bild i Sophia Elisabet Brenners bröllopsdikter', *Ljuva möten och ömma samtal / Valborg Lindgärde & Elisabeth Mansén* (red.), Stockholm, 1999
- Lindskog, Carin, *Clas på hörnet: skildringar från trakten kring Roslagstull*, Stockholm, 1932
- Luhmann, Niklas, *Kärlek som passion: om kodifieringen av intimitet*, Malmö, 2003 [1982]

- Lystra, Karen, *Searching the heart: women, men, and romantic love in nineteenth-century America*, New York, 1992[1989]
- Löwendahl, Marie, 'Fru Nordenflychts vårdslösa penna', *"Det universella och det individuella": festskrift till Eva Hattner Aurelius.*, S. 137-144, 2013
- Löwendahl, Marie, *Min allrabästa och ömmaste vän!: kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*, Göteborg, 2007
- Macfarlane, Alan, *Marriage and love in England 1300-1840: modes of reproduction 1300-1840*, Oxford, 1987[1986]
- Malmström, Carl Gustaf, *Smärre skrifter rörande sjuttonhundratalets historia*, Stockholm, 1889
- Malmström, Carl Gustaf, *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. D. 4, 2. uppl.*, delvis omarb., Stockholm, 1899
- Melberg, Arne, *Realitet och utopi: utkast till en dialektisk förståelse av litteraturens roll i det borgerliga samhällets genombrott*, Stockholm, 1978
- Melby, Kari, Pylkkänen, Anu, Rosenbeck, Bente & Carlsson Wetterberg, Christina, *Inte ett ord om kärlek: äktenskap och politik i Norden ca 1850-1930*, Göteborg, 2006
- Modée, Lisa & Bohlin, Ingrid (red.), *Gift mot sin vilja*, Stockholm, 2009
- Myrdal, Janken, 'Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket', *Historisk tidskrift* (Stockholm), 2007(127):3, s. [495]-504, 2007
- Nordberg Olof, 'Inledning', Rousseau, Jean-Jacques, *Julie eller Den nya Héloïse*, Stockholm, 1983 [1761]
- Nordland, Hugo, 'Eviga emotioner och konstruerade känslor. Riktningar inom känslornas historia', *Scandia* 78:2 2012
- Norrby, Göran, *Adel i förvandling: adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*, Uppsala, 2005
- Norrhem, Svante, *Christina och Carl Piper: en biografi*, Lund, 2010
- Norrhem, Svante, *Kvinnor vid maktens sida: 1632-1772*, Lund, 2007
- Nyström Lars, 'Att gripa till plogen: adlig identitetskris inom den grevliga ätten Hamilton kring 1800-talets mitt', *Saga och sed.*, 2000, s. [121]-126, 2001
- Olofsson, Ulrich, 'Kognition och emotion', Allwood, Jens & Jensen, Mikael (red.), *Kognitionsvetenskap*, Lund, 2012
- Palmgren, Clas Göran, *Gåtan Henning Hamilton*, Stockholm, 2000

- Parland-von Essen, Jessica, 'Adelsdottrarnas adolescens 1780–1799: från flicka till fröken och fru', *Historisk tidskrift för Finland.*, 2001 (86), s. [221]–237, 2001
- Persson, Fabian, "'All din timliga lycka": om adelsfröknar och äktenskap under svensk stormaktstid', *Historielärarnas förenings årskrift.*, 2007, s. 45–62, 2007
- Persson, Fabian, *Servants of fortune: the Swedish court between 1598 and 1721*, Lund, 1999
- Persson, Kristina, *Svensk brevkultur på 1800-talet: språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*, Uppsala, 2005
- Plamper, Jan, 'The history of emotions : an interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns', *History and Theory*, 2010:49
- Reddy, William M., 'Emotional liberty: politics and history in the anthropology of emotions', *Cultural Anthropology*, 1999(14):2
- Reddy, William M., 'Historical research on the self and emotions', *Emotion Review*, 2009:1, 2009a
- Reddy, William M., 'Saying something new: practice theory and cognitive neuroscience' i *Arcadia – International Journal for Literary Studies*, 2009:44, 2009b
- Reddy, William M., 'Sentimentalism and its erasure: the role of emotions in the era of the French revolution', *The Journal of Modern History*, 2000(72):1
- Reddy, William M., 'The Rule of Love: The History of Western Romantic Love in Comparative Perspective', Passerini, Luisa, Ellena, Liliana & Geppert, Alexander C. T. (red.), *New dangerous liaisons: discourses on Europe and love in the twentieth century*, New York, 2010
- Reddy, William M., 'Against constructionism: the historical ethnography of emotions', *Current Anthropology*, 1997(38):3
- Reddy, William M., 'Emotional Styles and Modern Forms of Life', Nicole C. Karafyllis & Gotlind Ulshöfer (red.), *Sexualized Brains: Scientific Modeling of Emotional Intelligence from a Cultural Perspective*, Massachusetts, 2008
- Reddy, William M., *The making of romantic love: longing and sexuality in Europe, South Asia, and Japan, 900-1200 CE*, Chicago, 2012
- Reddy, William M., *The navigation of feeling: a framework for the history of emotions*, New York, 2001
- Rinman, Sven, 'Ullas journal. ', *Bland böcker och människor / [utg. genom Kai-Inge Hillerud ...]*, S. 365-387, 1983

- Rosenwein, Barbara H., 'Worrying about Emotions in History', *The American Historical Review*, 107:3, 2002
- Rosenwein, Barbara H., *Emotional communities in the early Middle Ages*, Ithaca, N.Y., 2006
- Rosenwein, Barbara, 'Problems and methods in the history of emotions', *Passions in Context: Journal of the History and Philosophy of the Emotions*, 2010:1
- Rundquist, Angela, *Blått blod och liljevita händer: en etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850-1900*, Stockholm, 2001 [1989]
- Sanner, Inga, *Den segrande eros: kärleksföreställningar från Emanuel Swedenborg till Poul Bjerre*, Nora, 2003
- Shorter, Edward, *The making of the modern family*, New York, 1975
- Sjöblad, Christina, *Min vandring dag för dag: kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Stockholm, 1997
- Smail, Daniel Lord., *On deep history and the brain*, Berkeley, Calif., 2008
- Spierenburg, Pieter, *The broken spell: a cultural and anthropological history of preindustrial Europe*, Basingstoke, 1991
- Stadin, Kekke, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Lund, 2004
- Steinrud, Marie, *Den dolda offentligheten: kvinnlighetens sfärer i 1800-talets högreståndskultur*, Stockholm, 2008
- Stjernswärd, Brita, *Skånskt herrgårdsfolk*, Stockholm, 1979
- Stone, Lawrence, *The family, sex and marriage in England 1500-1800*, London, 1990 [1979]
- Stöver, Dietrich Heinrich, *Unser Jahrhundert Oder Darstellung der interessantesten Merkwürdigkeiten und Begebenheiten und der grössten Männer desselben...*, Altona, 1794
- Trost, Jan, *Familjen i Sverige*, Stockholm, 1993
- Trumbach, Randolph, *The rise of the egalitarian family: aristocratic kinship and domestic relations in eighteenth-century England*, New York, 1978
- Ulvros, Eva Helen, *Fruar och mamseller: kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790-1870*, Lund, 1996
- Ulvros, Eva Helen, *Kärlekens villkor: tre kvinnoöden 1780-1880*, Lund, 1998
- Warburg, Karl, *Karl August Ehrenswärd: en lefnadsbild från gustavianska tiden*, Stockholm, 1898

- Vickery, Amanda, *The gentleman's daughter: women's lives in Georgian England*, New Haven, 1998
- Wolff, Charlotta, 'Kabal och kärlek: vänskapen som alternativ sociabilitet i 1700-talets hovsamhällen', *Historisk tidskrift för Finland.*, 2004(89):2, s. [85]-115, 2004
- Ågren, Karin, *Köpmannen i Stockholm: grosshandlares ekonomiska och sociala strategier under 1700-talet*, Uppsala, 2007
- Åström, Anna-Maria, 'Sockenboarne': *herrgårdskultur i Savolax 1790-1850*, Helsingfors, 1993
- Öhrberg, Ann, *Vittra fruntimmer: författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*, Hedemora, 2001

